

Projekt: Problémy trhu práce a politiky zaměstnanosti
Část I: Zaměstnanost
Dílčí studie: 1.2 Nabídka pracovních sil

NABÍDKA PRACOVNÍCH SIL

(Vybrané problémy dalšího vývoje zdrojů pracovních sil v ČR)

Zpracoval: Ing. Zdeněk Karpíšek

VÚPSV Praha
listopad 2003

NABÍDKA PRACOVNÍCH SIL
(Vybrané problémy dalšího vývoje
zdrojů pracovních sil v ČR)

Obsah: **strana:**

1. Úvod. Základní přístupy	3
2. Počet a struktura obyvatel – základní zdroj pracovních sil	6
3. Ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let	14
4. Pracovní migrace	26
5. Příprava na povolání (žáci a studenti)	33
6. Ženy na řádné a další mateřské (rodičovské) dovolené	45
7. Ostatní ekonomicky neaktivní	51
8. Druhé (další) zaměstnání	60
9. Pracovní doba	62
10. Nabídka pracovních sil – ekonomicky aktivní obyvatelstvo	67
11. Stručné shrnutí	73
12. Směry řešení	78
13. Literatura, prameny	82

Příloha: Tabulky

1. Úvod. Základní přístupy

„Nabídka pracovních sil“ je dílčí studií v rámci podkladové studie „Zaměstnanost“, která je součástí projektu „Problémy trhu práce a politiky zaměstnanosti“

Zadání: V souladu s úvodním projektem je úkolem této dílčí studie hodnocení dosavadního vývoje kvantitativní stránky nabídky pracovních sil v ČR. Mimo to ve vazbě zejména na další demografický vývoj mají být oceněny základní faktory, ovlivňující budoucí vývoj této nabídky.

Ve studii mají být zahrnuty tyto problémové okruhy:

- Charakteristika demografického vývoje, zejména vývoje populace starší 15 let (a zejména populace 15-60, resp. 65 let) jako základního zdroje pracovních sil.
- Hodnocení dosavadních a předpokládaných vývojových tendencí základních faktorů, ovlivňujících výši nabídky pracovních sil.

Stav a vývoj této nabídky má být porovnáván se stavem a vývojem nabídky pracovních sil v EU. Předpokládá se formulace doporučení a návrhů směrů řešení politiky zaměstnanosti

x x x

Hlavním cílem této studie je na základě analýzy jak minulého vývoje, tak současného stavu a na základě úvah o možném dalším vývoji nabídky pracovních sil ukázat na základní problémy ve zdrojích a v nabídce pracovních sil.

Hlavním cílem úvah o možném budoucím vývoji není kvantifikace dalšího vývoje. Ta je jen podkladem pro zmapování základních otevřených problémů a rizik spojených s dalším vývojem zdrojů pracovních sil a nabídky pracovních sil. Analýza dosavadního vývoje a úvahy o dalším vývoji by měly být podnětem a pomůckou pro včasnou přípravu nezbytných opatření politiky zaměstnanosti.

Dalším cílem této studie je poukázat na úzké vazby mezi problematikou a politikou zaměstnanosti a trhu práce na jedné straně a problematikou a politikou důchodovou, vzdělávací, rodinnou a sociální a dalšími na straně druhé. Jde o to, uvědomit si, že například opatření v důchodové politice by neměla být navrhována a přijímána bez analýzy vztahů k zaměstnanosti (a naopak), obdobně je tomu i ve školské politice a dalších politikách.

Analýza a úvahy o nabídce pracovních sil jsou jen jednou stránkou analýz a úvah o trhu práce v ČR. Ukazuje se, že politika zaměstnanosti a trhu práce se dlouhodobě nemůže obejít bez vyvážené koncepce zaměstnanosti a trhu práce, vycházející z analýzy a alespoň střednědobé prognózy nejen nabídky, ale i poptávky po práci. V tomto smyslu by tato studie měla být impulsem pro zpracování takové koncepce.

Trh práce chápeme jako místo, kde dochází k vzájemnému působení a střetu mezi poptávkou po práci a nabídkou práce. V této studii – v souladu se zadáním – se zabýváme nabídkou práce, konkrétněji nabídkou pracovních sil a to v jejím kvantitativním vyjádření. Kvalitativní hlediska pracovních sil, tj. především kvalifikace, je předmětem jiné studie.

Nabídka práce (supply of labour, viz Macmillanův slovník moderní ekonomie) je množství práce, se kterým může ekonomika disponovat. To je dáno velikostí populace v aktivním věku, což je opět funkcí porodnosti, úmrtnosti i salda migrace. Nabídka práce je potom funkcí tzv. míry participace na pracovní síle, rozsahu nabízené délky pracovní doby a velikosti pracovního výkonu (tj. produktivity práce).

Míra participace na pracovní síle, neboli míra ekonomické aktivity, je „poměr ekonomicky aktivní části populace v rámci dané kategorie na celkovém počtu osob této kategorie“. Je tedy vyjádřena buď za celou populaci nebo za její část, například za určitou věkovou kategorii, národnost, region, muže či ženy, apod.

$$MEA = EA / P = Z+N / P, \text{ kde}$$

MEA	...míra ekonomické aktivity
EA	...počet osob ekonomicky aktivních
P	...populace (počet obyvatel)
Z	...zaměstnaní
N	...nezaměstnaní

Podle statistického pojetí se nabídka pracovních sil rovná počtu osob ekonomicky aktivních, tj. počtu zaměstnaných a nezaměstnaných. Zaměstnaní představují uspokojenou, nezaměstnaní neuspokojenou nabídku pracovních sil. Východiskem pro určení nabídky pracovních sil jsou celkové zdroje pracovních sil, za které jsou považováni všichni obyvatelé starší 15 let + saldo přeshraniční pracovní migrace.

V reálném životě část nabídky práce tvoří i některé složky obyvatel, které jsou jakoby „na okraji“ trhu práce. Jde o skupiny osob, které v určitých situacích, za určitých podmínek, třeba jen dočasně, se mohou o uplatnění na trhu práce ucházet, a to třeba jen v omezené míře (mzdové, časové). Jedná se například o pracující důchodce, mladé lidi v přípravě na povolání, ženy (nyní i muže) na další mateřské (nyní rodičovské) dovolené.

Statistika užívá i pojem „bilance činnosti obyvatelstva staršího 15 let“¹. Tato bilance má 2 stránky: zdroje a rozdělení.

Zdroje tvoří:

1. Trvale bydlící obyvatelstvo
2. Čeští občané pracující v zahraničí
3. Zahraniční pracovníci nerezidenti.

Rozdělení tvoří:

1. Zaměstnaní
2. Nezaměstnaní
3. Ekonomicky neaktivní.

Z ekonomicky neaktivních jsou uváděni: důchodci, žáci a studenti, péče o rodinu, další mateřská (nyní rodičovská) dovolená, ostatní.

Základním smyslem této studie není metodicky dokonalá statistická bilance činnosti obyvatelstva ani bilance zdrojů a rozdělení pracovních sil. Není to ani v možnostech této studie. Cílem je – jak bylo již uvedeno výše - pokusit se charakterizovat základní problémy v nabídce pracovních sil. Statistická data jsou samozřejmě významným podkladem pro analýzu minulého vývoje, jsou nástrojem pro formulaci problémů, nejsou cílem.² Prvořadým cílem je pomoci státním orgánům zodpovědným za politiku zaměstnanosti dokumentovat

¹ Viz Statistika 4/2001, Kux J.: Projekt harmonizace dat o pracovních silách.

² Z praktických důvodů a v zájmu dodržení cíle studie vycházíme při analýze minulého vývoje z různých pramenů statistických dat. Rozhodující je dostupnost a vypovídací schopnost dat. Základem je VŠPS (Výběrové šetření pracovních sil), a to zveřejněné k červnu 2003 (tj. další úpravy, uvedené v publikaci ČSÚ Trh práce v ČR 1993-2002, zde nejsou promítnuty), dále demografická nebo důchodová statistika, v některých případech podnikové výkaznictví, v případě osob v přípravě na povolání školská statistika. Někdy jsou údaje sledovány k 31.12., jindy (viz VŠPS) jako průměr 4 čtvrtletí, jindy (viz školská statistika ÚIV) k 30. 9. apod. I obsah údajů z jednotlivých statistických pramenů se vzájemně liší. Samostatným problémem je srovnatelnost domácích a zahraničních statistik. K některým metodickým otázkám statistiky práce viz samostatná příloha Ing.Kuxe.

některé významné souvislosti. Jde mj. i o vzájemné vazby mezi politikou zaměstnanosti a politikou populační, rodinnou, vzdělávací, důchodovou, migrační, i o vazby v rámci samotné politiky zaměstnanosti jako je podpora přeshraniční pracovní migrace, podpory práce důchodců, osob na rodičovské dovolené, řešení otázek délky pracovní doby, vedlejších pracovních poměrů apod. Metodika uvedených bilancí je pro nás vodítkem.

V této studii vycházíme z těchto základních položek:

- Základním zdrojem pracovních sil jsou obyvatelé ve věku 15-59 let³
- Další zdroj představují ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let
- Mimo to je rozsah zdrojů závislý i na saldu přeshraniční pracovní migrace

Součet uvedených položek představuje souhrn zdrojů pracovních sil. Skutečná nabídka je nižší o následující položky ekonomicky neaktivního obyvatelstva:

- Ženy na další mateřské dovolené (resp. osoby na rodičovské dovolené)
- Osoby starší 15 let v přípravě na povolání (tj. žáci a studenti denního studia)
- Ostatní ekonomicky neaktivní, což v našem případě znamená ekonomicky neaktivní občany se ZPS (změněnou pracovní schopností), nezaměstnané osoby mladší 60 let pobírající starobní důchod a ostatní (mj. pečující o rodinu, osoby v domácnosti, neschopní nastoupit do zaměstnání do 14 dnů apod.).

Poznámka: nepodstatná část osob výše uvedených položek (osob na rodičovské dovolené, žáci a studenti) může ovšem po kratší dobu vykonávat výdělečnou činnost, v tom případě jsou tyto osob vedeny mezi ekonomicky aktivními.

Výsledkem je kvantitativně vyjádřená nabídka pracovních sil, počet (možných) ekonomicky aktivních. V uvedené nabídce jsou uvedeni zaměstnaní jen s jedním zaměstnáním. Celkový rozsah nabídky práce je ovšem vyšší ještě o počty osob v dalším zaměstnání (duplicitní zaměstnání, vedlejší pracovní poměry) a dále je třeba vzít v úvahu i rozsah pracovní doby. Mimo to dosti významný rozsah nabídky pracovních sil představuje šedá ekonomika, což je problém vyžadující samostatnou analýzu mimo tuto studii.

Uvedené položky jsou v podstatě totožné s následujícími kapitolami. V každé z těchto kapitol uvádíme výsledky hodnocení minulého vývoje, úvahu o možnostech dalšího vývoje do roku 2010, stručné porovnání se stavem v EU a hlavní směry řešení.

Základní metodou je analýza minulého vývoje a současného stavu zejména na základě statistické analýzy. Úvahy o budoucím vývoji do roku 2010 vycházejí z demografické projekce a podle možností ze dvou variant budoucího vývoje. Tam, kde je to vhodné, uvažujeme s těmito variantami:

1. varianta vychází z předpokladu, že základní parametry v jednotlivých věkových skupinách se po roce 2002 nebudou měnit, tj. promítá se v podstatě jen demografický vývoj.
2. varianta vychází z ideálního stavu, formulovaného např. představami školské reformy nebo požadavky EU.

Základní charakteristiky jsou podle možností porovnávány se stavem a tendencemi zemí Evropské unie.

Formulujeme základní směry řešení, které ovšem při šíři problematiky nemohou jít do konkrétnějších doporučení.

³ Dřívější rozdělení na osoby v předproduktivním, produktivním a poproduktivním věku již ztratilo své opodstatnění. K tomu viz v příslušné části studie.

2. Počet a struktura obyvatel –základní zdroj pracovních sil

2.1. Úvodem.

Rozhodujícím zdrojem pracovních sil jsou obyvatelé starší 15 let. Z úzce ekonomického hlediska se počet obyvatel v české statistice rozděloval na 3 základní skupiny, a to:

- obyvatelé v předproduktivním věku, tj. do 15 let
- obyvatelé v produktivním věku, tj. muži 15-59 let, ženy 15-54 let a
- obyvatelé v poproduktivním věku, tj. muži 60letí a starší, ženy 55leté a starší.

Za reálný zdroj pracovních sil byli považováni obyvatelé v produktivním věku. Pokud na trh práce vstupovaly osoby starší, byly chápány jako „doplňkový zdroj pracovních sil“.

Nyní, s ohledem na praktické důvody (tj. zejména proto, že statistika práce již uvedené členění neuvádí, a to i proto, že zákonem stanovený věk odchodu do starobního důchodu se postupně zvyšuje) budeme vycházet z počtu obyvatel starších 15 let, v tom zejména z počtu obyvatel ve věkové skupině 15-59 let (resp. pro účely mezinárodního srovnání v souladu se zvyklostmi v zemích EU 15-64 let).

Tj. počty obyvatel ve věku 15-59 let představují základní zdroj pracovních sil. Jejich počet je dán demografickým vývojem a věkovou strukturou obyvatelstva. Z hlediska nabídky pracovních sil je důležité se zabývat i vnitřní věkovou strukturou, strukturou podle pohlaví, významná jsou i hlediska regionální a kvalitativní (vzdělanostní, kvalifikační).⁴

Je zřejmé, že ne všechny osoby uvedené věkové skupiny jsou ekonomicky aktivní. Tato „neaktivita“ vychází z nutnosti přípravy mládeže na povolání, z plnění mateřských a rodičovských povinností, ze zdravotních a dalších důvodů. Část starších osob již pobírá starobní důchod a do pracovního procesu se nezapojuje (viz dřívější odchod žen do důchodu, poživatelé předčasného důchodu). Tj. jen část, ovšem převážná, zmíněné věkové skupiny je skutečně ekonomicky aktivní.

2. Demografický vývoj a zdroje pracovních sil.

2.2.1. Základní rysy demografického vývoje v ČR z hlediska zdrojů pracovních sil.

Pro současný demografický vývoj je charakteristické především:

- mimořádná nepravidelnost
- prudký pokles porodnosti
- stárnutí obyvatelstva.

Tyto rysy výrazně ovlivňují nejen současný, ale i budoucí rozsah a zejména strukturu pracovních zdrojů a vynucují si příslušné reagování ve státní ekonomické, sociální, důchodové, populační (ale i vzdělanostní) politice.

Nepravidelnost, nerovnoměrnost demografického vývoje vyplývá z výrazných demografických vln, z nerovnoměrnosti v počtu osob jednotlivých ročníků vstupujících do ekonomicky aktivního věku a následně z obdobné nerovnoměrnosti ročníků odcházejících do důchodového věku. Jde zejména o tyto vlivy:

- V současnosti se dožívají důchodového věku velice početně silné ročníky narozených koncem čtyřicátých let. Počet osob ve věku 60-64 let stoupne z cca 517 tis. v roce 2002 na cca 746 tis. v roce 2010, tj. o 44%.
- Do období ekonomické aktivity v poslední době vstoupily nebo vstupují početně silné ročníky narozených v sedmdesátých letech. Tato generace bude postupně prostupovat

⁴ Vzdělanostní a kvalifikační úrovní pracovní síly se zabývá jiná studie, a to II. projektu „Problémy trhu práce a politiky zaměstnanosti“.

celou populací (pozn.: bereme-li rok 1974, resp. 1975 jako vrchol populační vlny, potom tato generace prošla všemi stupni školní přípravy až po vstup do ekonomické aktivity, v roce 2000 se dožila 25 let, v roce 2005 třiceti let, v roce 2010 třiceti pěti let atd.).

Naopak v 80. a zejména od poloviny 90. let došlo k prudkému, historicky nejvýraznějšímu poklesu porodnosti (jestliže se např. v roce 1974 narodilo 194,2 tisíc dětí, v roce 1999 to bylo jen 89,2 tisíc živě narozených dětí). V námi sledovaném časovém úseku (1990-2010) se tento pokles ještě neprojevuje v poklesu zdrojů ekonomicky aktivních osob, ale má výrazný dopad např. na prudký pokles počtu žáků (nejdříve základních, později středních škol, atd.) a již v období kolem roku 2010 bude znamenat pokles počtu osob vstupujících na trh práce. Protože současně bude nejen relativně, ale i absolutně narůstat počet osob starších 60 let, lze předpokládat velice nepříznivý vývoj zdrojů pracovních sil (včetně nutnosti řešení problematiky starobních důchodů a problematiky starších lidí vůbec).

Uvedené faktory, tj. pokles počtu narozených a růst počtu starších osob, nejsou specifikou jen ČR, ale řady dalších, i ekonomicky vyspělejších zemí. Nutně se promítají do procesu stárnutí obyvatelstva. Tento proces je dále zvýrazněn pozitivním faktorem, tj. prodloužením střední délky života (tzv. naděje dožití při narození). Ta se prodloužila v období 1990-2000 vcelku cca o 3 roky, z toho u mužů výrazněji...o 4,1 roku na 71,65 roku, u žen...o 2,3 roku na 78,35 roku. Demografická projekce předpokládá, že naděje dožití se v ČR bude dále zvyšovat, pro narozené v 2010 se předpokládá ve střední variantě u mužů...73,7, u žen...80,5 let.

Souhrnně lze konstatovat, že v procesu reprodukce obyvatelstva ČR došlo v období po roce 1989 v důsledku změn v politické, ekonomické, sociální a zřejmě i zdravotní oblasti v tak krátkém období k takovým změnám, které nemají v novodobé české historii obdoby. Jde o souhrn řady jak pozitivních, tak negativních změn (prodloužení střední délky života, posunutí věku uzavírání sňatků i narození prvního dítěte, snížení potratovosti, prudké snížení porodnosti, pokles počtu uzavíraných manželství i míry sňatečnosti, růst rozvodovosti). Řada těchto změn se promítá do rozsahu a struktury zdrojů pracovních sil.

2.2.2. Počet obyvatel starších 15 let.

Základním zdrojem pracovních sil jsou obyvatelé starší 15 let, zejména věková skupiny do 59 let. Celkový přehled uvádí následující tabulka.⁵

⁵ Podrobnější tabulky viz příloha.

Tabulka č.1: Počet obyvatel 15 let a starší⁶ (k 31.12., tis.osob)

	1990	1995	2000	2005	2010
Počet obyvatel	10304,6	10321,3	10266,5	10246,7	10243,5
V tom: 15+ ⁷	8129,0	8428,0	8602,1	8755,7	8843,4
15-59	6291,9	6571,0	6706,9	6678,9	6441,7
60+	1837,1	1857,0	1895,2	2076,8	2401,7
5leté změny u obyvatel 15-59	-	+279,1	+135,9	-28,0	-237,2
Podíly z obyvatel (v%)					
15+	78,9	81,7	83,8	85,4	86,3
15-59	61,1	63,7	65,3	65,2	62,9
60+	17,8	18,0	18,5	20,3	23,4

Pramen: Demografická statistika a projekce ČSÚ

Počínaje rokem 1994 dochází k absolutnímu poklesu počtu obyvatel. V tom roce již migrační přírůstky nestačily pokrýt přirozený úbytek obyvatelstva.

Absolutní počet i podíl obyvatelstva staršího 15 let v průběhu celého uvedeného dvacetiletí roste, což by mohlo navozovat optimismus z hlediska dostatku zdrojů pracovních sil. Ovšem v této věkové skupině (15 let a výše) je nejdynamičtější skupina nejstarších (v roce 2000...1895,2 tis.osob starších 60 let, v roce 2010...již 2401,7 tis. a v roce 2030 dokonce 2963,6 tis. osob!). Takže věková skupina 15-59 let sice narůstala, avšak po roce 2002 její počet klesá. Jestliže v desetiletí 1990-2000 došlo k růstu o 415 tis.osob, v desetiletí po roce 2000 se předpokládá pokles o 265,2 tis. osob. Tak vysoký počet a podíl osob ve věku nejvhodnějším pro ekonomickou aktivitu, jaký je nyní, se v dohledné době několika desetiletí nebude opakovat. Tj. z hlediska zdrojů pracovních sil „příznivá“ devadesátá léta vystřídají léta „nepříznivá“. To může snížit tlak nabídky pracovních sil na trhu práce (zdánlivě by se mohla snížit „neuspokojená nabídka“, tj. nezaměstnanost), zároveň narůstá ekonomické zatížení vztažené k této věkové kategorii.

Tabulka č.2: Indexy závislosti a ekonomického zatížení (v%)⁸

Index:	1990	1995	2000	2005	2010
závislosti I. (0-14)/(15-59)	34,6	28,8	24,8	22,3	21,7
závislosti II. (60+)/(15-59)	29,2	28,3	28,2	31,1	37,3
ekonomického zatížení (0-14)+(60+)/ (15-59)	63,8	57,1	53,1	53,4	59,0

Pramen: Demografická statistika a projekce ČSÚ

V hodnoceném dvacetiletí – jak je zřejmé z uvedené tabulky- probíhají výrazné změny. Na jedné straně trvale a prudce klesající „index závislosti I“ (charakterizující relaci počtu dětí do 15 let k rozhodující věkové skupině z hlediska ekonomické aktivity, tj. ke generacím 15-

⁶ Údaje 3 sloupců 1990-2000 jsou z podkladů demografické statistiky ČSÚ, dalších 2 sloupců z demografické projekce ČSÚ (1999). S ohledem na zanedbatelné rozdíly údajů z obou zdrojů např. za rok 2000 jsme si dovolili údaje z obou zdrojů dát do jediné tabulky. Demografická projekce do roku 2030 je zpracována ČSÚ ve třech variantách- nízké, střední a vysoké, které se liší zejména v uvažovaných výších úhrnné plodnosti a naděje dožití. Odlišnosti variant obou těchto faktorů – které jsou z hlediska dlouhodobého vývoje počtu obyvatel jistě nesmírně závažné- mají jen minimální vliv pro úvahy o střednědobém vývoji do roku 2010 té skupiny obyvatel, která je rozhodujícím zdrojem pracovních sil, tj. 15-59letých. Z těchto důvodů, i v zájmu nekomplikovat nadměrně naše úvahy, vycházíme v této studii z jediné varianty, a to z varianty střední. Rizika omylu v takové prognóze nejsou ani v odhadu vývoje plodnosti nebo úmrtnosti, spíše v odhadu salda mezinárodní migrace, zejména po vstupu ČR do EU.

⁷ 15+...15 let a starší, obdobně např. 60+ znamená 60 let a starší.

⁸ Blíže viz tabulky v příloze.

59letých) vypovídá o klesající porodnosti (a klesající ekonomické zátěži péče o děti). Na druhé straně v prvním desetiletí 21. století rychle rostoucí „index závislosti II“ (charakterizující relaci počtu osob starších 60 let ke generaci 15-59letých) představuje narůstající problém stárnutí populace, narůstající počet a podíl starších osob a zřejmě i starobních důchodců a s tím spojený problém ekonomického zatížení ekonomicky aktivní populace. Obě tyto vzájemně protichůdné tendence tlumí výkyvy v třetím uvedeném indexu, indexu ekonomického zatížení. Uvedené relace se budou zřejmě dramaticky zhoršovat po roce 2010.

Výkyvy v početním zastoupení jednotlivých věkových skupin mají své důsledky nejen pro výkon ekonomiky, ale i pro školství, zdravotnictví, sociální služby. Ve školství po vysokém zatížení kapacity základních škol v 80. letech se toto zatížení přesunulo kolem roku 1990 do škol 2. stupně a zhruba od roku 1993 do škol 3. stupně, zatímco kapacity postupně základních škol, později škol 2. a potom i 3. stupně trpí nebo budou trpět nedostatkem žáků, studentů. Naopak narůstá potřeba řešení problémů spojených se životem starších osob (jejich zapojení do ekonomické aktivity, řešení sociálních problémů- domovů s pečovatelskou péčí, domovy důchodců, finanční zabezpečení přijatelných starobních důchodů apod.).

Zmírnění negativních důsledků uvedených výkyvů vyžaduje odpovídající reakci zejména v populační, bytové, důchodové, vzdělávací, sociální a zdravotní politice (za předpokladu, že společnost se rozhodne na tyto výkyvy reagovat).

2.2.3. Struktura skupiny osob ve věku ekonomické aktivity.

Jak bylo již uvedeno a jak bude dále zdokumentováno, vývoj vnitřní věkové struktury celé této skupiny (rozumíme obyvatel ve věku 15-59 let) je velice nevyrovnaný.

Věková struktura tohoto základního kmene z hlediska ekonomické aktivity obyvatelstva je v průběhu sledovaných 20 let (1990-2010) ovlivněna výraznými předchozími výkyvy v úrovni porodnosti. Jde o dvě početně silné generace:

- narození zhruba v období 1945-1955
- narození v sedmdesátých letech.

Obě tyto generace jsou vždy střídány generacemi výrazně početně slabšími.

Uvedené početně silné generace procházejí postupně celým obdobím, vytvářejí dvě výrazná věková seskupení, která se postupně posouvají z mladších do starších kategorií.

V roce:

1990	jsou mimořádně silné skupiny 15-19 let a 35-44 let (reprezentanti: 15 a 40 letí),
1995	skupiny 15-24 let a 40-49 let (reprezentanti: 20 a 45 letí),
2000	skupiny 20-29 let a 45-54 let (reprezentanti: 25 a 50 letí),
2005	skupiny 25-34 let a 50-59 let (reprezentanti: 30 a 55 letí),
2010	skupiny 30-39 let a 55-59 let (reprezentanti: 35 a 60 letí, a v generaci nad 60 let skupina 60-64 let).

Po roce 2010 bude do 60 let věku, tedy věku, který lze dnes chápat jako „produktivní“, již jen jedna z těchto početně bohatých skupin. Tj. např. v roce 2015 budou hlavními představiteli početně bohaté generace 40letých, ale mladší generace budou početně daleko slabší.

Věkovou skupinu 15-59letých můžeme rozdělit na tři skupiny po 15 ročnících, tj.: 15-29 letí, 30-44 letí, 45-59 letí. Členění na tyto tři 15leté skupiny má své opodstatnění proto, že každá z těchto skupin má své specifické rysy z hlediska uplatnění na trhu práce.

Pro skupinu 15-29letých⁹ je charakteristický vysoký podíl ekonomicky neaktivních. Mnozí se připravují na povolání na středních, vyšších a vysokých školách. Mladí lidé převážně v tomto věku zakládají rodiny, ženám se rodí děti a jsou na mateřské, resp. další mateřské (nyní rodičovské) dovolené. Část mladých mužů plní svou povinnost v základní vojenské službě.¹⁰ Mladí lidé vstupují v tomto věku poprvé na trh práce, zejména v důsledku nedostatku zkušeností patří mezi skupiny nejvíce ohrožené nezaměstnaností. Zároveň vyšší dosažený stupeň vzdělání této generace přispívá při výměně generací k postupnému zvyšování vzdělanostní úrovně pracovních sil. Výhodou bývá i vyšší mobilita.

Skupina 30-44letých je skupinou s již dostatečnými zkušenostmi, na vrcholu svých fyzických i duševních sil, pravděpodobně rozhodující z hlediska ekonomické aktivity. Je již méně – ve srovnání s předchozí skupinou - zatížena neúčastí v pracovním procesu z důvodů přípravy na povolání nebo mateřské dovolené (pozn.: jiný je problém pracovní absence z důvodu péče o děti).

Skupina 45-59letých je skupinou, pro níž jsou charakteristické dostatečné životní a profesní zkušenosti, zároveň zřejmě i nižší profesní a geografická mobilita, kde se ale postupně začínají projevovat i zdravotní problémy a narůstající problémy znovuzískání zaměstnání po jeho ztrátě. V této skupině značná část žen ve věkové skupině 55-59 let vstupuje do důchodového věku a přechází mezi ekonomicky neaktivní.

Volba širšího rozpětí (15leté skupiny) poněkud tlumí extrémní výkyvy, které jsou zřejmější při členění populace podle 5letých skupin.

Tabulka č.3: 15leté věkové skupiny ve věku ekonomické aktivity (k 31.12., tis.osob)¹¹

	1990	1995	2000	2005	2010
Obyvatelstvo 15-59 let	6291,9	6571,0	6708,6	6678,9	6441,7
V tom: 15-29 let	2232,6	2401,1	2402,2	2185,8	1910,6
30-44 let	2336,4	2174,6	2062,3	2251,3	2424,1
45-59 let	1722,9	1995,3	2244,1	2241,8	2107,0
Podíl v % z obyvat. 15-59:					
15-29	35,5	36,5	35,8	32,7	29,7
30-44	47,1	33,1	30,7	33,7	37,6
45-59	27,4	30,4	33,5	33,6	32,7

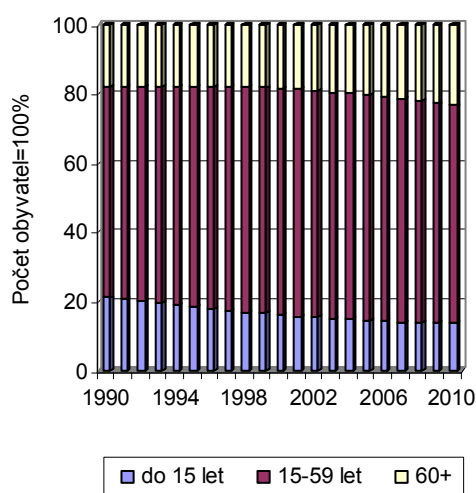
Pramen: Demografická statistika a projekce ČSÚ

⁹ Zde jsme s ohledem na vyváženost věkových skupin rozdělili obyvatelstvo 15-59 let na tři 15leté skupiny. Jsme si vědomi toho, že v rámci nejmladší skupiny bývá v mezinárodní statistice spíše uváděna skupina 15-24 let, pro kterou je specifická vysoká míra osob připravujících se na povolání. K tomu blíže v příslušné kapitole.

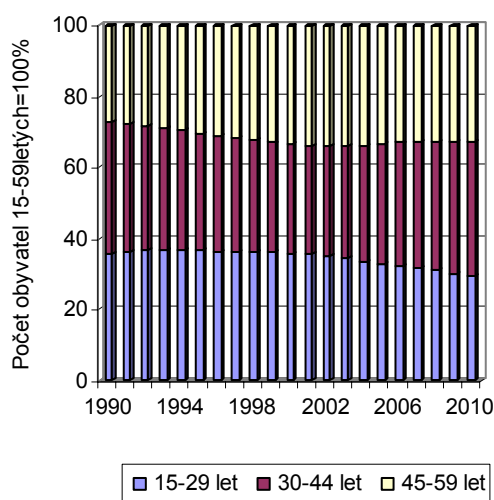
¹⁰ Ovšem úzce ze statistického hlediska jak ženy na základní mateřské dovolené, tak muži v základní vojenské službě jsou vedeni mezi „ekonomicky aktivními“.

¹¹ Údaje za 1990 a 1995 jsou z demografické statistiky ČSÚ, 2000-2010 z demografické projekce ČSÚ. Protože zde jde spíše o tendence než o absolutní přesnost údajů, neuvádíme za rok 2000 zpřesněné údaje ze sčítání lidu 1991 (SLBD), na něž zatím nenavazuje projekce obyvatelstva. Blížší údaje (i po letech, v členění podle pohlaví) viz tabulky v příloze.

Demografická struktura

Věková struktura 15-59letých

Po období „mladých“, za které lze označit 90. léta minulého století a které vrcholilo v roce 1998 počtem 2418,5 tis. osob ve věku 15-29 let, dochází k postupnému a zrychlujícímu se jak absolutnímu, tak relativnímu poklesu jejich počtu (v roce 2010...1940,6 tis.osob, což je o 507,9 tis. osob méně než v roce 1998, to znamená pokles téměř o čtvrtinu!). Pokles této generační skupiny v 1. desetiletí 21. století je takového rozsahu, že převažuje i nad vzestupem hlavní generační skupiny (ve věku 30-44 let) a ovlivňuje celkový pokles počtu osob ve věku 15-59, tj. snižuje počet osob rozhodujících pro ekonomickou aktivitu. Pokles počtu „mladých“ v nejbližší době nesporně ovlivní základ, z něhož se rekrutují uchazeči o vysokoškolské studium. Výrazně se sníží počet osob poprvé vstupujících na trh práce, což má své pozitivní i negativní stránky. Pozitivní je to, že snížení počtu mladých osob nadprůměrně ohrožených nezaměstnaností se sníží a může tak vést ke snížení napětí v neuspokojené nabídce pracovních sil. Jako negativní je třeba hodnotit skutečnost, že na trh práce bude nastupovat zřejmě méně nových mladých, vysokoškolsky vzdělaných odborníků, než bude v zájmu české ekonomiky. Tato skutečnost je nepříjemná zejména pro období našeho vstupu do EU, kdy bychom měli svou pozici prosazovat zejména vysokou kvalifikací pracovní síly.

Počet osob „střední generace“, tj. 30-44letých, naopak po prudkém a trvalém absolutním i relativním poklesu v 90. letech minulého století, který vrcholil kolem roku 2000, bude v 1. desetiletí 21. století narůstat (za toto desetiletí cca o 360 tis.osob). Tento vzestup ale nevyváží úbytek v dalších dvou věkových kategoriích. V roce 2010 dosáhne tato střední generace maxima za celé 20leté sledované období. To je z hlediska kvality ekonomicky aktivní populace nesporně pozitivní zjištění.

Počet osob „starší generace“, tj. 45-59letých měl po celá 90. léta vzestupnou tendenci, po roce 2002 nastává pozvolný, nepříliš výrazný pokles. Ale v rámci této generace probíhá vnitřní přeskupení ve prospěch starších 5letých skupin. Ten bude spojen s postupným, dynamickým přechodem do skupiny osob ve věku 60 let a více, tj. narůstá prudce počet osob vstupujících do důchodového věku (pozn.: k tomu viz v jiné kapitole).

Vcelku dochází na počátku tohoto století (zhruba od roku 2002) k postupnému a výraznému stárnutí generací ve věku ekonomické aktivity, charakterizované přesouváním mladší generace do střední. Zároveň klesá jak absolutní počet, tak i podíl celé věkové skupiny 15-59 let na celkovém počtu obyvatel.

Pokud jde o strukturu obyvatel ve věku ekonomické aktivity (15-59 let) podle pohlaví, nedošlo v průběhu let 1990-2002 k žádným výrazným změnám a ani v období do roku 2010 nelze takové změny očekávat.

Tabulka č.4: Podíl žen z obyvatel ve věku 15-59 let (v%)

1990	1995	2000	2005	2010
49,84	49,72	49,66	49,58	49,45

Pramen: Demografická statistika a projekce ČSÚ

Z hlediska nabídky pracovních sil zasluhuje pozornost spíše podíl žen ve dvou věkových skupinách, a to ve skupině 15-29 let (s ohledem na předpokládaný vysoký podíl žen na mateřské a další mateřské dovolené) a ve skupině 55-59 let (s ohledem na stále nižší věk pro odchod do starobního důchodu u žen, na druhé straně s ohledem na nižší míry úmrtnosti žen než mužů ve věku do 60 let).

Tabulka č.5: Podíl žen ve vybraných věkových skupinách (v%)

Věková skupina	1990	1995	2000	2005	2010
15-29	48,9	48,9	48,9	48,9	48,9
55-59	52,6	52,3	52,0	51,5	51,4

Pramen: Demografická statistika a projekce ČSÚ

Ani v těchto dvou věkových skupinách nedošlo a nebude docházet ke změnám, které by vyžadovaly zvláštní pozornost. Vyšší podíl žen ve vyšším věku lze vysvětlit již zmíněnou nižší mírou úmrtnosti žen. Pokles podílu žen ve věkové skupině 55-59 let lze vysvětlit právě postupně se zvyšující nadějí dožití mužů (snížením úmrtnosti mužů po roce 1989).

Změny ve vzdělanostní struktuře obyvatel ve věku ekonomické aktivity, k nimž bezesporu dochází, nejsou předmětem tohoto dílčího úkolu.

Obdobně není předmětem této studie ani hodnocení demografického vývoje v jednotlivých regionech, krajích. Z jiných pramenů¹² vyplývá, že mezi regiony ČR jsou ve věkové struktuře obyvatelstva významné rozdíly. Proces stárnutí je nejvýraznější v Praze, relativně nejmladší je obyvatelstvo Ústeckého a Karlovarského kraje, dále i Libereckého a Ostravského.

2.3. Porovnání s Evropskou unií.

Demografický vývoj se v ČR po roce 1989 výrazně změnil. Lze tvrdit, že se stále více podobá demografickému vývoji v ekonomicky vyspělých zemích, tj. i v zemích EU. To platí jak o pozitivních, tak negativních rysech tohoto vývoje. Prudce poklesla porodnost (na historicky nejnižší míru), odkládá se uzavírání prvního sňatku a narození prvního dítěte, roste rozvodovost, probíhá postupný proces stárnutí obyvatelstva, a to i v důsledku prodlužujícího se věku obyvatel. Zřejmě výrazněji než ve většině zemí EU je český demografický vývoj poznamenán nepravidelností, výkyvy, které se promítají do nerovnoměrného věkového rozvrstvení obyvatel. Všechny tyto rysy ovlivňují samozřejmě i počet obyvatel, chápáný jako základní zdroj pracovních sil, jako základní složku nabídky pracovních sil na trhu práce.

Uvedená tvrzení dokládáme některými fakty:

¹² Viz např. RNDr. Jan Kokta, CSc., Prognóza vývoje obyvatelstva ČR do roku 2010, Sociální politika 7-8/2000.

- V ČR je nízká úroveň plodnosti¹³, v roce 2000...1,14, což je méně než v EU. I když demografická projekce předpokládá mírný vzestup, nezlepší to naše postavení v rámci EU, přestože v poslední době k prudkému poklesu porodnosti dochází v celé Evropě. Tento vývoj – posuzováno úzce z hlediska zdrojů pracovních sil - nepřináší zvláštní komplikace v období do roku 2010, ale je kritický z hlediska dalšího rovnoměrného vývoje českého obyvatelstva, a tedy i pozdější relace mezi „ekonomicky produktivní“ a „neproduktivní“ složkou obyvatelstva.
- Je-li současná naděje dožití při narození v ČR u mužů 72,1 let, u žen 78,5 let, stále zaostáváme za vyspělými zeměmi EU, kde je naděje na dožití delší o 4-7 let. To přesto, že mezi tranzitními zeměmi jsme po Slovinsku na 2. místě.
- Index závislosti Π ¹⁴ (zde uváděn jako poměr počtu obyvatel ve věku 60 a více k počtu 15-59letých), který charakterizuje stárnutí obyvatelstva, vzroste v období 2000 až 2010 v ČR z 28,0% na 37,2%, zatímco v EU se očekává z 35,1% na 39,7%. Tj. vzroste jak v ČR, tak v EU, přičemž výchozí situace u nás je zatím příznivější. Ovšem po roce 2010 se situace v ČR bude prudce zhoršovat.

¹³ Úroveň plodnosti je průměrný hypotetický počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu po skončení reprodukce za předpokladu, že by specifické míry plodnosti podle věku zůstaly na trvale nezměněné úrovni daného kalendářního roku. Tento ukazatel je ale citlivý právě na odklad rození dětí.

¹⁴ Bližší údaje o demografickém vývoji v ČR, zemích EU a některých dalších zemích jsou uvedeny v tabulkách v příloze, které zpracovala Mgr.Palonciová. Drobné odchylky v údajích za ČR vyplývají z odlišných metodik uplatněných v různých zdrojích dat.

3. Ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let

3.1. Úvodem.

Rozhodujícím zdrojem pracovních sil jsou - jak bylo výše řečeno - obyvatelé starší 15 let a v jejich rámci obyvatelé ve věku 15-59 let. V tomto věkovém rozpětí se předpokládá vysoká míra ekonomické aktivity. Další skupinou osob, která tvoří významnou součást nabídky pracovních sil, jsou osoby 60leté a starší. Z již uvedených důvodů (včetně důvodu praktického, kterým je upravené členění statistických údajů o obyvatelstvu podle věkových skupin) nevycházíme v této studii z členění obyvatelstva na osoby v předproduktivním, produktivním a poproduktivním věku, a proto ani v této kapitole nehodnotíme zaměstnatelnost osob v poproduktivním věku, ale osob starších 60 let. Míra ekonomické aktivity této skupiny je z řady objektivních důvodů výrazně odlišná, nižší. Proces postupného stárnutí obyvatelstva, mění se podmínky pro poskytování starobního důchodu (včetně měněního a zvyšujícího se tzv. důchodového věku), snahy o prodloužení pracovního života do pokročilejšího věku, specifické rysy pracovního uplatnění starších osob, to vše vede k nutnosti zabývat se ekonomickou aktivitou osob 60letých a starších samostatně. V určitém smyslu, z hlediska trhu práce, lze tuto skupinu osob chápat jako další, doplňkový zdroj, který vedle skupiny obyvatel ve věku 15-59 let spolu se saldem přeshraniční pracovní migrace zvyšuje rozsah nabídky pracovních sil.¹⁵

Rozsah nabídky pracovních sil 60letých a starších závisí na několika faktorech. Jsou to zejména:

- Demografické faktory jako:
 - Počet a podíl této věkové skupiny na celkovém počtu obyvatelstva.
 - Vnitřní struktura této věkové skupiny, tj. struktura podle pohlaví a podle věku. (Samozřejmě vyšší zájem a možnost pracovního uplatnění mají „mladší“ v této věkové kategorii, tj. osoby ve věku 60-64 let proti 65letým a starším, vyšší ekonomická aktivita je zatím stále spíše u mužů než u žen.)
- Stav a vývoj míry ekonomické aktivity jednotlivých věkových skupin osob starších 60 let. Tento faktor je opět závislý na dalších vlivech (viz následující faktory).
- Další faktory jako jsou zejména:
 - Systém důchodového zabezpečení (tj. konstrukce systému starobního důchodu - zejména věk odchodu do důchodu, stanovení výše starobního důchodu, možnosti předčasného důchodu).
 - Zdravotní stav této věkové kategorie. (S postupujícím věkem stoupá i podíl osob, které nemohou pracovat ze zdravotních důvodů.)
 - Některé subjektivní faktory, jako je hmotná zainteresovanost starších osob na pracovní činnosti související i se snahou po zachování navykklého životního standardu, po hmotné podpoře mladší generace, snaha o seberealizaci. Zájem souvisí i se stupněm vzdělání, kvalifikačními charakteristikami, chápáním životních hodnot. (Zájem o pracovní uplatnění roste s úrovní vzdělání.)

Míra skutečného uplatnění na trhu práce nezávisí jenom na nabídce, ale zejména na poptávce po starších pracovních silách. A ta je závislá opět na řadě faktorů jako jsou:

¹⁵ Teoreticky by bylo možné při úvahách o rozsahu nabídky pracovních sil postupovat i jinak, tj. vyjít z počtu všech obyvatel 15letých a starších + salda přeshraniční pracovní migrace a odečítat jednotlivé položky ekonomicky neaktivních, tj. v tomto případě odečíst počet všech nepracujících starobních důchodců. K námi zvolenému přístupu nás opět vedou spíše praktické důvody, tj. větší dostupnost srovnatelných statistických dat o ekonomické aktivitě osob 60letých a starších než počtu starobních důchodců ve věku 60 let a více. Mimo to pracovní aktivita starších osob má své specifické rysy a zasluhuje zvláštní pozornost.

- Celková ekonomická situace promítající se do situace na trhu práce, tj. zejména celková poptávka po pracovních silách. (Při vyšší nezaměstnanosti klesá i poptávka po starších pracovnících, při realizaci útlumových programů jsou uvolňováni v první řadě starší zaměstnanci.) Poptávka po pracovních silách je ovšem diferencovaná – odlišuje se podle odvětví, oborů, zaměstnavatelů, podle regionů. Uplatnitelnost starších pracovníků je různá i podle druhů prací.
- Specifický zájem o starší pracovníky, a to na jedné straně na pracovní místa vyžadující vysokou kvalifikaci, zkušenost, na druhé straně na pracovní místa málo „prestižní“, nevyžadující vysokou kvalifikaci, práce, které mladí lidé nechtějí vykonávat (různé pomocné práce, vrátní, uklízečky apod.). Uplatnitelnost starších pracovníků je dána jednak jejich zkušenostmi, ale současně někdy i jejich nižší mzdovou náročností, ochotou přizpůsobit se flexibilním formám organizace práce a pracovní doby.

3.2. Rozsah ekonomické aktivity osob 60letých a starších.

3.2.1. Obecné tendence.

V otázce zaměstnávání starších osob se střetávají různé přístupy. Na jedné straně omezení nabídky starších pracovních sil, snížení jejich zaměstnanosti jakoby přispívalo ke snížení nezaměstnanosti, mohlo by znamenat uvolnění pracovních míst pro mladší generaci, na druhé straně odchod do starobního důchodu zatěžuje státní finance (ztrácí se příjmy státního rozpočtu vyplývající z pracovní aktivity, vynakládají se finanční prostředky na výplatu důchodů), ztrácí se zkušenost starších. V současnosti začíná převažovat názor o sporné efektivnosti odchodů do předčasného důchodu, nebyl prokázán vliv těchto odchodů na snížení nezaměstnanosti, někdy odchod ze zaměstnání znamená jen přechod do šedé ekonomiky. Postupné stárnutí obyvatelstva spojené s hrozbou očekávaného nedostatku pracovních sil ve věku vrcholu osobní ekonomické aktivity vede ke korekci názorů na pracovní zapojení seniorů.

V současné době je zřetelný trend prodlužování lidského věku. Stáří začíná být významným problémem, vyžadujícím komplexní řešení. Hledisko trhu práce je pouze jedním z hledisek. Prosazuje se tendence postupného zvyšování důchodového věku, ne okamžitého, ale postupného snižování osobní pracovní aktivity a přechodu do starobního důchodu, možnosti pracovního uplatnění pro osoby bez ohledu na věk. Je snaha i o zvýraznění vazby mezi individuálním vkladem do důchodového pojištění a individuálními dávkami starobního důchodu. Na druhé straně u nás i v řadě vyspělých zemí skutečný věk odchodu do důchodu v posledních letech spíše klesal, míra ekonomické aktivity osob 60letých a starších se snižovala. Jako zřetelná se jeví vazba mezi souhrnnou poptávkou po pracovních silách a mírou ekonomické aktivity starších osob. Ale nesporně se v uvedeném vývoji prosazují i další faktory ekonomické, sociální, změny životního stylu apod.

3.2.2. K dosavadnímu vývoji ekonomické aktivity starších osob.

V této části se budeme zabývat vývojem ekonomické aktivity (tj. souhrnem zaměstnaných a nezaměstnaných) osob 60letých a starších v období let 1993-2002. Je to období od vzniku samostatné ČR, kromě toho jen za toto období jsou k dispozici časové řady údajů VŠPS o počtu obyvatel starších 60 let včetně srovnatelných údajů o jejich ekonomické aktivitě.

Je ovšem nutné učinit alespoň poznámku k předchozímu polistopadovému vývoji, tj. k období 1990-1993. Za toto období jsou k dispozici údaje o ekonomické aktivitě osob v tzv. poproduktivním věku.¹⁶

¹⁶ Tj. muži 60 let a starší, ženy 55 let a starší.

V roce 1991 totiž došlo k prudkému poklesu ekonomické aktivity těchto osob:

Tabulka č.6: Ekonomická aktivita obyvatel v poproduktivním věku v letech 1990-1993
(tis. osob, k 31.12.)

Ukazatel	1990	1991	1992	1993
Počet obyvatel v poprod.věku	2111,3	2109,7	2111,1	2112,1
Z nich: ekonomicky aktivní	518,8	294,4	280,2	272,7
Míra ekonomické aktivity v %	24,6	14,0	13,3	12,9

Pramen: ČSÚ, Časové řady

Počet ekonomicky aktivních osob poproduktivního věku tedy během jednoho roku (1991) klesl téměř na polovinu (přesně: na 56,7%), a to u mužů i u žen. Začínající restrukturalizace ekonomiky spojená s makrostrukturálními přeměnami a útlumem některých odvětví byla řešena relativně bezkonfliktně, bez výrazných sociálních otřesů, tj. na úkor zaměstnanosti především starší generace (uvolňováním z pracovního poměru) a rovněž i na úkor zaměstnanosti žen. Jsou ale vyslovovány pochybnosti, zda uvedený pokles zaměstnanosti starších osob je reálný, zda o část tohoto poklesu nevzrostl počet osob v šedé ekonomice.

Další vývoj po roce 1993 probíhal již na výrazně nižší úrovni míry ekonomické aktivity starších osob.

Během období 1993-2002 počet ekonomicky aktivních osob starších 60 let kolísal při celkovém poklesu (do 1996 rostl, do 2000 klesal, aby potom opět vzrostl, a to na 161,8 tis. osob v roce 2002). Za celé období došlo k poklesu, který byl při mírném růstu podílu osob starších 60 let z celkového počtu obyvatel ovlivněn:

- změnou vnitřní věkové struktury těchto starších osob, a to poklesem podílu osob ve věku 60-64 let a vzestupem podílu osob v nejstarší věkové skupině nad 65 let, a to jak u mužů, tak u žen,
- celkovým poklesem míry ekonomické aktivity osob starších 60 let (při diferencovaném vývoji jednotlivých vnitřních skupin).

Tabulka č.7: Ekonomická aktivita osob starších 60 let v letech 1993-2002¹⁷ (tis. osob, roční průměry)

Ukazatel	1993	1996 ¹⁸	2000	2002	2002/1993
Počet obyvatel	10329,9	10315,3	10272,1	10248,9	0,992
Z nich: 60letí a starší (60+)	1856,5	1856,9	1883,0	1927,0	1,038
Jejich podíl z počtu obyvatel v %	18,0	18,0	18,3	18,8	1,044
Z 60+: ekonomicky aktivní	177,6	180,3	140,3	161,8	0,911
Míra ekonomické aktivity 60+ v %	9,6	9,7	7,5	8,4	0,875

Pramen: VŠPS

Přestože počet obyvatel starších 60 let vzrostl a tím vzrostl i jejich podíl na počtu obyvatel, počet ekonomicky aktivních osob této věkové kategorie mezi roky 1996 až 2000 poklesl. K poklesu došlo, přestože počínaje rokem 1996 se prodlužoval důchodový věk, u mužů o 2 měsíce, u žen o 4 měsíce ročně. Tj. v roce 2001 byl důchodový věk mužů 61 let, žen (bezdětných) 59 let.

¹⁷ Blíže viz tabulka v příloze. V tabulce uvedené údaje vycházejí z VŠPS, mohou se lišit v počtu obyvatel uvedeném v kapitole o počtu a struktuře obyvatel, protože tam vycházejí z demografické statistiky a jsou uváděny k 31.12., zde jsou roční průměry.

¹⁸ Rok 1996 je uveden proto, že v něm dosáhla ekonomická aktivita osob 60+ vrcholu v rámci daného období 1993-2001.

Na druhé straně k poklesu pracovního uplatnění starších osob v období 1996-2000 přispěl zřejmě i poměrně výhodný systém předčasných starobních důchodů. Promítla se zde snaha o řešení především dlouhodobé nezaměstnanosti. Starší lidé mají sice menší pravděpodobnost, že ztratí zaměstnání, ale v případě ztráty zaměstnání daleko obtížněji nacházejí nové. Je to dáno jejich menší přizpůsobivostí na nové, nezvyklé podmínky práce. Systém předčasných důchodů samozřejmě ovlivnil zájem o zaměstnání osob i mladších než 60 let (zejména skupinu osob ve věku 55-59 let), ale nesporně se výrazně promítl v pracovním uplatnění i starších osob. Rozhodujícím prvkem je zde osobní hmotná motivace starších osob na jedné straně a poptávka po pracovních silách včetně zájmu o starší pracovníky na straně druhé. Očekávání změn vedlo ke kumulaci počtu zájemců o předčasný důchod zejména v letech 1998 až 2000, zčásti ještě v roce 2001. V těchto letech počet předčasných starobních důchodů představoval dokonce většinu z počtu nově přiznaných starobních důchodů. Ukazuje se, že do předčasného důchodu odcházejí spíše osoby s nižšími výdělky, s nižší kvalifikací. To vyplývá z konstrukce výše vyplácených důchodů, která je příznivější pro skupiny s nižšími příjmy. Souhrnně platí, že vliv růstu počtu předčasných důchodů převážil nad vlivem zvyšujícího se důchodového věku.

Po zpřísnění systému předčasných důchodů k 1.7.2001 došlo k obratu - počet ekonomicky aktivních osob starších 60 let se v roce 2002 zvýšil, a to výrazně u mužů ve věku 60-64 let (pozn.: k tomu viz dále).

Tabulka č.8: Starobní důchody a ekonomická aktivita v letech 1996-2002 (tisíce)

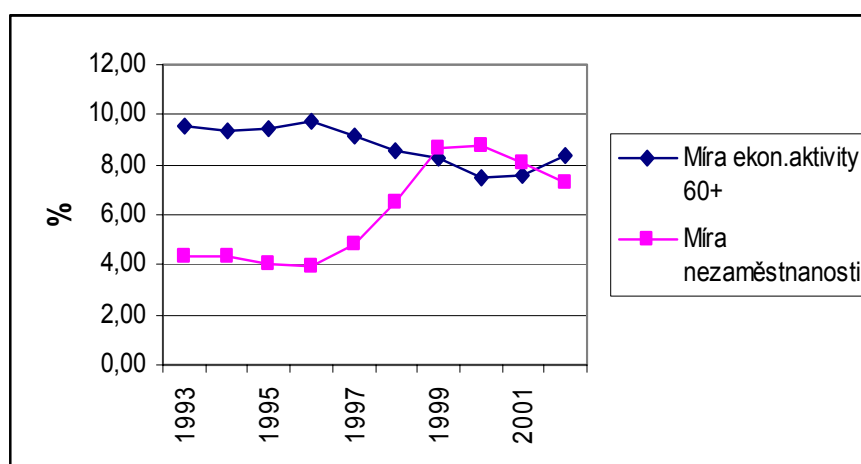
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nově přiznané důchody	59,7	80,8	114,8	109,5	96,3	88,3	59,8
Z toho: předčasné	10,9	24,3	55,5	57,9	57,1	51,3	20,2
Z nich muži	3,7	9,3	22,1	24,7	22,3	20,9	8,6
Ekon.aktivní muži 60-64letí	70,0	64,1	59,6	56,7	52,4	53,9	70,2
Míra ekonomické aktivity mužů 60-64letých v %	32,0	30,3	28,9	27,3	24,5	24,1	30,0

Pramen: statistika ČSSZ (důchody)

V roce 2002 se zřejmě i v důsledku „vyčerpání“ předčasných starobních důchodů v předchozích letech a v důsledku poklesu zájmu o předčasný důchod zvýšil počet ekonomicky aktivních mužů ve věku 60-64 let z 53,9 tis. osob v roce 2001 na 70,2 tisíce osob. Nejen u nás, ale v řadě vyspělých zemí je v poslední době snaha snížit četnost předčasných odchodů do důchodu.

Celkový rozsah zdrojů starších pracovních sil ve věku 60 let a více je nesporně ovlivněn demografickými faktory i systémem důchodového pojištění. Ovšem ukazuje se, že na pracovní uplatnění starších osob má velký vliv i celková situace na trhu práce, výše poptávky po pracovních silách. S růstem nezaměstnanosti klesá míra ekonomické aktivity starších osob a naopak (viz následující graf). Do určité míry zde působí i ta skutečnost, že starší lidé obvykle nepřecházejí ze „zaměstnaných“ mezi „nezaměstnané“, ale přímo mezi ekonomicky neaktivní.

Míra ekonomické aktivity osob starších 60 let a celková míra nezaměstnanosti

Pramen: VŠPS

To do určité míry dokládá i porovnání míry ekonomické aktivity osob starších 60 let a celkové míry nezaměstnanosti v jednotlivých krajích. Lze vyslovit i domněnku, že pracovní uplatnění starších osob je vyšší spíše ve velkých městech než na venkově. Nejvyšší specifická míra ekonomické aktivity osob 60+ je v Praze (př. 4.čtvrtletí 2002...17,5%, podle VŠPS), kde je i nejnižší míra nezaměstnanosti (ve stejném období 4,0%).

Zde uvedené úvahy vyplývají z údajů oficiální statistiky. Je ovšem zřejmé, že tyto údaje nezahrnují oblast šedé ekonomiky, v níž pracuje nesporně i část starších lidí včetně důchodců. Zaměstnávat takto tyto osoby je pro zaměstnavatele výhodné, protože mnozí senioři jsou ochotni vykonávat i méně placené práce, přijmout práce na směny nebo na kratší pracovní úvazek. Někdy zaměstnavatelé neoprávněně neodvádějí příspěvky sociálního a zdravotního pojištění.

Z bližšího pohledu je zřejmé, že věková skupina ekonomicky aktivních seniorů starších 60let je vnitřně velice diferencovaná, a to jednak podle věku, jednak podle pohlaví a každá tato vnitřní skupina se výrazně liší i specifickou mírou ekonomické aktivity. Vývoj rozsahu nabídky pracovních sil v populaci starší 60 let je potom závislý na vývoji této vnitřní struktury. Analýza vyžaduje rozdělit obyvatele starší 60 let alespoň na 4 skupiny, a to:

- muži ve věku 60-64 let
- muži ve věku 65 let a více (65+)
- ženy ve věku 60-64 let
- ženy ve věku 65 let a více (65+).

Z hlediska početního zastoupení v obyvatelstvu je nejpočetnější skupina žen starších 65 let, její podíl z této starší populace (ze 60+) se v období 1993-2002 pohyboval okolo 45% při výrazném absolutním a mírném relativním nárůstu. Celkový podíl žen v této starší populaci se pohybuje kolem 60%, což je dáno vyšším věkem dožití žen než mužů. Naopak velmi nízká specifická míra ekonomické aktivity žen 65+ (mezi 2,2-4,0%) znamená, že přínos této skupiny pro ekonomickou aktivitu je nevýrazný.

Z hlediska míry ekonomické aktivity je naopak rozhodující nejméně početná skupina, tj. muži ve věku 60-64 let. Její podíl na počtu osob starších 60 let se sice pohyboval jen mezi 11 až 13%, ale specifická míra ekonomické aktivity se pohybovala v rozpětí mezi 24 až 32%. Pro objektivitu je nutné připomenout významný vliv dosud odlišného věku pro odchod do důchodu mezi muži a ženami. Zatímco část mužů v této věkové kategorii ještě nemá nárok na starobní důchod, ženy v současné době jsou již v důchodovém věku. (Pro srovnání je vhodné

uvést, že v roce 2002 míra ekonomické aktivity žen ve věku 55-59 let byla 37,9%, u mužů ve skupině 60-64letých byla dokonce nižší...30%.)

Na vývoj počtu ekonomicky aktivních osob v letech 1993-2002 nesporně negativně působil vývoj vnitřní věkové struktury: podíl věkové skupiny 60-64 let, která tvoří hlavní nabídku starších pracovních sil, výrazně klesl (v rámci generace starších 60 let) z 28,1% na 26,0%.

Pro ilustraci uvádíme zastoupení těchto - z hlediska zdrojů a nabídky pracovních sil velice odlišných - čtyř skupin v obyvatelstvu starším 60 let a v jejich ekonomické aktivitě alespoň za „koncový“ rok 2002¹⁹:

Tabulka č.9: Ekonomická aktivita skupin osob starších 60 let v r.2002 (Počty v tis.osob)

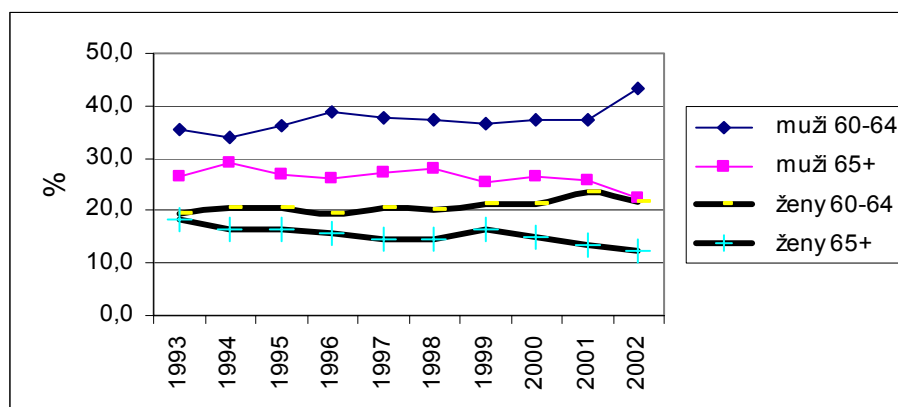
Skupina	Počet obyvatel		Počet ekonomicky aktivních		Míra ekon. aktivity %
	Počet	Podíl v%	Počet	Podíl v%	
Osoby starší 60 let celkem	1927,2	100,0	161,8	100,0	8,4
Z nich: Muži 60-64	233,6	12,1	70,1	43,3	30,0
Muži 65+	549,8	28,5	36,5	22,6	6,6
Ženy 60-64	268,3	13,9	34,8	21,5	13,0
Ženy 65+	875,5	45,4	20,4	12,6	2,3

Pramen: VŠPS

Byla provedena analýza vlivu uvedených čtyř skupin obyvatel na vývoji ekonomické aktivity osob starších 60 let v období 1993-2002. Je zřejmé, že přes klesající podíl věkové skupiny 60-64letých podíl této skupiny na ekonomické aktivitě osob starších stoupl. Znovu se ukazuje, že z hlediska nabídky pracovních sil byla v minulém období v generaci osob starších 60 let rozhodující skupina mužů ve věku 60-64 let.

Průběh změn v podílu jednotlivých věkových skupin mužů a žen na ekonomické aktivitě osob starších 60 let je zřejmý z následujícího grafu.

Podíl jednotlivých skupin na ekonomické aktivitě osob 60+

Pramen: VŠPS

¹⁹ Blíže viz tabulka v příloze.

3.2.3. Úvaha o dalším možném vývoji ekonomické aktivity osob starších 60 let.

Pro úvahu o vývoji nabídky pracovních sil zde vycházíme z posouzení možného vývoje ekonomické aktivity skupiny osob 60letých a starších, kterou chápeme jako určitý doplňkový zdroj pracovních sil. Vývoj ekonomické aktivity těchto osob v období do roku 2010 bude opět záviset na řadě již výše zmíněných faktorů. Je to – vedle celkové ekonomické situace - především:

- demografický vývoj (tj. počet obyvatel starších 60 let a jejich struktura podle pohlaví a věku) a dále
- vývoj specifických měr ekonomické aktivity těchto jednotlivých vnitřních skupin. Samozřejmě nesporný význam bude mít i systém starobních důchodů. Míra uplatnění nebo realizace možné nabídky starších pracovních sil bude záviset především na celkové situaci na českém trhu práce, tj. na vývoji celkové poptávky po pracovních silách a na specifické poptávce po starších pracovních silách.

Pro naši úvahu vycházíme i zde z tzv. střední varianty demografické projekce. To i pokud jde o předpokládaný počet a strukturu osob 60letých a starších.

Po roce 2002 dojde v ČR k rychlému zvýšení počtu obyvatel starších 60 let. Promítá se zde vliv populační vlny z období 1945-1955. Tj. kolem roku 2010 dosáhnou 60 let silné populační ročníky narozených kolem roku 1950. Jen v pětiletí 2005 až 2010 vzroste počet osob starších 60 let cca o 325 tisíc osob, oproti roku 2002 cca o 475 tis.osob. Nejvíce vzroste v rámci seniorů nad 60 let populační skupina osob ve věku 60-64 let, která je z hlediska pracovního uplatnění nejaktivnější (její podíl mezi osobami 60+ vzroste z 26,5% v roce 2002 na 31,1% v roce 2010, tj. absolutní vzrůst o cca 330 tis.osob). K roku 2010 dojde tedy k postupnému „přesouvání“ početně silné generace do skupiny starších nad 60 let, a to do „nejmladší“ skupiny těchto seniorů. Tato skupina 60-64letých vykazuje relativně vysokou míru pracovního zapojení, poměrně silný zdroj pracovních sil, ale přece jen s výrazně nižší pracovní aktivitou než vykazovala jako skupina 55-59letých.

Pokud jde o specifické míry ekonomické aktivity, uvažujeme ve dvou variantách:

- 1) varianta vycházející z teoretického předpokladu, že by se specifické míry ekonomické aktivity jednotlivých 5letých skupin mužů a žen skutečně dosažené v roce 2002 až do roku 2010 neměnily (tj. že by i v letech 2003-2010 byly tytéž specifické míry ekonomické aktivity jaké byly dosaženy v roce 2002),
- 2) varianta respektující dosažení střednědobých a dlouhodobých cílů stanovených EU, tj. mj. dosažení 50% míry zaměstnanosti osob ve věku 55-64 let do roku 2010 (ovšem při návazném dodržení dalších cílů, jako je zvýšení celkové míry zaměstnanosti osob ve věku 15-64 let na 70% a míry zaměstnanosti žen na 60% v roce 2010). Míru zaměstnanosti z hlediska těchto úvah převádíme na míru ekonomické aktivity.

/Poznámka: Nyní – v již schválené novele zákona o důchodovém pojištění - se uvažuje s dalším prodloužením věku pro odchod do starobního důchodu i po roce 2007, a to pro muže i ženy na 63 roků. V tomto případě by se rozsah nabídky starších pracovních sil mohl dále zvýšit./

Vliv dalších faktorů neuvažujeme, nedovedeme je v současné době kvantifikovat. Systém starobních důchodů zde chápeme spíše jako jeden z nástrojů, který může přispět k dosažení potřebných relací.

K 1. variantě:

V souladu s předchozím textem: za předpokladu počtu obyvatel starších 60 let podle střední varianty projekce obyvatelstva a za předpokladu dodržení specifických měr ekonomické

aktivity 4 skupin (tj. muži 60-64 let, muži 65+, ženy 60-64 let, ženy 65+) je výsledek propočtů²⁰ zřejmý z následujícího přehledu.

Tabulka č.10: Předpokládaný vývoj ekonomické aktivity osob 60letých a starších do r.2010
(tis.osob)

Ukazatel	2002	2005	2010	2010- -2002	2010/ /2002
Počet obyvatel	10248,9	10246,7	10243,5	-5,4	0,999
Z nich: 60letí a starší (60+)	1927,0	2076,8	2401,7	+474,7	1,246
Podíl 60+ z počtu obyvatel (%)	18,8	20,3	23,4	4,6	1,245
Z 60+: ekonomicky aktivní	161,8	185,3	224,3	+62,5	1,386
Míra ekonomické aktivity 60+ v %	8,4	8,9	9,3	0,9	1,107

Pramen: 2002..VŠPS, počet obyvatel.. demografická projekce, propočty vlastní

Souhrnně lze – za předpokladu dodržení výše uvedených předpokladů - provést mj. tyto závěry :

- Ize předpokládat, že za výše uvedených předpokladů počet ekonomicky aktivních osob starších 60 let v období po roce 2002 do roku 2010 výrazně poroste (aniž by se změnila specifické míry ekonomické aktivity vnitřních skupin této části obyvatelstva), v uvedeném případě téměř o 40%, tj. o více než 60 tisíc osob,
- tento nárůst bude z cca 70% způsoben absolutním i relativním růstem počtu obyvatel starších 60 let a z cca 30% růstem míry ekonomické aktivity obyvatel starších 60 let,
- tento výrazný růst míry ekonomické aktivity obyvatel starších 60 let (z 8,4% v roce 2002 na 9,3% v roce 2010) je v tomto pojetí pouze výsledkem změn ve vnitřní struktuře (zejména věkové) této skupiny osob.

Poslední tvrzení doložíme následujícím srovnáním podílů jednotlivých skupin podle věku a pohlaví v celkové skupině osob starších 60 let.

Tabulka č.11: Změny ve struktuře osob starších 60 let v období 2002-2010 (v %)

Skupina	Počet obyvatel		Z nich ekonomicky aktivní		Specifické míry ekon. aktivity
	2002	2010	2002	2010	
Osoby starší 60 let celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	8,4 – 9,3 ²¹
Z nich: Muži 60-64	12,1	14,7	43,3	47,4	30,0
Muži 65+	28,5	27,6	22,6	19,6	6,6
Ženy 60-64	13,9	16,4	21,5	22,7	13,0
Ženy 65+	45,4	41,3	12,6	10,3	2,3

Pramen: 2002..VŠPS, počet obyvatel.. demografická projekce, propočty vlastní

V roce 2010 jsou oproti roku 2002 absolutně i relativně početnější skupiny s vyšší specifickou mírou ekonomické aktivity, tj. zejména muži ve věku 60-64 let a také ženy v téže věkové skupině. Naopak výrazně klesá podíl početně silné skupiny žen starších 65 let, kde míra pracovního uplatnění je velice nízká.

Poznámka: protože EU formulovala cíl zvýšení míry zaměstnanosti starších osob ve věkové skupině 55-64 let, a to na 50% pro rok 2010, uvádíme i výsledek propočtů při dodržení zásad stanovených v 1. variantě i pro tuto věkovou skupinu. Zatímco výrazný absolutní i relativní nárůst věkové skupiny 60-64 let vede svou vahou jakoby automaticky ke zvýšení ekonomické aktivity celé skupiny obyvatel starších 60 let, z hlediska skupiny 55-64 let působí tento nárůst

²⁰ Blíže viz tabulka v příloze.

²¹ 8,4% v roce 2002, 9,3% v roce 2010, při čemž růst je způsoben jen změnou vnitřní demografické struktury mezi těmito dvěma roky.

naopak negativně. Je to dáno tím, že přece jen míra pracovního uplatnění s postupujícím věkem prudce klesá, u skupiny 55-59 let v roce 2002 byla 57,9%, zatímco u skupiny 60-64 let jen 20,9%. To vede jakoby k automatickému snížení míry ekonomické aktivity celé skupiny osob ve věku 55-64 let, a to z 42,5% v roce 2002 na 42,0% v roce 2005 a dokonce na 39,7% v roce 2010. I z této poznámky je zřejmé, že dosažení cíle formulovaného EU pro rok 2010 bude v této věkové kategorii mimořádně obtížné. Situaci by poněkud „usnadnilo“ uvažované zvýšení důchodového věku i po roce 2007 až na 63 let, a to u mužů i žen. Mimo to je třeba si uvědomit, že 50% míra zaměstnanosti představuje vyšší než 50% míru ekonomické aktivity, a to o podíl nezaměstnanosti. K tomu v další části, v komentáři k 2. variantě propočtů.

K 2. variantě:

Jak bylo již výše uvedeno, i v této variantě vycházíme ze střední varianty demografické projekce. Pokud jde o specifické míry ekonomické aktivity, nevycházíme již z jejich „prodloužení“ z roku 2002 do roku 2010, ale respektujeme dosažení výše zmíněných cílů stanovených EU. Zde jde o tento základní cíl:

- Zvýšit míru zaměstnanosti věkově starších občanů (55-64 let) do roku 2010 na 50% (závěr summitu Evropské rady ve Stockholmu. Navazujícím a souvisejícím cílem, formulovaným v Barceloně, je zvýšení průměrného věku odchodu do důchodu v EU do roku 2010 o 5 let).

Zároveň je třeba respektovat i další související cíle:

- Zvýšit celkovou míru zaměstnanosti do roku 2010 na 70% (summit v Lisabonu, březen 2000), do roku 2005 na 67% (summit ve Stockholmu). Rozumí se tím zřejmě míra zaměstnanosti osob ve věku 15-64 let.
- Zvýšit míru zaměstnanosti žen do roku 2010 na 60% (summit v Lisabonu), do roku 2005 na 57% (summit ve Stockholmu). I zde se rozumí zřejmě míra zaměstnanosti žen ve věku 15-64 let.

Míra obtížnosti dosažení uvedených cílů, máme-li je aplikovat na ČR, je zřejmá z následujících porovnání:

Míra zaměstnanosti (v%)	Stav ČR 2002	Cíl EU 2005	Cíl EU 2010
občané ve věku 55-64 let	40,8	nestanoveno	50,0
občané ve věku 15-64 let	65,7	67,0	70,0
ženy ve věku 15-64 let	57,1	57,0	60,0

Je zřejmé, že „českým“ problémem bude zejména právě výrazné zvýšení zaměstnanosti starších osob, z pohledu EU je cíl formulován vůči věkové skupině 55-64 let. A protože míra zaměstnanosti žen v ČR dokonce již převýšila cíl EU pro rok 2005, a ani v celkové míře zaměstnanosti tolik nezaostáváme, mělo by (za předpokladu, že vztahujeme celkové cíle EU i na ČR) dojít především k výraznému zvýšení zaměstnanosti starších mužů.

K cílům formulovaným Evropskou radou poznamenáváme, že je nelze brát dogmaticky, podmínky v různých zemích se výrazně liší (viz např. naše již dosažená relativně vysoká zaměstnanost žen). Je třeba vzít v úvahu i výrazně odlišné podíly zaměstnaných na kratší pracovní úvazky v různých zemích (pozn.: v ČR je právě podíl práce na kratší pracovní úvazky nízký), ve stanovených cílech není řečeno, že jsou formulovány pro pracovní úvazky na plnou pracovní dobu.

Přes uvedené poznámky jsme v této studii při propočtech 2. varianty vývoje ekonomické aktivity starších osob nad 60 let vycházeli z teoretického předpokladu dodržení cílů EU pro rok 2010 (zde hlavně dosažení 50% míry zaměstnanosti osob ve věku 55-64 let). V této

kapitole ale řešíme ne zaměstnanost, ale celou ekonomickou aktivitu (tj. souhrn zaměstnanosti a nezaměstnanosti), a tu vztaženou nikoliv k osobám ve věku 55-64 let, ale k osobám 60letým a starším. V tomto smyslu – i při respektování dalších cílů EU – jsme provedli přepočty. K převedení měr zaměstnanosti na míry ekonomické aktivity jsme pro rok 2010 uvažovali se 4% mírou nezaměstnanosti. Jde o subjektivní, hlouběji nepodloženou úvahu, která je ale nezbytná pro naše propočty. 4% míru nezaměstnanosti považujeme za oprávněnou, „ideální“, pro tuto variantu přijatelnou, chápeme-li i náročné cíle pro rok 2010 za oprávněné. (Pro zjednodušení, které pro naše úvahy považujeme za únosné, stejnou 4% míru nezaměstnanosti uvažujeme jak pro muže, tak pro ženy, a to jak pro celou populaci 15-64 let, tak i pro skupinu 55-64 let.) V tom případě se cíle EU, převedeme-li je z měr zaměstnanosti do měr ekonomické aktivity, upravují takto:

Míra ekonomické aktivity dle EU pro rok 2010:

- osoby ve věku 15-64 let 72,9% (k míře zaměstnanosti 70,0%)
- osoby ve věku 55-64 let..... 52,1% (k míře zaměstnanosti 50,0%)
- ženy ve věku 15-64 let 62,5% (k míře zaměstnanosti 60,0%).

Tabulka č.12: Úvahy o vývoji ekonomické aktivity osob 60letých a starších do roku 2010
(tis.osob)

Ukazatel	2002	2010 1.varianta	2010 2.varianta	Absolutní rozdíl 2.varianty	
				oproti roku 2002	Oproti 1.variantě
Počet obyvatel	10248,9	10243,5	10243,5	-5,4	-5,4
Z nich ve věku: 55-64 let	1204,9	1501,9	1501,9	297,0	297,0
60 let a starší	1927,0	2401,7	2401,7	474,7	474,7
Míra ekonomické aktivity: 55-64 let	42,5	39,7	52,1	9,6	12,4
60+	8,4	9,3	17,2	8,8	7,9
Počet ekon. aktivních: 55-64 let	512,3	596,7	782,0	269,7	185,3
60 let a starší	161,8	224,3	413,7	251,9	189,4

Pramen: 2002...VŠPS, obyvatelé 2010...demografická projekce, propočty vlastní

/Podle 2. varianty by v roce 2005 míra ekonomické aktivity osob 60+ měla dosáhnout cca 13,5%, tj. 281 tisíc ekonomicky aktivních osob 60+./

Z uvedených výsledků propočtů je na první pohled zřejmé, že dosažení cíle, formulovaného pro země EU, tj. zvýšit míru zaměstnanosti starších osob ve věku 55-64 let v roce 2010 na 50% (a tedy odpovídajícím způsobem i míru ekonomické aktivity, v naší úvaze na 52,1%) představuje pro ČR zcela mimořádný problém, nesrovnatelný svou náročností s dalšími cíli (jako je zvýšení míry zaměstnanosti žen nebo zvýšení celkové míry zaměstnanosti osob ve věku 15-64 let). Jestliže 1. variantu uvádíme spíše pro porovnání a jako varování o možnostech dalšího vývoje, pokud by nedošlo k výrazným změnám v podpoře zaměstnanosti starších osob, 2. varianta by měla představovat sice náročný, ale realizovatelný cíl, k němuž je třeba směřovat.

Znamená to podpořit tvorbu pracovní příležitosti pro dalších cca 270 tisíc osob ve věku 55-64 let. Lze říci, že celý problém zvýšení pracovní aktivity obyvatelstva se v ČR koncentruje (z hlediska přiblížení se cílům EU) do pracovního zapojení starších osob, zejména mužů a zejména věkové skupiny 60-64letých. Situaci navíc ztěžuje budoucí nepříznivý demografický vývoj, kdy cíl zvýšení míry zaměstnanosti se v roce 2010 bude vztahovat na výrazně vyšší počet starších obyvatel než dnes. Počet obyvatel ve věku 55-64 let

do roku 2010 prudce vzroste, a to při nepříznivé vnitřní struktuře této skupiny obyvatel (nejrychleji vzroste podíl méně ekonomicky aktivních 60-64letých, takže při nezměněných 5letých specifických mírách ekonomické aktivity mužů a žen z roku 2002 by míra ekonomické aktivity celé skupiny osob 55-64 let do roku 2010 poklesla).

Míra ekonomické aktivity žen v ČR (a to při nízkém uplatňování pracovních poměrů na kratší pracovní úvazky) je v relaci k průměru v zemích EU vysoká. Z tohoto hlediska kombinace cílů (tj. požadavek na jen mírné zvýšení ekonomické aktivity žen, ale na enormní zvýšení ekonomické aktivity všech osob ve věku 55-64 let) by znamenala zcela extrémní zvýšení ekonomické aktivity mužů ve věku 55-64 let. Podle našich propočtů by to znamenalo asi tyto změny:

Tabulka č.13: Změny v míře ekonomické aktivity mužů a žen uvažované k dosažení cílů pro EU

Míra ekonomické aktivity (v %)	Muži		Ženy		Celkem	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Věková skupina:						
55-59	79,6	88,0	37,9	50,0	57,9	68,5
60-64	30,0	52,6	13,0	20,0	20,9	35,5
55-64	59,4	70,6	27,3	34,9	42,5	52,1
65+	6,6	14,9	2,3	5,0	4,0	9,0

Pramen: 2002...VŠPS, obyvatelé 2010...demografická projekce, propočty vlastní

Úvahy vedou k nutnosti výrazně zvýšit možnosti pracovního zapojení starších mužů, a to ve všech věkových kategoriích, zejména potom ve skupině 60-64letých. Koncentrace problému do této věkové skupiny vyplývá z nereálnosti dále výrazněji zvýšit míru ekonomické aktivity mužů ve věkové skupině 55-59 let. Např. ze sčítání lidu v roce 1991 vyplynulo, že v této kategorii (55-59 let) bylo 20% mužů neschopných práce ze zdravotních důvodů!

Je ovšem nutné zdůraznit, že dosáhnout požadovaného zvýšení ekonomické aktivity osob starších 60 let (resp. i osob ve věku 55-64 let podle cílů EU) nelze jen úpravou systému důchodového pojištění, zvýšenou motivací k pracovní aktivitě těchto osob, ale především výrazným zvýšením poptávky po pracovních silách, tj. především celkovým ekonomickým rozvojem. Jinak se snížení počtu důchodců a zvýšení nabídky starších pracovních sil jen promítne do zvýšeného počtu nezaměstnaných.

3.3. Porovnání s Evropskou unií.

V předchozím textu již byla provedena určitá srovnávací úvaha a uvedeny výsledky propočtů varianty (tzv. 2. varianty) dalšího vývoje, nutného k realizaci některých cílů v zaměstnanosti starších osob tak, jak je formulovala Evropská rada. Zde pro ilustraci a pro srovnání uvádíme některé vybrané charakteristiky k ekonomické aktivitě starších osob v zahraničí.

V roce 2001 byla míra ekonomické aktivity osob starších 65 let v EU 3,3%, v tom u mužů 5,2%, u žen 2,0% (Labour force survey), pro srovnání v ČR v témže roce (ačkoliv důchodový věk je v ČR nižší než v zemích EU) byla tato míra 4,0%, v tom u mužů 6,8%, u žen 2,2%. Bohužel nejsou publikovány zahraniční údaje o věkové skupině 60-64 let. Ovšem míra zaměstnanosti osob ve věku 55-64 let v EU byla vyšší (38,5%) než v ČR (37,1%). Lze usoudit, že právě u mužů ve věkové skupině 60-64 let jsou u nás možné rezervy v ekonomické aktivitě.

V EU je snaha prodloužit pracovní aktivitu do pozdějšího věku, zvýšit reálný věk odchodu do důchodu, sjednotit tento věk pro muže i ženy, omezit odchody do předčasného důchodu.

V řadě zemí EU se připravují reformy důchodového systému. Ale již nyní je důchodový věk většinou vyšší než v ČR (pozn.: v těchto zemích je zatím ovšem i vyšší naděje na dožití). Například: Německo - muži i ženy důchodový věk 63 let, od roku 2008 ..65 let, Rakousko – muži 65 let, ženy 60 let, Belgie – muži 65 let, ženy 62 let, od roku 2009 také 65 let apod. (Právo 7.5.2003).

4. Pracovní migrace

4.1. Úvodem.

Celkový rozsah zdrojů pracovních sil tvoří kromě obyvatel starších 15 let ještě saldo přeshraniční pracovní migrace (dále „pracovní migrace“). Je třeba poznamenat, že část migračního salda je již zahrnuta v položce „počet obyvatel starších 15 let“. Jde o osoby, které jsou zahrnuty v demografické statistice a projekci obyvatelstva, pojaté včetně migrace (tj. „rezidenti“). Podle údajů demografické statistiky získala tak ČR v období 1990-1999 přes 80 tisíc obyvatel (tj. všech, nejen starších 15 let), tj. obyvatel s povolením k trvalému pobytu. To znamená, že došlo k zásadní změně- české země byly tradiční vystěhovaleckou oblastí, nyní se staly oblastí přistěhovaleckou (viz mj. Horáková). Z hlediska trhu práce je pozitivním jevem to, že mezi přistěhoválými osobami převažují spíše osoby s vyšším vzděláním, v produktivním věku, zatím převážně muži. Ve střední variantě demografické projekce se i nadále předpokládá migrační přírůstek těchto osob, a to v roce 2000...9,5 tis. osob, v roce 2005...10,4 tis. osob a v roce 2010...11,3 tis. osob. Je velice obtížné dnes předvídat další vývoj, rozsah očekávaného přírůstku. Zdá se nesporné, že i nadále ČR bude zemí imigrační, s aktivním saldem zahraniční migrace. Jsou názory, že údaje demografické projekce o dalším vývoji jsou v této položce podceněny, např. i z toho důvodu, že řada cizinců, kteří dnes žijí v ČR na základě povolení k dlouhodobému pobytu, získají trvalý pobyt a dále zvýší saldo migrace. Z hlediska našich úvah o rozsahu zdrojů a nabídky pracovních sil je nutné uvést, že výše uvedené migrační přírůstky jsou již obsaženy v počtu obyvatel ČR, v tom v počtu osob starších 15 let jako základního zdroje pracovních sil. Tj. cizinci s právem trvalého pobytu a azylanti v ČR mají na trhu práce stejná práva i povinnosti jako občané ČR. Jejich ekonomická aktivita není zvlášť statisticky sledována, je obsažena v ekonomické aktivitě obyvatel ČR. Není ani předmětem této kapitoly.

V této kapitole se tedy budeme zabývat pouze tou částí přeshraniční legální pracovní migrace, která není obsažena ve výše uvedeném počtu obyvatel ČR, tj. jedná se o cizince:

- zaměstnané na základě platných povolení k zaměstnání cizinců
- občany Slovenské republiky, registrované úřady práce
- cizince mající živnostenské oprávnění.

Je třeba také uvést, že z velké části nejsou (na rozdíl od podnikového výkaznictví) uvedené skupiny osob zahrnuty ve Výběrovém šetření pracovních sil. Toto šetření totiž nepodchycuje cizí státní příslušníky ubytované v kolektivních ubytovacích zařízeních, ani dojíždějící do zaměstnání přes hranice (jako jsou mnozí občané SR). V tomto smyslu uvádí VŠPS podhodnocené údaje o zaměstnanosti.

Údaje o zaměstnanosti cizinců na území ČR jsou získávány ze dvou zdrojů, kterými jsou:

- evidence Správy služeb zaměstnanosti (a úřadů práce) Ministerstva práce a sociálních věcí pokud jde o vydaná povolení k zaměstnávání cizinců a registrované občany SR. Tyto osoby jsou statisticky uváděny mezi „zaměstnanci“;
- evidence Ministerstva průmyslu a obchodu pokud jde o živnostenská oprávnění. Osoby s živnostenským oprávněním jsou statisticky uváděny mezi „sebezaměstnanými“.

Přeshraniční pracovní migrace je významným zdrojem a významnou složkou nabídky pracovních sil:

Nepříznivý demografický vývoj (úbytek domácího obyvatelstva včetně úbytku práce schopných osob, stárnutí, nízká porodnost) vede – i z hlediska trhu práce- k úvahám o nutnosti rozšířit zaměstnávání cizinců u nás, integrovat část z nich do české společnosti.

Imigrace do ČR problém nepříznivého populačního vývoje a nepříznivých tendencí v rozsahu zdrojů pracovních nemůže plně vyřešit, ale může k řešení přispět.

Z hlediska českého trhu práce je zaměstnávání cizinců přínosné i z dalších důvodů. Pro mnohé je charakteristická větší pracovní mobilita (profesní i územní), jako sociální skupina rychle reagují na měnící se potřeby poptávky na trhu práce.

Na druhé straně nelze ani opomíjet problémy spojené s pracovní emigrací, s odchodem (dočasným i trvalým) českých pracovníků do ciziny.

S úvahami o dalším vývoji přeshraniční pracovní migrace je spojena řada otázek, na něž se teprve postupně hledá odpověď. Z hlediska trhu práce jde mj. o takové otázky, jakými je např. rozsah migrace, její směr, struktura (podle kvalifikace, profesního zaměření, země původu, ale i podle věku, pohlaví, ochoty a schopnosti se integrovat apod.). Nové otázky přináší i vstup ČR do EU. Ukazuje se, že předvídat další vývoj přeshraniční pracovní migrace je mimořádně obtížné. Je mnoho faktorů, působících i protichůdně, jejichž vliv je dnes obtížné kvantifikovat.

4.2. Rozsah pracovní migrace.

4.2.1. Zaměstnávání cizinců.

Cizinci na českém trhu práce představují velice různorodou skupinu osob, lišících se státní příslušností, předchozí životní úrovní, kulturními návyky, způsobem života, osobními předpoklady jako je úroveň a druh vzdělání, profese, znalosti jazyka, schopnosti trvalé integrace, míra schopností a ochoty vykonávat práce od nekvalifikovaných a fyzicky namáhavých až po vysoce odborné, mzdové nároky, různá míra individuální mobility.

Tabulka č.14: Počty zaměstnaných cizinců v ČR (k 31.12., tis.)

Počty :	1993	1995	1997	2000	2002
Platná povolení k zaměstnání	28,3	52,5	61,1	40,1	44,6
Občané SR registrovaní ÚP	23,4	59,3	69,7	63,6	56,6
Platná živnostenská oprávnění	.	37,0	63,5	61,3	60,5
Celkem	51,7	148,8	194,3	165,0	161,7
Podíl z ekonom.aktivních ČR (%)	1,0	2,9	3,7	3,2	3,1

Pramen: Horáková, Pracovní migrace v ČR v roce 2002, VÚPSV 2003

Vývoj zaměstnanosti cizinců byl v minulých letech dynamický, prošel i výraznými změnami ve své struktuře:

- po prudkém nárůstu počtu cizinců pracujících na základě povolení k zaměstnání (pozn.: vrcholem byl rok 1996 se 71 tisíci povolení) došlo k prudkému poklesu. Příčinou byla jak stagnace ekonomiky a nárůstu nezaměstnanosti, tak i přijetí regulačních opatření, omezujících neusměrněnou imigraci. Uvedené důvody měly za následek pokles i celkové evidované zaměstnanosti cizinců po roce 1997,
- naopak volnější režim vedl v roce 1997 k přesunu části zahraničních pracovníků k pracovní činnosti na základě živnostenského oprávnění (viz tabulka), i zde ale po zpřísnění podmínek došlo k výraznému, i když přechodnému poklesu (v roce 1998 na 45 tis.),
- v roce 2002 klesl počet slovenských pracovníků registrovaných úřady práce,
- postupně se, jak ukazují informace úřadů práce, zvyšuje kvalifikační úroveň zaměstnáváných cizinců,
- zvolna se na našem trhu práce zvyšuje podíl občanů ekonomicky vyspělých zemí,
- postupně část cizinců, pracujících dříve v rámci povolení k dlouhodobému pobytu, získala trvalý pobyt. Od roku 1993 vzrostl počet povolení k trvalému pobytu z 31 tisíce na více než 75 tisíc v roce 2002. To, spolu s aktivním saldem migrace, svědčí o tom, že se ČR

stává cílovou zemí migrantů, je zřejmý trend v pobytu cizinců od přechodnosti k trvalosti, k integraci (pozn.: tito cizinci jsou zahrnuti v počtu obyvatel ČR, tedy nikoliv mezi zahraničními pracovníky, hodnocenými v této kapitole),

- mění se postupně i postoj společnosti a státních orgánů od obav z imigrace a z práce cizinců k zájmu o účelné, usměrňované využití imigrace s cílem zlepšit nepříznivý demografický vývoj a také zvýšit pracovní zdroje a nabídku pracovních sil.

Počet cizinců na českém trhu práce s platným povolením se v současné době ustálil na výši kolem 40 tisíc. Povolení, závislá na situaci na trhu práce, podmíněná nemožností získat na nabízené práce české pracovníky, mají formu

- buď individuálních povolení k zaměstnávání v pracovně právním vztahu k tuzemskému zaměstnavateli, nebo
- kontraktu uzavíraného mezi firmami.

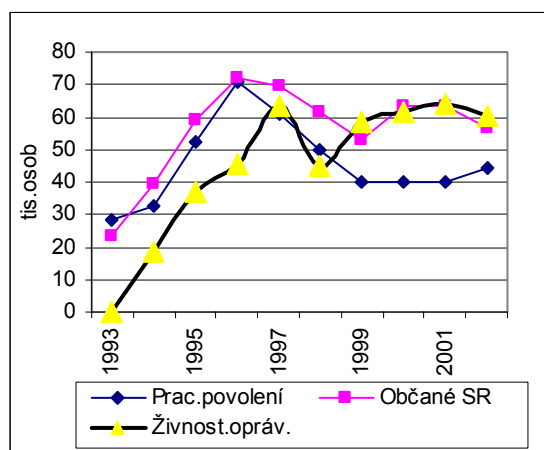
Na základě povolení k zaměstnání pracují v ČR především občané bývalých evropských socialistických zemí. Nejpočetnější skupinu tvoří občané Ukrajiny, jejichž počet narůstal do roku 1996 (kdy počet povolení přesáhl 42 tisíc). Po opatřeních k regulaci jejich počtu došlo k prudkému poklesu a zřejmě i k přesunu mezi cizince pracující na základě živnostenského oprávnění. Poptávka po jejich práci je podložena mj. jejich mobilitou, ochotou vykonávat méně lukrativní i méně kvalifikované práce, o něž nemají čeští občané (a většinou ani nezaměstnaní) zájem, dobrou pracovní morálkou, menší mzdovou náročností, schopností dorozumět se. Koncem roku 2002 bylo cca 20 tisíc platných povolení vydaných Ukrajincům. Mimo to pracuje v ČR značný počet občanů Ukrajiny i dalších zemí nelegálně. Je otázkou, jak se bude vyvíjet zaměstnávání těchto osob po našem vstupu do EU. Povolení zaměstnávání v ČR by mohlo znamenat i jejich volnější přístup do ostatních zemí EU. Další významnější skupinu s již dlouholetou tradicí práce v ČR tvoří občané Polska, kteří většinou pracují na základě kontraktu (koncem roku 2002...7,3 tis.osob). Postupně narůstá i zájem cizinců z ekonomicky nejvyspělejších zemí včetně zemí EU. Ti přicházejí převážně na místa vyžadující vyšší kvalifikaci (k 31.12.2002...4,5 tis. osob z EU). Obecně se po našem vstupu do EU očekává postupný nárůst počtu pracovníků z ekonomicky vyspělých zemí, zejména ze zemí EU.

Dlouholetou tradici má pracovní uplatnění občanů Slovenska registrovaných úřady práce. Je podloženo společnou minulostí, podobností jazykovou, kulturní, legislativní, osobními i rodinnými kontakty. Zaměstnávání občanů SR nevyžaduje povolení k zaměstnání, jen povinnost jejich registrace. Není podmíněno povinností předcházející nabídky pracovního místa českým uchazečům nebo zájemcům. Ve skutečnosti ale jejich počet je ovlivněn měnící se situací na místním trhu práce. Občané SR mají zájem o zaměstnání převážně v oblastech při moravsko-slovenských hranicích. Zdá se, že společný vstup obou zemí do EU nebude znamenat podstatné změny v zaměstnávání slovenských občanů u nás.

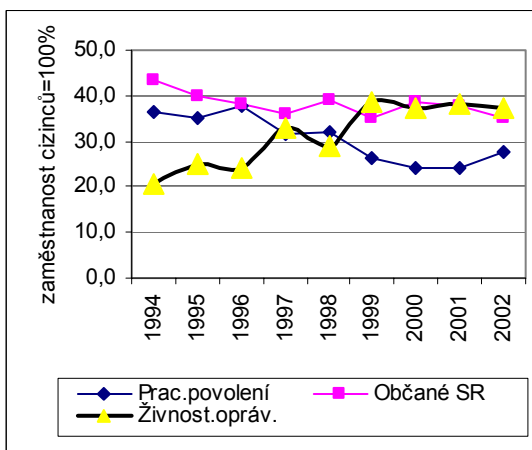
V ČR mohou za určitých podmínek podnikat cizinci s živnostenským oprávněním. I v této skupině došlo v roce 1998 k prudkému poklesu zahraničních podnikatelů, a to v důsledku novely živnostenského zákona. Od té doby jejich počet znovu narůstal, pohybuje se nyní kolem 60 tisíc. Nejvýraznější skupinu zde tvoří Vietnamci (nyní cca 20 tis.), Ukrajinci (nyní cca 19 tis.) a Slováci (nyní cca 7 tis.osob). Občané zemí EU jsou zastoupeni cca 2,4 tisíci osob. Nyní je obtížné odhadnout, jaký bude vývoj počtu cizinců s živnostenským oprávněním po našem vstupu do EU. Tento vývoj bude zřejmě diferencovaný v závislosti na členství (či „nečlenství“ v EU.

Mimo uvedenou zaměstnanost cizinců je ještě část cizinců, nezahrnutých do žádné z uvedených forem zaměstnání. Jde jednak o členy družstev a společníky veřejných obchodních společností, kteří nemusejí mít ani povolení ani živnostenské oprávnění. Dále jde o nezanedbatelný počet cizinců, kteří jsou zaměstnáni nebo pracují nelegálně.

Zaměstnanost cizinců v ČR

Podíly na zaměstnanosti cizinců v ČR

Pramen: Horáková, Pracovní migrace v ČR v roce 2002, VÚPSV 2002

4.2.2. Zaměstnávání českých občanů v zahraničí.

Ve srovnání s počtem cizinců zaměstnaných v ČR je počet českých občanů pracujících v zahraničí malý. Úplná, vyčerpávající evidence těchto osob není vedena. Jsou známy počty občanů ČR registrovaných na Slovensku, v poslední době se jejich počet pohybuje kolem 2 tisíc osob. Jsou dále známy počty některých občanů zaměstnaných v SRN na základě dvoustranných dohod, a to pokud jsou zaměstnáni na dobu maximálně 18 měsíců v průběhu života za účelem zvýšení kvalifikace, pokud pracují na základě potvrzených smluv na dobu 3 měsíců nebo jde-li o specialisty v oboru informačních technologií. Počet těchto osob v SRN se v poslední době pohybuje kolem 4 tisíc. Další občané ČR pracují v Rakousku (podle rakouských podkladů jde o cca 3,5 tis.osob), ale i v dalších zemích EU i v zámoří.

Základním motivem zaměstnávání českých občanů v zahraničí jsou ekonomické důvody. Příjmové relace v paritě kupní síly již nejsou takové, aby podněcovaly zřetelný zájem o trvalou emigraci. Trvá však stále určitý, i když omezený, zájem o krátkodobou přeshraniční pracovní migraci, především formou „pendlerství“, směřující zejména do Německa. Trvá zájem o krátkodobé pracovní pobyty i v některých dalších zemích, zejména anglofonních. Celkový počet občanů ČR zaměstnaných v zahraničí je v současné době odhadován na cca 20 až 30 tisíc osob. (Podle VŠPS se počet našich občanů pracujících v zahraničí pohybuje nyní kolem 17 tisíc osob.)

Na základě různých průzkumů se v souvislosti se vstupem do EU neočekává výrazná změna v chování českého obyvatelstva, pokud jde o zájem o přeshraniční pracovní migraci. Nepředpokládá se ani zvýšený zájem o trvalou emigraci z ekonomických důvodů. Určité riziko představuje možný „odliv mozků“ do nejvyspělejších, nejbohatších zemí.

4.2.3. Nelegální pracovní migrace.

Reálné, objektivní odhady rozsahu salda přeshraniční pracovní migrace jsou potřebné, máme-li provést reálné, objektivní úvahy o možných využitelných zdrojích pracovních sil, o možné, reálné výši nabídky pracovních sil. Je zřejmé, že statistická data zde nemohou být k dispozici. Vycházíme-li z evidence Ředitelství cizinecké a pohraniční policie o počtu zákazů pobytu uděleného cizincům, docházíme k odhadu rozsahu nelegální práce cizinců ve výši cca 10 tis. osob (viz Kux, České účty práce, 2003). Zdá se ale – na základě konzultací např. na úřadech práce, že tento odhad je silně podceněn.

Není pochyb o nutnosti důsledně postupovat proti nelegální zaměstnanosti (nejen cizinců), význam řešení skryté zaměstnanosti vzroste našim vstupem do EU. Řešení je mj. v prosazování přísnějších podmínek pro udělování živnostenských oprávnění, v důslednější kontrole pracovních povolení, v protikorupčních opatřeních.

4.2.4. K dalšímu vývoji přeshraniční pracovní migrace.

Předpokládá se, že ČR bude i nadále převážně imigrační zemí. Na této skutečnosti zřejmě nic nezmění ani vstup ČR do EU. Převažující imigrace by napomáhala tlumit negativní důsledky nepříznivého demografického vývoje (tj. úbytku české populace, stárnutí obyvatelstva) včetně nepříznivě se vyvíjející situace ve zdrojích a nabídce pracovních sil. Tj. převaha počtu imigrantů nad emigranty by mohla přispět nejen k prostému zvýšení zdrojů pracovních sil, ale i k přizpůsobení se poptávce na trhu práce strukturou této nabídky (profesně kvalifikační, odvětvové, regionální).

Vstup ČR do EU znamená respektovat princip volného pohybu osob v rámci EU. ČR musí vytvořit podmínky pro občany členských zemí EU (rozumí se pro i rodinné příslušníky) ucházet se bez diskriminace o pracovní místa, volně se pohybovat a pobývat za účelem výkonu zaměstnání, i zůstat po skončení zaměstnání při dodržení stanovených podmínek. Současně náš vstup do EU uvolní zřejmě diferencovaně podle jednotlivých zemí podmínky pro migraci občanů ČR do ostatních zemí EU. EU obecně očekává nárůst usměrňované imigrace z nečlenských zemí, a to i ke zmírnění předpokládané nepříznivé demografické projekce. I OSN doporučuje nárůst imigrace, a to z mimoevropských zemí v zájmu utlumení populačního stárnutí a úbytku obyvatel a pracovních sil v Evropě.

V prvních dvou letech po vstupu ČR do EU bude pracovní migrace českých pracovníků usměrňována národními režimy členských států na základě jejich legislativ. Potom by již měla platit společná pravidla EU, tj. volný pohyb pracovních sil. Ovšem některé státy mohou dobu uplatňování národního režimu prodloužit, budou-li pro to mít vážné důvody, a to o další dva roky až pět let. Některé země (Německo, Rakousko, Belgie, Finsko) již prohlásily, že budou toto omezení uplatňovat, naopak jiné (Velká Británie, Irsko, Nizozemsko, Dánsko, Řecko, Švédsko) prohlásily, že od vstupu ČR do EU umožní volný pohyb pracovníků pro občany ČR již od našeho vstupu do EU.

K úvahám o dalším vývoji pracovní migrace je možné se pouze pokusit o uvedení několika faktorů, které – podle dnešních znalostí a představ – budou tento vývoj ovlivňovat.

Vcelku se tedy předpokládá, že ČR bude i nadále převážně imigrační zemí. Je ovšem velice obtížné kvantifikovat budoucí vývoj salda pracovní migrace, protože dnes nelze objektivně zhodnotit vliv mnoha faktorů – někdy i protichůdně působících - nejen domácích, ale především zahraničních, ať ekonomického, sociálního nebo i politického charakteru. Svůj vliv mají nesporně i bariéry jazykové, kulturní, rodinné zvyklostí. Mezi zeměmi EU budou zřejmě postupně slábnout důvody ekonomické.

Je nesporné, že náš vstup do EU může mít z řady důvodů vliv nejen na rozsah, ale i strukturu pracovní migrace (tj. podle zemí původu i cíle, podle vzdělání a kvalifikace, i podle věku a pohlaví, podle trvalosti migrace).

Výsledné saldo bude zřejmě výsledkem působení nabídky a poptávky po pracovních silách, ale nejen na našem, ale i na příslušných zahraničních trzích práce. Mimo to budou toto saldo zřejmě ovlivňovat i legislativní opatření, která budou výsledkem i politických sil v té které zemi., resp. EU.

Náš zájem (naše poptávka po zahraničních pracovních silách) bude silně ovlivněn zmíněným dalším nepříznivým demografickým vývojem i snahou o získání nedostatkových pracovních sil na některé práce. Pokud se nevyřeší (což není záležitost krátkodobá) problém nezájmu domácích občanů (včetně nezaměstnaných) o neatraktivní, fyzicky namáhavé a obvykle méně placené práce nevyžadující kvalifikaci, bude přetrvávat zájem o zahraniční pracovníky ze zemí východní Evropy. Země EU se ovšem budou bránit riziku nelegální migrace nebo migrace, v níž by ČR byla jen tranzitní zemí. Současně zřejmě bude narůstat náš zájem o kvalifikované pracovníky, experty v některých profesích, někdy jako náhrada za odcházející české pracovníky (viz lékaři, odborníci výpočetní techniky), někdy jako pokrytí nedostatkových profesí, pro které náš vzdělávací systém zatím nestihl vychovat odborníky (manažeři, učitelé jazyků, experti- poradci?).

Z hlediska nabídky zahraničních pracovníků lze předpokládat trvajícím zájemem cizinců z tradičních zemí východní Evropy (Ukrajina, Bělorusko) a Asie (Vietnam). Naším vstupem do EU atraktivita ČR spíše stoupne. Z těchto zemí se neočekává příliv nejkvalifikovanějších pracovníků. Nepředpokládá se výrazná změna v zájmu cizinců z těch zemí, které se spolu s ČR stanou členy EU (Slovensko), i když ČR může být zajímavou zemí z ekonomického i z geografického hlediska a tlak zájemců o práci z okolních regionů s vysokou nezaměstnaností nelze podcenit. Očekává se spíše zvýšený zájem kvalifikovaných občanů zemí EU o uplatnění na českém trhu práce, zejména i s důraznějším vstupem zahraničních firem na český trh. Předpokládá se i postupný přesun cizinců z dočasné pracovní migrace v trvalou. Na českém trhu práce budou zaměstnáni jak cizinci na kratší úvazek, s přechodným pobytem, tak cizinci s trvalým pobytem, postupně se integrující do české společnosti.

Jestliže by měla pracovní imigrace nahradit úbytek základního zdroje pracovních sil, tj. úbytek cca 275 tisíc osob ve věku 15-59 let v období 2002-2010, měl by rozsah zaměstnaných cizinců u nás stoupnout ze cca 160 tisíce osob na cca 435 tisíc osob. To za předpokladu, že se rozsah emigrace českých občanů v podstatě nezmění. Taková úvaha se jeví jako nereálná. Reálně lze předpokládat, že se počet zahraničních pracovníků v ČR zvýší, a to v rozpětí mezi 0 – 275 tis. osob, tj. v absolutním počtu na 160- 435 tis.osob, ovšem blíže ke spodní hranici. V našich úvahách budeme předpokládat rozpětí od 200 do 300 tisíc osob, s vědomím, že není smyslem této studie přesná kvantitativní prognóza budoucího vývoje, ale spíše uvedení předpokládaných problémů, vyplývajících ze zamyšlení se nad souvislostmi a možnostmi budoucího vývoje. Nárůst imigrace může zmírnit proces stárnutí české společnosti a pokles rozsahu zdrojů pracovních sil, i napomoci k řešení některých strukturálních problémů na trhu práce, ale nemůže sám o sobě tyto problémy vyřešit.

4.3. Pracovní migrace v zemích EU.

Koncem minulého století v zemích EU převládal spíše restriktivní přístup. Nyní nastává nutnost formulovat a realizovat aktivní migrační politiku. Narůstá snaha řešit nedostatek některých odborných profesí získáváním expertů z jiných zemí. Nemáme k dispozici údaje o rozsahu a podílu přeshraniční pracovní migrace v zemích EU. Lze porovnat podíly cizinců

s povolením k pobytu na celkovém počtu obyvatel. Zatímco v ČR je to v roce 2002 cca 2%, v zemích EU je to cca 8%.

5. Příprava na povolání (žáci a studenti)

5.1. Úvodem.

V rámci základního zdroje pracovních sil, tj. v rámci obyvatelstva ve věku 15-59 let je jedna výrazná skupina ekonomicky neaktivních, kromě osob na rodičovské dovolené nebo nepracujících ze zdravotních důvodů. Jsou to osoby v přípravě na povolání starší 15 let, jejichž základní činností je příprava na povolání, tj. tedy žáci a studenti učilišť a škol v tzv. denním studiu. Zájmem rozvíjející se, zdravé společnosti, tedy i v zájmu ekonomického rozvoje je rozvíjet tuto složku ekonomicky neaktivních jak kvalitativně, tak i kvantitativně. Rozvoj lidských zdrojů, v tom především růst vzdělanosti a odborné připravenosti, je rozhodujícím faktorem budoucího společenského i ekonomického rozvoje. Kvantitativně chápáno: vzestup počtu osob připravujících se na povolání snižuje - v zájmu budoucího rozvoje - okamžitě využitelnou část zdrojů pracovních sil a tedy i okamžitou nabídku pracovních sil. Současně zakládá předpoklady pro budoucí růst kvality této nabídky.

Kromě nich se na povolání připravují nebo si zvyšují kvalifikaci i další osoby v dalších formách studia (jako je dálkové, distanční nebo kombinované studium, rekvalifikační kurzy apod.), obvykle vedle svého zaměstnání. Tato skupina je ovšem řazena mezi ekonomicky aktivní a není hlavním předmětem zájmu v této kapitole.

Počet osob v přípravě na povolání závisí na řadě faktorů. Jde zejména o tyto:

- Demografické faktory, tj. početní síla mladé generace (zejména počet osob ve věku 15-19 let, resp. 20-24 let, s prodlužováním délky přípravy mládeže postupně i osoby 25leté a starší).
- Systém vzdělávací soustavy (tj. její organizace, jako např. délka povinné školní docházky, systém středního a terciárního vzdělávání). S tím souvisí:
- Míra naplnění tohoto systému, míra využití příležitostí k přípravě na povolání.

Poznámka ke zdrojům údajů:

Pokud jde o demografické údaje, i v této kapitole vycházíme z demografické statistiky, resp. ze střední varianty demografické projekce ČSÚ (pokud jde o období 2002-2010). Pokud jde o počty žáků a studentů, vycházíme z údajů subdodávky Dr.Kleňhové z Ústavu informací ve vzdělávání, a to i pokud jde o variantu dalšího vývoje. Údaje o skutečném vývoji za období 1993-2002 nejsou totožné s údaji ve VŠPS, rozdíly jsou v některých letech výrazné. To mj. vyplývá z odlišné metodiky (VŠPS je výběrovým šetřením, odpovědi tázaných nemusí vždy respektovat danou metodiku, ÚIV má vyčerpávající údaje, VŠPS poskytuje čtvrtletní údaje, resp. roční průměry, ÚIV uvádí údaje k 30.9.). Není úkolem této studie analyzovat příčiny rozdílů ve vykazovaných datech. Není ani v možnostech této studie důsledně dodržovat jednotnou metodiku údajů z různých zdrojů (např. převádění všech údajů k 31.12. nebo na roční průměry), zde jde o postihnutí základních vývojových tendencí, k čemuž dostupné podkladové údaje považujeme za dostačující.

5.2. Rozsah počtu osob v přípravě na povolání (počty žáků a studentů v denním studiu).

5.2.1. Obecné tendence.

Česká společnost je stále v etapě transformace na vyspělou demokratickou společnost s vyspělou tržní ekonomikou, s nutností dokončit privatizaci a restrukturalizaci ekonomiky. Mimo to obecný rozvoj společnosti informací a připravovaný vstup do EU vyžaduje vzdělanější, adaptabilní a flexibilní pracovní síly. Je prokazováno, že investice do lidských zdrojů jsou nejefektivnější (a to i z úzce ekonomického hlediska). Rozvoj vzdělání by měl být výhodný jak z hlediska společnosti, zaměstnavatelů, tak i jednotlivců. Vzdělanější lidé

přinášejí společnosti vyšší efekt, sami jsou méně ohrožení nezaměstnaností. Cesta k vyšší zaměstnatelnosti vede přes zvýšení kvality pracovních sil, tj. zvýšení vzdělání, kvalifikační úrovně. Systém vzdělání má vychovávat také ke schopnosti uplatnit se na trhu práce, umět reagovat na neustále se měnící ekonomické, sociální, technologické a technické podmínky. Vyspělé země zdůrazňují význam všeobecného vzdělání při širokém základu odborného vzdělávání a nutnost celoživotního učení

Makro- i mikrostrukturální změny v české ekonomice, změny v technické a technologické úrovni vyžadovaly a i v blízké budoucnosti budou vyžadovat zvýšení vzdělanostní i profesně-kvalifikační úrovně i změny ve struktuře pracovních sil. Přes změny v kvalitě a struktuře nabídky pracovních sil trvají na trhu práce některé disproporce. Při celkové převaze nabídky pracovních sil trvá nesoulad mezi poptávkou a nabídkou ve vzdělanostní a profesně-kvalifikační struktuře. Z tohoto hlediska je výrazná převaha nabídky hlavně u méně kvalifikovaných a u absolventů škol a mladistvých. Do určité míry (při vědomí prvořadého významu celkového nedostatku pracovních příležitostí) jsou uvedené problémy důsledkem i nedostatečného přizpůsobení školského systému.

Přes nesporné úsilí o koncepční řešení systému vzdělávání a modernizaci vzdělávací soustavy (viz např. Bílá kniha) a přes jistá zlepšení přetrvávají některé problémy, a to i v prvotním vzdělávání (tj. všeobecné i odborné vzdělávání ve školách před prvním vstupem na trh práce). Předmětem kritiky jsou např.:

- problémy v obsahu vzdělávání jako je trvajícím malý důraz na klíčové kompetence, tj. znalosti a dovednosti (jako je schopnost komunikovat, řešit problémy, zpracovávat informace, pracovat v týmu, aktivně používat cizí jazyky, schopnost se trvale vzdělávat apod.),
- nadměrná selektivnost a nižší prostupnost mezi studijními a učebními obory,
- v relaci k EU stále nízký podíl studujících na vysokých nebo pomaturitních školách,
- problémy ve vztahu k trhu práce jako je trvajícím nadměrná specializace podle učebních a studijních oborů, nedostatek odborné praxe, odtrženost učebních osnov od potřeb trhu práce, nezájem podniků o odbornou přípravu mládeže, problémy v informovanosti o potřebách trhu práce a o vzdělávacích nabídkách, nesoulad mezi strukturou počtu absolventů škol a strukturou potřeb podle oborů na trhu práce,
- další problémy jako např. malá průměrná velikost škol.

Uvedené problémy se ovšem mohou jen zčásti promítnout do našeho hodnocení minulého vývoje a úvah o budoucím vývoji počtu žáků a studentů denního studia, chápaného jako součást ekonomicky neaktivních počtů osob v přípravě na povolání. Kvantitativní stránka se objeví pouze v hodnocení a projekci počtu žáků a studentů jak vcelku, tak ve struktuře podle druhů škol, měla by se promítnout i do vývoje celkové doby přípravy na povolání. Pod povrchem této kvantitativní stránky by se ale měly odehrát především výrazné kvalitativní změny.

5.2.2. K dosavadnímu vývoji přípravy na povolání.

Počet žáků a studentů, tj. mladých osob v přípravě na povolání v období let 1990 až 2002 je výrazně ovlivněn dvěma faktory:

- Je to především rozkolísaný vývoj počtu obyvatel ve věku 15-19 let a 20-24 let. Početně silná generace narozených kolem roku 1975 znamenala v první polovině 90. let prudký vzestup počtu mladých ve věku 15-19 let, který vrcholil v roce 1992 (910,6 tis. osob). Potom do tohoto věku dorostla podstatně slabší generace, takže došlo v počtu 15-19letých k trvalému a rychlému poklesu (v roce 2002 již jen 661,6 tis.

osob), který bude pokračovat i v dalších letech. Za 10 let mezi roky 1992 a 2002 došlo k poklesu o cca 250 tisíc osob v tomto věku (tj. o více jak 27%). Ve věkové skupině 20-24 let dosáhli narození kolem roku 1975 vrcholu o pět let později, tj. v roce 1997, od kdy dochází i v této věkové kategorii k trvalému a rychlému poklesu (1990...683,1 tis. osob, 1997...911,7 tis. osob, 2002... 774,3 tis. osob). Pokles obou věkových skupin se výrazně promítá v období po roce 2002 do roku 2010 (a samozřejmě i do dalších let). Značné výkyvy v rozsahu jednotlivých generací by vyžadovaly i značnou pružnost v kapacitách jednotlivých stupňů a druhů škol a v počtu a struktuře odborného zaměření učitelů. Jak „stárne“ silná generace narozených kolem roku 1975, postupně se „nafukovaly“ kapacity mateřských škol, základních škol (v 80. letech), středních škol (na počátku 90. let) a vysokých škol (koncem 90. let), rozšiřovaly se počty žáků ve třídách, docházelo k přetěžování učitelů, aby tento stav byl (s výjimkou pomaturitních, zejména vysokých škol, kde je trvalý nedostatek kapacit) vystřídán přebytkem kapacit, problémy se sdružováním, rušením a optimalizací počtu škol a tříd. K tomu se připojují problémy nutné přestavby obsahu vzdělávací soustavy (včetně omezení nadměrné specializace oborů) a oprávněné požadavky na zvýšení její kvality.

- Dalším faktorem je vývoj školského systému²² a jeho naplnění. Poznamenáváme, že nevhodné zásahy do školského systému v 80. letech vedly dokonce ke snížení průměrné délky přípravy mládeže na povolání. Po roce 1990 dochází k obratu, který se – bez ohledu na výkyvy v demografickém vývoji - promítá v období 1990-2002 do trvalého růstu počtu žáků a studentů v obou uvedených věkových skupinách, tedy i v celé populaci 15-24letých. Jestliže v ročníku 1990/1991 bylo v přípravě na povolání cca 525 tisíc mladých lidí ve věku 15-24 let, v ročníku 2002/2003 to bylo již přes 716 tisíc osob. Projevil se zvýšený zájem o studium, vznikala víceletá gymnázia , rozšířily se nástavbové obory a pomaturitní studium, vznikaly VOŠ (vyšší odborné školy). Počínaje školním rokem 1995/1996 byla zavedena povinná devítiletá školní docházka na základní škole. To se postupně promítlo do omezení počtu absolventů („odsunutí“ o rok): nejdříve v roce 1998/99 u tříletých učebních a studijních oborů, v roce 1999/2000 u maturitních oborů a studia (tj. u gymnázií, SOŠ a SOU) s maturitou, tj. v ročníku 2000/01 byla malá nabídka „čerstvých“ absolventů těchto škol jako zdroj zájemců o vysokoškolské studium; vysoké a vyšší odborné školy ve větší míře proto přijímaly studenty s odloženou poptávkou. Trvale roste zájem o studium na vysokých školách. Na druhé straně se systém školského vzdělávání po roce 1990 vyvíjel do určité míry živelně, bez účelné vazby na potřeby trhu práce. Důsledkem přehnané liberalizace ve školství byl i neúměrně rozsáhlý vznik nových škol a učebních a studijních oborů, rodiče a žáci i pro nedostatek informací se ve svém rozhodování o volbě učebního a studijního zaměření neřídili možnostmi poptávky na trhu práce, ale vlastními přáními a představami. Teprve postupně je vnášen do počtu a zaměření škol i do informovanosti o potřebách trhu práce určitý řád. Tzv. „Bílá kniha“ formuluje

²² Poznámky ke změnám ve vzdělávací soustavě po roce 1990:

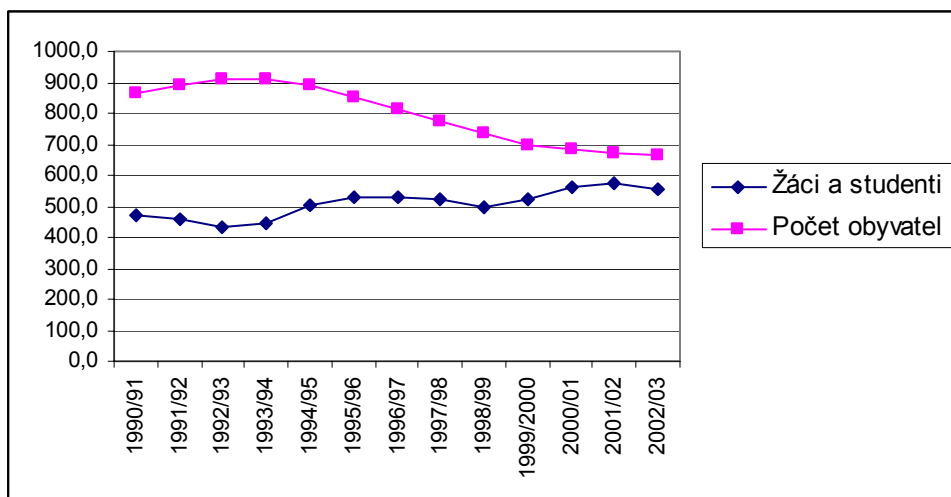
Do roku 1995/96 byla povinná desetiletá školní docházka (z toho 8 let na ZŠ), vznikala vedle čtyřletých i víceletá gymnázia (6, 7, 8letá), existovala 5letá jazyková gymnázia, SOŠ (střední odborné školy bez maturity 2-3leté, s maturitou 4-5leté), SOU (střední odborná učiliště bez maturity obvykle 1-3leté, s maturitou 4-5leté), nástavbové obory 2-3leté na SOŠ i SOU, pomaturitní studium 2-3leté na SOŠ a gymnáziích, experimentálně se ověřovaly VOŠ (vyšší odborné školy), na VŠ (vysokých školách) se nabízely i bakalářské studijní programy.

Od roku 1995/96 se zavedla devítiletá povinná školní docházka na základní škole, případně na víceletém gymnáziu, víceletá gymnázia jsou pouze 6letá (včetně jazykových) a 8letá, SOŠ a SOU bez maturity jsou 2-3leté, s maturitou 4letá, vznikají VOŠ, ruší se pomaturitní studium na středních školách.

koncepti, cíle a představy o dalším vývoji školské soustavy a systému celoživotního vzdělávání.

Nárůst podílu počtu žáků a studentů v generaci 15-19letých je zřejmý z následujícího grafu.²³

Počet osob v přípravě na povolání a mladých lidí ve věku 15-19 let (tis.osob)

Pramen: ÚIV

Výrazně se prodloužila průměrná délka přípravy mladé generace na povolání. Průměrná délka přípravy mladé generace na povolání (po 15. roku věku) vzrostla z 3,1 roku v roce 1990 na 5,7 let v roce 2002. Tento ukazatel vyjadřujeme jako poměr počtu všech žáků a studentů denního studia 15letých a starších k počtu obyvatel ve věku 15-19 let v tom kterém roce.²⁴

$$T = \frac{\text{Ž}}{O_{15-19}} * 5$$

kde T.....počet roků přípravy na povolání po 15. roku věku

Ž..... počet žáků a studentů denního studia starších 15 let

O₁₅₋₁₉.....počet obyvatel ve věku 15-19 let.

Podle našich propočtů (a na základě údajů o počtu žáků a studentů) došlo k tomuto prudkému vývoji:

Tabulka č.15: Délka přípravy na povolání (v počtu roků po 15. roku věku)

1990	1992	1995	2000	2002
3,1	2,7	3,7	5,2	5,7

Pramen: propočty vlastní

V průběhu let 1990-2002 došlo v důsledku vlivu uvedených faktorů k řadě změn v rozsahu a struktuře mladých osob v přípravě na povolání:

- Změnila se výrazně struktura počtu žáků a studentů podle jednotlivých stupňů a druhů škol.
- Zvýšil se výrazně podíl připravujících se na povolání v jednotlivých věkových skupinách.

Na druhé straně nedošlo v podstatným změnám v podílu chlapců a dívek mezi připravujícími se na povolání.

Uvedené změny se promítly podstatně i do zvýšení vzdělanostní úrovně obyvatelstva (v našem případě, z hlediska nabídky pracovních sil i ve věkové skupině 15-59 let).

²³ Bližší číselné údaje viz v tabulkách v příloze.

²⁴ Samozřejmě tento ukazatel může být při velkých výkyvech v síle populačních ročníků těmito výkyvy ovlivněn, přesto jeho vypovídací schopnost je nesporná.

Výrazně vzrostl počet studentů terciárního studia – pomaturitního studia, VOŠ, vysokých škol. Z celkového počtu žáků a studentů stoupl jejich podíl z 18,6% (cca 100 tisíc) v roce 1990 na 29,2% (cca 222 tisíc) v roce 2002. Jestliže v roce 1990 se z generace 20-24letých připravovalo v různých formách denního studia 8,2%, v roce 2002 to bylo již 20,8%, zahrneme-li i studenty ostatních forem studia (mimo denního), je to v roce 2002 již 23,4% studujících z generace 20-24letých. I přes tento mimořádný vzestup podíl studujících na vysokých školách stále zaostává za počtem zájemců, za stanovenými perspektivními cíli i za obdobnými počty v zemích EU.

Změna ve struktuře mládeže připravující se na povolání na středních školách je zřejmá z následujícího přehledu.

Tabulka č.16: Podíly počtu žáků a studentů podle druhů středních škol (v %)

Druh škol:	1990/91	1995/96	2000/01	2002/03
Gymnázia	18,3	16,1	21,6	22,1
Střední odb. školy bez maturity	0,0	0,6	0,2	0,2
Střední odb. školy s maturitou	28,3	37,3	38,5	37,7
Střední odb. učiliště bez matur.	43,6	32,4	28,3	26,6
Střední odb. učiliště s maturitou	7,0	3,6	5,5	5,8
Speciální střední školy	2,8	3,4	3,8	3,7
Nástavby	0,0	6,5	2,0	3,9
Celkem střední školy	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: ÚIV

Po roce 1990:

- Po přechodném poklesu stoupá podíl studujících na gymnáziích, nyní přesahuje 22% z počtu mladých lidí studujících na středních školách.
- Prudce klesl zájem o přípravu na dělnická povolání (v roce 1990 na SOU...50,6%, v roce 2002...32,4%), a to zejména o obory bez maturity. Řešení odborné přípravy mládeže na dělnická povolání představuje jeden z otevřených a sporných problémů školství.
- Vzrostl počet studujících na středních odborných školách s maturitou, který se ustálil na cca 37-38% všech studujících na středních školách.

Výrazné zvýšení počtu mladých lidí připravujících se na povolání je zřejmý i z údajů o podílech žáků a studentů v rámci jednotlivých věkových kategorií obyvatelstva.

Tabulka č.17: Podíly připravujících se na povolání v denním studiu ve věkových skupinách obyvatel (v %)

Věková skupina obyvatel	1990	1995	2000	2002
15-19 let	54,4	62,3	82,7	83,9
20-24 let	8,2	9,1	13,9	20,8
25-29 let	1,1	1,3	1,8	3,2
15-59 let	8,5	9,5	10,6	11,3

Pramen: ÚIV, demografická statistika

Z přehledu je zřejmé, že výrazný růst počtu mladých lidí v přípravě na povolání nevyplývá (přes nesporný vliv) z demografických změn, ale ze změn v systému školství a zejména ve výrazně zvýšeném zájmu mládeže o vzdělání. Projevuje se pozitivní vliv prodloužení povinné školní docházky na základních školách (resp. gymnáziích) na 9 let. Prudce vzrostla účast

mladých lidí na terciárním vzdělávání. Celkově se prodlužuje doba přípravy mládeže na povolání.

Z hlediska nabídky pracovních sil výrazně vyšší počet mladých lidí je „zadržován“ na školách, oddaluje se jejich první vstup na trh práce, snižuje se tak (v zájmu budoucí kvality pracovních sil) okamžitý počet pracovních sil, snižuje se riziko nezaměstnanosti. To nic nemění na tom, že pracovní uplatnění absolventů škol je jedním ze základních problémů politiky zaměstnanosti a trhu práce. To ale není předmětem této studie.

Pokud jde o podíl dívek v přípravě na povolání, pohybuje se trvale kolem 50% všech žáků a studentů v denním studiu., tj. v tomto smyslu nedošlo po roce 1990 k výraznějším změnám. Tento podíl je trvale vyšší na gymnáziích i na středních odborných školách s maturitou (kolem 60%), na vyšších odborných školách (cca 68%), nižší je na středních odborných učilištích (SOU bez maturity kolem 35%, SOU s maturitou kolem 30%). Podíl studujících dívek poněkud stoupl na vysokých školách (1990...42,3%, 2000...49,4%). Ani do budoucna nelze očekávat výraznější změny v dosažených podílech.

Nesporně vyšší úroveň vzdělání nastupující mladé generace vstupující poprvé na trh práce oproti odcházející generaci starších (pokud je tato úroveň charakterizována nejvyšším dosaženým stupněm vzdělání) se promítá i do vzrůstu vzdělanosti zdrojů pracovních sil. Provedli jsme srovnatelný přepočítání výsledků sčítání lidu z roku 1991 a z roku 2001²⁵. Za základ jsme vzali obyvatelstvo ve věkové skupině 25-59 let,. Tj. vyloučili jsme ze základního zdroje pracovních sil generaci 15-24letých, a to z toho důvodu, že ta je silně poznamenána právě účastí na přípravě na povolání, tj. značný podíl této skupiny nemá ještě dokončené vzdělání. Po kumulaci počtu obyvatel 25-59letých do čtyř stupňů podle nejvyššího dosaženého vzdělání je porovnání zřejmé z následující tabulky.

Tabulka č.18: Podíly obyvatel ve věku 25-59 let podle nejvyššího ukončeného vzdělání (v %)

	Základní a bez vzdělání	Střední bez maturity	Střední s maturitou	Terciární (VŠ, VOŠ)	Celkem
1991	22,5	40,4	26,8	10,3	100,0
2001	12,9	43,6	30,6	12,9	100,0

Pramen: Sčítání lidu

Výměna generací během 10 let v rámci obyvatelstva ve věku 25-59 let, reprezentujících hlavní nabídku pracovních sil, znamenala mj.:

- Zvýšení podílu vysokoškoláků.
- Výrazné snížení podílu osob buď bez vzdělání nebo jen se základním vzděláním (část se jich „přesunula“ do kategorie „střední vzdělání bez maturity“).
- Další zvýšení podílu osob s maturitou.

To, že generační obměna je (při trvající absenci dalšího odborného vzdělávání) základním faktorem vzestupu úrovně vzdělanosti zdrojů pracovních sil, je zřejmé z výrazných rozdílů mezi generacemi podle dosažených stupňů vzdělání:

²⁵ Zdroj viz Sčítání lidu, domů a bytů, za rok 2001 tabulka 5: Obyvatelstvo starší 15 let podle nejvyššího ukončeného vzdělání k 1.3.2001.

Tabulka č.19: Struktura věkových skupin obyvatelstva podle stupňů vzdělání (rok 2001, v %)

Věková skupina	Základní a bez vzdělání	Střední bez maturity	Střední s maturitou	Terciární (VŠ, VOŠ)	Celkem
25-29	7,0	44,7	36,0	12,3	100,0
30-34	7,3	43,0	35,9	13,7	100,0
35-39	8,9	41,4	34,6	15,1	100,0
40-44	12,0	45,4	28,0	14,6	100,0
45-49	17,3	44,4	25,8	12,5	100,0
50-54	16,5	45,3	27,5	10,7	100,0
55-59	21,5	40,2	26,1	12,2	100,0
60-64	28,5	39,1	22,4	10,0	100,0
65-69	36,3	36,8	17,0	9,9	100,0
70+	45,5	35,2	12,1	7,2	100,0

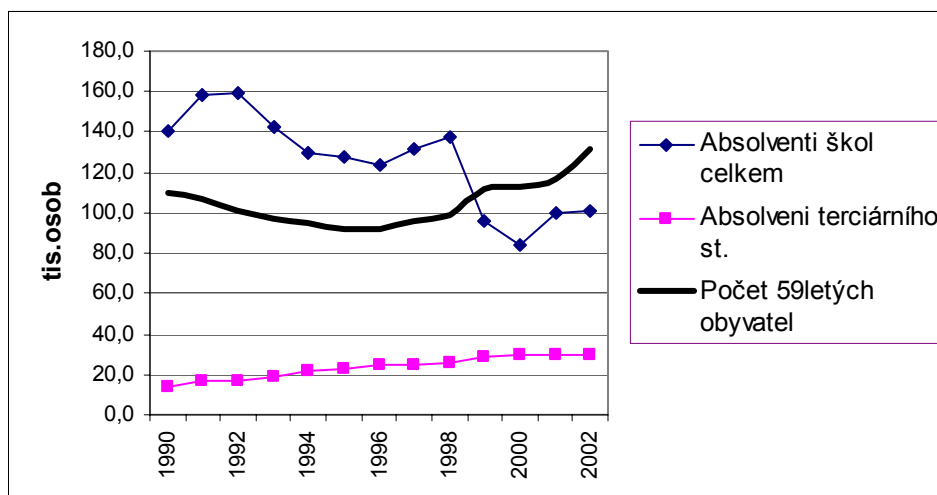
Pramen: Sčítání lidu 2001

Výkyvy v demografickém vývoji (to především), změny ve školské soustavě a rostoucí podíl a počet připravujících se na povolání ve vyšších formách přípravy, to vše se promítlo:

- do výrazných výkyvů v počtu absolventů přicházejících na trh práce,
- do výrazně se zvyšujícího podílu absolventů terciárního vzdělávání (VŠ, VOŠ, pomaturitního studia),
- do výrazných, v současné době nepříznivých, relací mezi počtem absolventů škol přicházejících poprvé na trh práce a mezi počtem osob opouštějících v důsledku věku skupinu 15-59letých (tj. počtu 59letých).

K tomu viz následující graf:

Generační obměna

Pramen: ÚIV, demografická statistika

Pokles počtu absolventů v posledních letech je ovlivněn jednak výrazně slabšími ročníky narozených po silné vlně porodnosti v 70. letech a dále i již zmíněným prodloužením povinné školní docházky na základních školách (a s tím spojeným postupným odkladem nástupu do prvního zaměstnání).

Z grafu je zřejmé výrazné zvýšení podílu absolventů s dokončeným terciárním vzděláním. Jejich podíl z celkového počtu absolventů škol denního studia, kteří ukončili svou přípravu na

povolání, vzrostl z 10,0% v roce 1990 na 30,7% v roce 2002 a lze předpokládat další prudký nárůst.

Negativní je vývoj relace mezi počty absolventů škol, kteří přicházejí poprvé na trh práce, a počtem osob 59letých, tedy počtem osob, které odcházejí ze základní věkové skupiny zdrojů pracovních sil. Tato relace je počínaje rokem 1999 záporná, tj. - posuzováno z hlediska záměny generací v nabídce pracovních sil - více zdrojů pracovních sil odchází než na trh práce přichází, tj. nedochází nyní ani k prosté obměně. Tento fakt má svůj další negativní důsledek, a to, že i vysoký podíl vysokoškolsky vzdělaných mladých lidí v generacích mladých při výrazně nižším absolutním počtu přicházejících než odcházejících z trhu práce může být z hlediska očekávaných potřeb nedostatečný.

5.2.3. K dalšímu vývoji přípravy na povolání.

Počet žáků a studentů v denním studiu po roce 2002 bude opět výrazně ovlivněn demografickým vývojem. Mladí ze silné populační vlny 70. let s vrcholem v roce 1974 již v podstatě ukončili své školní vzdělání a vstoupili na trh práce. Věkové skupiny 15-19 let a 20-24 let (tj. v roce 2002 ti, kteří se narodili mezi roky 1978-1987) jsou početně slabší a s postupem let stále méně početné.

Tabulka č.20: Počty osob ve věku 15-24 let po roce 2002 (tis. osob)

Věková skupina	2002	2005	2010	2010-2002
15-19 let	661,6	643,9	573,8	-87,8
20-24 let	774,3	684,8	646,9	-127,4

Pramen: demografická projekce

Tj. generace, která naplňuje kapacitu středních a vysokých škol (resp. škol terciárního vzdělávání), bude početně podstatně slabší než tomu bylo v nedávně minulosti. Výrazný pokles je zejména u věkové skupiny 20-24letých, což je generace, pro níž je obvyklý vstup na trh práce a biologická reprodukce (i když zde došlo k posunu i do pozdějšího věku). Je to skupina obvykle postižená vysokou mírou nezaměstnanosti (v tomto smyslu je početní pokles „pozitivní“). Zároveň je to skupina tvořící základ studentů vysokých škol. To znamená, že na jedné straně vzrůstá možnost studia pro ty ročníky, které „odložily“ svá studia na pozdější dobu, vzrůstá možnost výrazného zvýšení podílu studujících v terciárním vzdělávání z populačního ročníku, aniž by se výrazně zvyšovala kapacita těchto škol. Na druhé straně narůstá riziko nedostatečného vstupu nejvzdělanější skupiny, tj. budoucích odborníků, do ekonomické aktivity, a to i při výrazně zvýšených podílech studujících na vysokých školách.

O dalším možném vývoji počtu osob připravujících se na povolání uvažujeme opět ve dvou variantách:²⁶

1. Varianta vycházející z předpokladu zachování relací počtu osob připravujících se na povolání ve všech pětiletých věkových skupinách jako tomu bylo v roce 2002. Tato varianta je na dolní hranici možného vývoje, není pravděpodobná. Její smysl je spíše v porovnání s 2. variantou, kdy teprve porovnáním obou vynikne náročnost druhé varianty. Zároveň tato varianta zřetelně demonstruje vliv dalšího demografického vývoje.
2. Varianta převzatá z podkladů ÚIV, která by měla navázat na Národní program rozvoje vzdělávání v ČR (tzv. „Bílou knihu“).

Obě varianty respektují demografickou projekci ČSÚ, a to střední variantu²⁷.

²⁶ Opakujeme, že z hlediska nabídky pracovních sil uvažujeme o počtech žáků a studentů denního studia starších 15 let jako o výrazné složce ekonomicky neaktivních.

²⁷ Bílá kniha vychází na rozdíl od naší projekce z nižší varianty demografického vývoje, rozdíly ale nejsou podstatné.

K 1. variantě:

Podíl žáků a studentů denního studia z příslušné věkové skupiny obyvatel v roce 2002 byl tento:

- Ve věkové skupině 15-19 let 83,9%.
- Ve věkové skupině 20-24 let 20,8%.
- Ve věkové skupině 25-29 let 3,2%, atd.

Počty žáků a studentů - při zachování podílů připravujících se na povolání v jednotlivých 5letých skupinách - jsou zřejmé z následujícího přehledu:

Tabulka č.21: Počty žáků a studentů do roku 2010 (tis. osob)

Věková skupina	2002	2005	2010	2010-2002
15-19	555,3	540,4	481,6	-73,7
20-24	161,1	142,5	134,6	-26,5
25-29	28,9	27,1	21,8	-7,1
30+	13,9	15,1	16,2	+2,3
Celkem	759,2	725,1	654,2	-105,0

Pramen: Propočty vlastní

Tato varianta zřetelně ukazuje, jaký by byl vývoj počtu osob starších 15 let v přípravě na povolání za předpokladu, že by se neměnil podíl těchto osob v jednotlivých věkových skupinách oproti roku 2002. Došlo by k prudkému poklesu počtu žáků a studentů jak na středních školách, tak na školách terciárního vzdělávání. Nezměnila by se ani délka studia, zůstala by na úrovni roku 2002, tj. 5,7 roku (po 15. roku věku). Výrazně by se snížil podíl osob připravujících se na povolání z počtu obyvatel ve věku 15-59 let, a to z 11,3% v roce 2002 na 10,2% v roce 2010. Je zřejmé, že z hlediska požadavku na postupné vyrovnání se s úrovní stupňů vzdělání se zeměmi EU je tato varianta nedostatečná.

K 2. variantě.

Tato varianta²⁸ vychází ze stávajícího stavu (z počtu těch, kteří se již nyní připravují na povolání) a podle možností i ze základních cílů Národního programu rozvoje vzdělávání. V konstrukci odhadu budoucího vývoje jsou respektovány i tyto skutečnosti:

- předpokládaný podíl žáků s odloženou povinnou školní docházkou,
- stabilizace podílu žáků základních škol odcházejících na víceletá gymnázia,
- zvýšený zájem o maturitní obory,
- počet žáků vstupujících do oborů nástavbového studia podle podílu daného MŠMT,
- očekávaný a doporučený nárůst počtu žáků vysokých škol.

Do značné míry tato varianta respektuje záměry tzv. Bílé knihy. Z kvantitativního hlediska, tj. z hlediska této studie, tj. z hlediska rozsahu počtu žáků a studentů jako výrazné složky ekonomicky neaktivních, jsou mj. formulovány tyto cíle a skutečnosti:

- Prodloužení celkové průměrné délky vzdělávání na všech stupních škol proti roku 1999 o 2,1 roku v roce 2010. K tomu přispívá již realizované prodloužení povinné školní docházky na základních školách na 9 let.
- Podíl středoškolské mládeže, dosahující maturitu by se měl zvýšit na 75%.
- Rozvoj terciárního vzdělávání: v roce 2005 by mělo být přijímáno do některé z forem tohoto vzdělávání 50% studentů příslušné věkové skupiny, v roce 2010 již 53%. Vyjádřeno v absolutních číslech by počet studentů terciárního studia měl vzrůst na asi

²⁸ Základní údaje této varianty vycházejí ze subdodávky Dr.Kleňhové, ÚIV. Bližší údaje viz v tabulkách v příloze. V našich úvahách nejsou zahrnuty počty žáků a studentů v zařízeních MNO a MVn.

250 tisíc v roce 2005. Hlavní nárůst se předpokládá v jiných než prezenčních formách vzdělávání (jako je kombinované, distanční, dálkové). Předpokládá se i změna ve struktuře studentů absolvujících jednotlivé typy studijních programů: asi ½ by měla končit v bakalářském studijním programu.

- Výrazně by se měl rozšířit počet dospělých studujících v rámci celoživotního vzdělávání.

2. variantu charakterizují následující údaje:

Tabulka č.22: Počty žáků a studentů do roku 2010 (tis. osob, podíly v % z dané věkové skupiny)

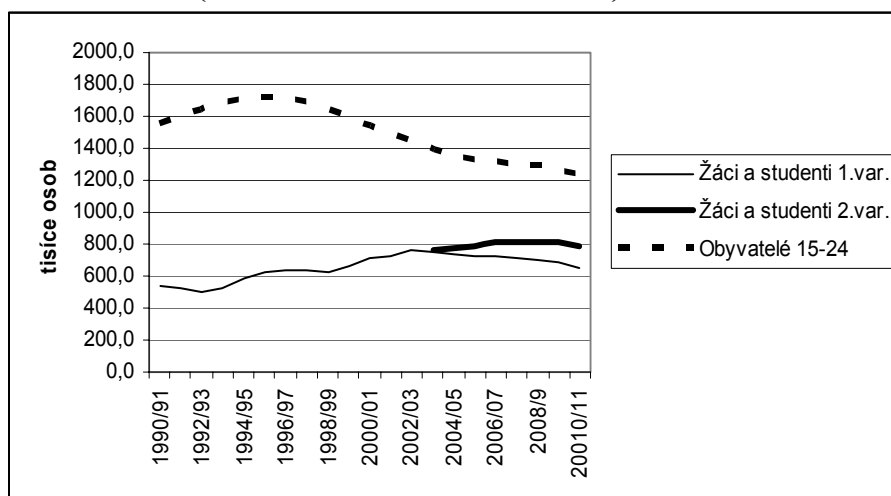
Věková skupina	2002		2005		2010		2010-2002
	Počet	Podíl %	Počet	Podíl %	Počet	Podíl %	Rozdíl
15-19	555,3	83,9	555,7	86,3	509,9	88,9	-45,4
20-24	161,1	20,8	185,8	27,1	218,1	33,7	+57,0
25-29	28,9	3,2	32,7	3,8	38,5	5,6	+9,6
30+	13,9	31,8	15,9	35,4	18,5	40,9	+4,6
Celkem 15-59	759,2	11,3	790,1	11,8	785,0	12,2	+25,8

Pramen: ÚIV, demografická projekce ČSU, propočty vlastní

Přes výrazná zvýšení podílů osob v denním studiu k počtům příslušných věkových skupin obyvatelstva celkový počet žáků a studentů vzroste podle této varianty nepodstatně, výrazněji vzroste jen ve věkové skupině 20-24 let. Délka studia (rozumí se po 15. roku věku) vzroste v roce 2010 na 6,8 roků, což je oproti roku 2002 o 1,1 roku (a proti roku 1999 bude dosaženo požadovaných +2,1 roku). Započteme-li ke studentům denního studia i studenty ostatních forem studia, dosáhne celkový počet studentů terciárního stupně v roce 2005 dokonce 288,8 tisíc (což je více než v Bílé knize) a v roce 2010... 326,8 tisíc. V tom případě účast na terciárním vzdělávání dosáhne (v relaci k počtu 20-24letých) v roce 2005... 42,2% a v roce 2010... 50,5%.

Porovnání obou variant (v porovnání s počtem obyvatel ve věku 15-24 let) ukazuje následující graf. Je zřejmé, že podíl ekonomicky neaktivních z důvodu přípravy na povolání v generaci 15-24letých rychle roste. To dokumentuje i prodlužující se délku školního vzdělávání.

2 varianty přípravy na povolání (žáci a studenti denního studia)

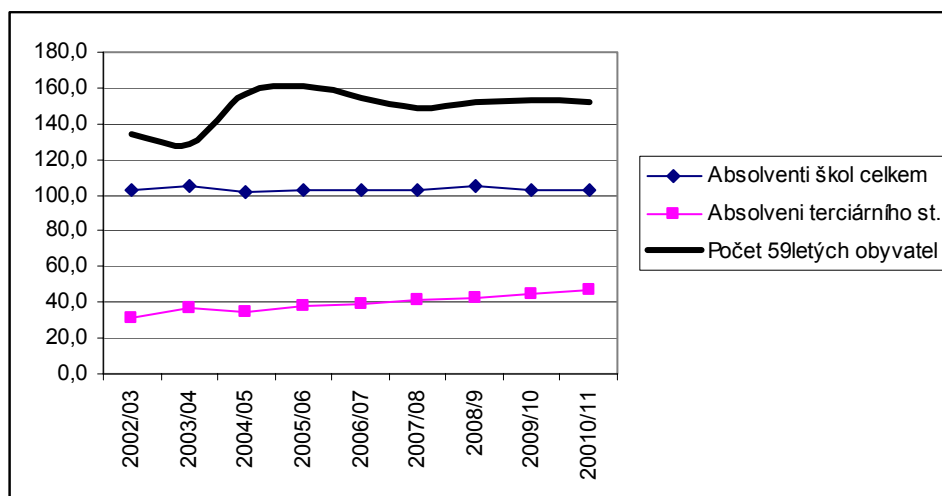

Pramen: Propočty vlastní, demografická statistika a projekce

Jak bylo již výše uvedeno, od roku 1999 nedochází ani k prosté obměně generací. Počet absolventů škol (mezi nimiž narůstá podíl absolventů terciárního vzdělávání) přicházejících

poprvé na trh práce nedosahuje počtu osob, které přecházejí do věkové skupiny osob starších 60 let.

Generační obměna

Pramen: statistika a úvahy ÚIV, demografická statistika a projekce

5.3. Porovnání s EU.

Ve srovnání se zeměmi EU (při vědomí rozdílností ve struktuře a obsahu vzdělávacích systémů v různých zemích a z toho vyplývající sporné vzájemné porovnatelnosti) bývá hodnoceno, že v ČR je poměrně vysoký podíl středoškolsky vzdělaných, ale nízký podíl vysokoškolsky vzdělaných osob. Podíl obyvatel ve věku 25-59 let s vyšším a vysokoškolským vzděláním (Third level) v roce 2001 v zemích EU byl 22,4% (Německo 24,2%, Rakousko 15,0%, Francie 23,7%, Nizozemí 24,6% atd., viz Labour Force Survey 2001), v ČR jen 12,9% (Sčítání lidu 2001).

Z hlediska této studie je potřebnější srovnat podíl té části zdrojů pracovních sil, které jsou „zadrženy“ před vstupem na trh práce přípravou na povolání.

Z porovnání našich údajů o podílech osob starších 15 let v denním studiu k počtu obyvatel ve věku 15-64 let, resp. odpovídajícího podílu vzdělávajících se osob v zemích EU (uvedených v Labour Force Survey 2001 v položce „Education or training“) by se situace v ČR mohla jevit jako dobrá:

ČR 2001	10,1%
ČR 2010 (2.varianta)	10,9%
EU celkem 2001	5,6%
Z toho: Německo	7,9%
Rakousko	7,9%
Francie	11,9%

Samozřejmě zcela jiná je situace v dalším než školním vzdělávání, v dalším odborném vzdělávání, kde zřetelně zaostáváme. To ale není předmětem této studie. Studie, vycházející ze zdroje Education at a Glance, 2001, však prokazují nižší účast mladších ročníků v ČR ve vzdělávání než v zemích EU.

Údaje za rok 1999:

Tabulka č.23: Účast ve vzdělávání ve věkové skupině (v %)

Stát:	15-19	20-29	30-39
ČR	74,8	12,9	1,1
EU celkem (1996)	80,1	20,5	4,4
1999: Německo	88,3	22,6	3,0
Rakousko	76,7	18,2	4,0
Francie	87,2	18,9	1,8
Nizozemí	87,7	22,0	2,5
ČR 2002	83,9	11,3	0,7
ČR 2010 2. varianta	88,9	19,2	0,8

.....
Jestliže podíl žáků a studentů ve věkové kategorii 15-19letých je u nás srovnatelný s vyspělými zeměmi, ve věkové skupině 20-29letých, která je rozhodující svou účastí v terciárním vzdělávání, se teprve v roce 2010 přiblížíme úrovni dosažené v zemích EU již v roce 1996. To platí ovšem pouze za předpokladu, že se budou realizovat záměry Národního programu rozvoje vzdělávání.

6. Ženy na řádné a další mateřské (rodičovské) dovolené

6.1. Úvodem.

V úvahách o počtu osob, které vytvářejí „nabídku pracovních sil“, představuje počet žen na řádné mateřské dovolené a na další mateřské (nyní rodičovské) dovolené významnou položku. Zároveň každá z obou skupin žen má v úvahách o zdrojích pracovních sil jiné místo. Zatímco ženy na řádné mateřské dovolené jsou v souladu s pojetím obvyklým v MOP (Mezinárodní organizaci práce) součástí počtu obyvatel „ekonomicky aktivních“ a jsou zahrnovány vesměs mezi „zaměstnané“, ženy (ve výjimečných případech i muži) na rodičovské dovolené jsou zahrnovány mezi „ekonomicky neaktivní“. Ve skutečnosti první skupina se nepodílí přímo na pracovním procesu, zatímco druhé skupině je i legislativou povoleno do určité míry se na pracovním procesu podílet a tak si „přivydělat“. Mimo to zřejmě další část osob na rodičovské dovolené si přivydělává i nelegálně. Z hlediska úvah o početním rozsahu nabídky pracovních sil je nutné z celkových zdrojů pracovních sil, daných především počtem obyvatel starších 15 let, odečíst ekonomicky neaktivní, tj. v tomto případě především ženy na další mateřské (rodičovské) dovolené.

Poznámka k základním právním ustanovením, ovlivňujícím rozsah mateřské a rodičovské dovolené i rozsah jejich využívání:

Mateřská dovolená se v zásadě poskytuje zaměstnankyním (tedy ne ekonomicky neaktivním) ženám v rozsahu 28 týdnů, v některých případech (jde-li o porod dvou nebo více dětí nebo jde-li o osamělou matku) v rozsahu 37 týdnů. Po tuto dobu ženě přísluší peněžní dávky ve výši 69% předchozího průměrného výdělku.

Poté následuje rodičovská²⁹ (dříve „další“, resp. „neplacená“) mateřská dovolená, kterou je zaměstnavatel povinen poskytnout na žádost zaměstnankyně (nebo nyní i zaměstnance) v rozsahu, o jaký požádá, nejvýše až do dosažení tří let věku dítěte. Po skončení rodičovské dovolené je zaměstnavatel povinen zaměstnance zařadit na práci, odpovídající pracovní smlouvě.

Jeden z rodičů, pokud osobně celodenně pečuje o dítě do čtyř let věku³⁰ (nebo sedmi let věku, jde-li o dítě dlouhodobě zdravotně nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené) má po uplynutí 28 (resp. 37 týdnů čerpání mateřské dovolené) nárok na tzv. rodičovský příspěvek (nyní ve výši 2552 Kč měsíčně, u studentek do 26 let ve výši 2695 Kč). Tento příspěvek patří mezi dávky upravené zákonem o státní sociální podpoře, je poskytován nezávisle na příjmu, tj. nejen zaměstnankyním (resp. zaměstnancům). Vedle rodičovského příspěvku si může rodič přivydělat ještě další částku, nyní limitovanou výší 3480 Kč měsíčně.

Na počet žen³¹ na mateřské a rodičovské dovolené má vliv několik faktorů, zejména:

- Počet narozených dětí, což je dáno počtem žen ve fertilním věku a mírou jejich fertility, porodnosti.
- Systém stanovení nároků na mateřskou a rodičovskou dovolenou, tj. délka těchto dovolených, rozsah žen, na něž se nároky vztahují (např. nepracující ženy nemají na mateřskou a rodičovskou dovolenou nárok), finanční dávky poskytované těmto ženám (pozn.: k tomu viz výše).
- Stupeň využívání uvedených nároků, což závisí nejen na uvedeném nastavení parametrů těchto nároků, ale i na dalších faktorech (ekonomická situace rodiny, postavení ženy v zaměstnání, společenské klima- míra pochopení pro čerpání

²⁹ S platností od 1.1.2001

³⁰ S platností od 1.10.1995 byla prodloužena doba nároku ze 3 na 4 roky dítěte.

³¹ Pro zjednodušení používáme zde termín „ženy“ na dovolené, ačkoliv na rodičovskou dovolenou mohou mít nárok i muži. Jejich počet je v tomto pojetí zatím zanedbatelný.

rodičovské dovolené apod.). Zatímco první dva faktory plně platí i pro rozsah žen na „základní“ mateřské dovolené, tento třetí faktor se vztahuje spíše k čerpání rodičovské dovolené.

Kromě toho jsou i další vlivy, které ovlivňují vztah mezi počtem narozených dětí a počtem žen na mateřské a zejména rodičovské dovolené. Jde např. o to, že v případě současného narození více dětí (vícerčat) nebo narození dalšího dítěte v období do 1 roku po předchozím porodu vzniká matce (otci) nárok jen na jednu rodičovskou dovolenou.

Zatím nedovedeme zcela přesně vymezit, jaký je vztah mezi porodností a ekonomickou aktivitou žen. Na jedné straně porodnost, mateřská a rodičovská dovolená nesporně omezují pracovní uplatnění žen na trhu práce, na druhé straně zájem žen o profesní uplatnění (zejména u některých profesí) zřejmě vede ke snížení porodnosti.

6.2. Počty žen na mateřské a rodičovské dovolené.

6.2.1. Pokles porodnosti jako základní faktor ovlivňující počet žen na mateřské a rodičovské dovolené.

Počet žen na mateřské a počet osob na rodičovské dovolené je v první řadě závislý na počtu živě narozených dětí. Jak bylo již uvedeno v kapitole o počtu a struktuře obyvatel, po populační vlně 70. let došlo k prudkému poklesu porodnosti, který pokračoval v 90. letech a vrcholil v roce 1999:

Tabulka č.24: Počet živě narozených (tis.osob)

1990	1993	1995	1999	2000	2001
130,6	121,0	96,1	89,5	90,9	90,7

Pramen: Demografická statistika

K poklesu porodnosti došlo přesto, že v 90. letech počet žen ve věku 15-29 let (včetně žen ve věku 20-29 let) dokonce mírně rostl, protože do fertilního věku přicházely početně silné ročníky narozených v 70. letech. Tj. pokles porodnosti je do značné míry důsledkem odkladu uzavírání manželství spolu s odkladem narození prvního dítěte, když tyto vlivy převážily i vliv nástupu populačně silných ročníků.

Prudký propad porodnosti v posledních letech je zřejmý z následujících údajů:

Tabulka č.25: Některé charakteristiky porodnosti

Ukazatel:	1990	1993	1995	1999 ³²	2000	2001
Počet 0-letých (do 1roku, tis.osob)	127,7	120,1	95,4	89,2	90,6	91,0
Počet žen ve věku 20-29 let (tis.osob)	670,7	713,9	758,1	839,8	842,0	837,8
Poměr 0-letých /ženy 20-29 let (v%)	19,0	16,8	12,6	10,6	10,8	10,9

Pramen: demografická statistika

Analýzy demografického vývoje prokazují, že tzv. ukazatel úhrnné plodnosti (tj. počet narozených dětí na jednu ženu) poklesl na hodnoty kolem 1,15 s tím, že další pokles není již pravděpodobný. Tato úroveň patří mezi nejnižší na světě. Zdá se, že došlo ke zcela mimořádnému souběhu faktorů ekonomických, demografických i sociálních.

Za rozhodující příčiny klesající porodnosti (i uvedených odkladů uzavírání manželství a narození prvního dítěte do zralejšího věku rodičů) považovány nedostatečné podmínky

³² Rok 1999 je uveden proto, že v tomto roce kulminoval „propad“ porodnosti

bydlení pro mladá manželství, a to jak nedostatek bytů, tak jejich finanční nedostupnost, dále finanční zatížení spojené s výchovou dětí, riziko nezaměstnanosti. Významnou měrou se na tomto poklesu podílí i celková změna životního stylu. V tomto smyslu se česká společnost přiblížila zemím s vyspělou tržní ekonomikou. Výraznější vliv oproti období před rokem 1990 mají ekonomické a kariérní důvody. Tj. v mladých rodinách, zakládaných v pozdějším věku než dříve, je v pořadí hodnot větší důraz kladen na materiální zabezpečení rodiny, což je spojeno s úsilím o zabezpečení stabilnějšího pracovního postavení. S tím souvisí i změněný postoj žen, zejména kvalifikovaných, k profesnímu životu (vyšší priorita k pracovnímu uplatnění, k získání a zachování postavení v zaměstnání). Změny postojů souvisí i z obavami z nezaměstnanosti, s problémy s uplatněním absolventů škol na trhu práce.

Chápeme-li uvedený pokles porodnosti do určité míry i jako výsledek odkladu prvního porodu do zralejšího věku matek, lze v blízké budoucnosti reálně očekávat aspoň mírný nárůst úhrnné plodnosti, jako efekt „zadržované“ porodnosti. Střední varianta demografické projekce, z níž v této studii vycházíme, předpokládá po roce 2000 realizaci části dříve odložených porodů a postupné zvýšení úhrnné plodnosti na 1,32 v roce 2010 a poměr 0-letých k počtu žen ve věku 20-29 let ze současných 10,9% na 14,4%. Zároveň ale dojde k prudkému poklesu počtu žen v nejvhodnějším fertilitním věku 20-29 let (rok 2000...842,0 tis. žen, 2010...jen 665,4 tis.žen), takže absolutní počet narozených dětí bude stále nízký. Tj. v prvním desetiletí 21.století bude probíhat pravděpodobně zcela opačný proces než tomu bylo v 90. letech minulého století: při prudkém poklesu počtu žen ve věku 20-29 let je očekáván alespoň mírný nárůst míry fertility (tj. chápáno zde jako poměr počtu narozených k věkové skupině 20-29letých žen).

Výrazně nižší počty dětí v současné době i v blízké budoucnosti mají nesporně vliv na řadu otázek. Snižují se nároky na sociální dávky poskytované rodinám s dětmi a dětem, snižuje se požadavek na kapacitu dětských lékařů a zdravotnických zařízení pro děti, snižují se počty dětí v mateřských, základních i středních školách s dopady na využití školních kapacit (pozn.: ne vždy je ale možné úměrně k počtu dětí snížit počty učitelů, tříd, škol, a obdobně zdravotnických zařízení, což ale neznamená, že určitá redukce, resp. optimalizace není nutná). Důsledky vývoje porodnosti, její nízké úrovně, na rozsah využitelných zdrojů pracovních sil v období do roku 2010 nejsou příliš výrazné. Varující je tento stav a vývoj, znamenající postupný úbytek domácího obyvatelstva a jeho rychlé stárnutí, především z dlouhodobějšího hlediska. Podle střední varianty demografické projekce by např. v roce 2030 index závislosti, chápáný jako poměr obyvatel starších 65 let k počtu obyvatel ve věku 15-64 let stoupl na 38% oproti 20% v roce 2000. Takový vývoj je varující i z úzce ekonomického hlediska (v tom i z hlediska hrozícího poklesu reálných zdrojů pracovních sil, z hlediska nedostatku prostředků pro hmotné zabezpečení starší generace). Je varující ale i z hledisek sociální rovnováhy, změn v životním stylu, politické atmosféry.

6.2.2. Úvaha o pravděpodobném vývoji počtu žen na mateřské dovolené.

Ženy na mateřské dovolené jsou statisticky zahrnovány mezi „zaměstnané“, tj. mezi „ekonomicky aktivní“. Jsou tedy součástí „zdrojů pracovních sil“. To znamená, že z hlediska statistiky nesnižují nabídku pracovních sil. Reálně ovšem představují tu část zaměstnaných, která je v pracovním procesu v dané době neuplatnitelná.

Úvaha o dalším možném vývoji počtu těchto žen vychází z hodnocení minulého vývoje, zejména z dat o počtu žen na mateřské dovolené ve VŠPS³³, a to z ročních průměrů ze čtyř čtvrtletí každého roku. Z VŠPS jsou k dispozici údaje počínaje rokem 1993. Počet žen na mateřské dovolené vztahujeme k počtu dětí do 1 roku věku (tj. 0-letých) uvedených

³³ Výběrové šetření pracovních sil, ČSÚ

v demografické statistice, resp. projekci. V této relaci se skrývá i to, že se některým ženám narodí dvojčata, trojčata apod. Protože na mateřskou dovolenou mají nárok pouze ženy zaměstnané (ekonomicky aktivní), je uvedená relace ovlivněna i mírou ekonomické aktivity těchto žen. Další vývoj počtu žen na mateřské dovolené v letech 2003-2010 vychází tedy z počtu 0-letých, uvedených ve střední variantě demografické projekce v následujících letech, a předpokládané relace počtu žen na mateřské dovolené k počtu těchto 0-letých. Nepředpokládáme další snižování podílu ekonomické aktivity. Za tím účelem jsme provedli propočty „maximálně možného počtu žen na mateřské dovolené“, tj. teoretický počet za předpokladu, že všechny ženy by měly nárok na mateřskou dovolenou a vyčísľujeme podíl skutečného a teoreticky maximálního počtu žen na mateřské dovolené do zralejšího věku rodičů.

Tabulka č.26: Počet žen na mateřské dovolené (ŽMD, tis.osob)

Ukazatel		1993	1995	1999	2000	2005	2010
Počet 0-letých dětí (do 1roku věku)	a	120,1	95,4	89,2	90,6	94,8	95,7
Poměr počtu ŽMD / počet 0-letých (%)	b	46,63	47,59	35,20	35,21	35,00	35,00
Maximálně možný počet ŽMD	c	64,7	51,4	48,0	48,8	51,0	51,6
Poměr skut. ŽMD / počet maxim.ŽMD (%)	d	86,6	88,4	65,4	65,4	65,0	65,0
Počet žen na mateřské dovolené (ŽMD)	e	56,0	45,4	31,4	31,9	33,2	33,5

Pramen: Demografická statistika a projekce, VŠPS, propočty vlastní

Pro odhad počtu žen na mateřské dovolené v dalším období platí, že

$$e = a * 28/52 * (d/100),$$

tj. počet žen na mateřské dovolené je závislý:

- na počtu 0-letých („a“)
- na délce zákonné mateřské dovolené, tj. nyní obecně 28 týdnů (pozn.: pro jednoduchost nebereme v úvahu možnosti i 37 týdenní MD). Počet 0-letých vážený podílem 28/52 dává „maximálně možný počet ŽMD“, tj. počet za předpokladu, že by všechny ženy, i ekonomicky neaktivní, měly nárok na mateřskou dovolenou („c“)
- na míře využití uvedeného maxima, tj. na poměru skutečného počtu ŽMD k maximálně možnému počtu ŽMD, což je v podstatě dáno poměrem zaměstnaných (ekonomicky aktivních) žen k ekonomicky neaktivním.

Po prudkém poklesu porodnosti (a tedy i počtu 0-letých) v devadesátých letech 20. století se předpokládá přece jen mírný, zatím nepodstatný vzestup počtu živě narozených v prvním desetiletí 21. století. V devadesátých letech – podle údajů VŠPS – došlo rovněž k poklesu podílu žen s nárokem na mateřskou dovolenou, tj. k poklesu ekonomické aktivity této skupiny žen (viz „d“). V naší úvaze nepředpokládáme další pokles (viz zachování poměru skutečného počtu žen na mateřské dovolené k jejich teoretickému, maximálně možnému počtu. Podle uvedené úvahy by se počet žen na mateřské dovolené v nejbližších letech zvyšoval zcela nepodstatně (rok 2000....31,9 tis. osob, v roce 2010.....33,5 tis. osob).

6.2.3. Úvaha o pravděpodobném počtu osob na rodičovské dovolené (resp. „žen na další mateřské dovolené“).

Osoby na rodičovské (dříve „ženy na další mateřské dovolené“) jsou statisticky zařazovány mezi „ekonomicky neaktivní“. Jak již bylo uvedeno, do omezené výše si ale mohou přivydělat, tj. v omezeném rozsahu mohou být ve skutečnosti ekonomicky aktivní.

Úvaha o dalším možném vývoji počtu těchto osob je nezbytná pro kvantifikaci možného rozsahu nabídky pracovních sil. Jde o jeden z významných zdrojů pracovních sil, který je jen minimálně uplatnitelný na trhu práce (tj. z celkového počtu osob ve věku 15-59 let, který

představuje základní zdroj pracovních sil, je třeba počet osob na rodičovské dovolené - s uvedenou výhradou o částečné možnosti pracovního uplatnění - vyjmout). I zde úvaha vychází z dat o počtu „žen na další mateřské dovolené“ (jak je tato skupina označována) ve VŠPS, a to opět z ročních průměrů ze čtyř čtvrtletí každého roku. Počet osob na rodičovské dovolené vztahujeme k počtu dětí do 3 let věku (tj. 0-2-letých) uvedených v demografické statistice, resp. projekci. Tato míra je ovlivnitelná (kromě vlivu „vícerčat“ a souběhu nároku na další mateřskou dovolenou při narození dalšího dítěte během stávající mateřské dovolené) opět mírou ekonomické aktivity osob s nárokem na tuto dovolenou. Úvaha o maximálním možném počtu těchto osob může vycházet i z počtu osob na mateřské dovolené v předchozích letech, protože v podstatě nárok na rodičovskou dovolenou nemůže vzniknout bez předchozí mateřské dovolené (s tím, že rodičovskou dovolenou může čerpat i muž).

Na základě propočtů maximálně možného počtu osob na rodičovské dovolené, vycházejícího z předchozích počtů žen na základní mateřské dovolené, ovšem docházíme k poznatku, že počínaje rokem 1998 skutečný počet těchto osob tak, jak je vykázan ve VŠPS, převyšuje propočtené maximum. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že v odpovědích v rámci dotazníku VŠPS zřejmě dochází u části odpovědí k záměně mezi „rodičovskou dovolenou“ (s nárokem do 3 let věku dítěte, pouze u zaměstnaných) a pobíráním „rodičovského příspěvku“ (s nárokem do 4 let věku dítěte, nevztahuje se jen na zaměstnané), nelze vyloučit ani to, že někteří rodiče pečující doma o dítě starší 4 let se chybně zahrnují mezi osoby na rodičovské dovolené. Poznáváme i to, že údaje o další mateřské dovolené z podnikových výkazů jsou výrazně nižší než z VŠPS, např. za rok 2000 uvádí podniková statistika 99,4 tis. osob, VŠPSV..188,7 tis.osob. Část tohoto rozdílu může být vysvětlena tím, že podnikové šetření nezahrnuje „sebezaměstnané“. Bohužel z takto zkrácených údajů nelze ani zjistit skutečnou míru využívání nároku na rodičovskou dovolenou. Obdobně i úvahy o dalším vývoji, mají-li vycházet ze znalosti současného stavu a minulých tendencí, jsou zmíněnou nepřesností postiženy. Jde jen o to, uvědomit si, že míra nepřesnosti je zachována i do budoucích úvah s tím, že ve skutečnosti část „osob na rodičovské dovolené“ by správně měla být zařazena mezi „ostatní ekonomicky neaktivní“. Výsledný propočet počtu „ekonomicky neaktivních“ a „ekonomicky aktivních“ tím ovlivněn není.

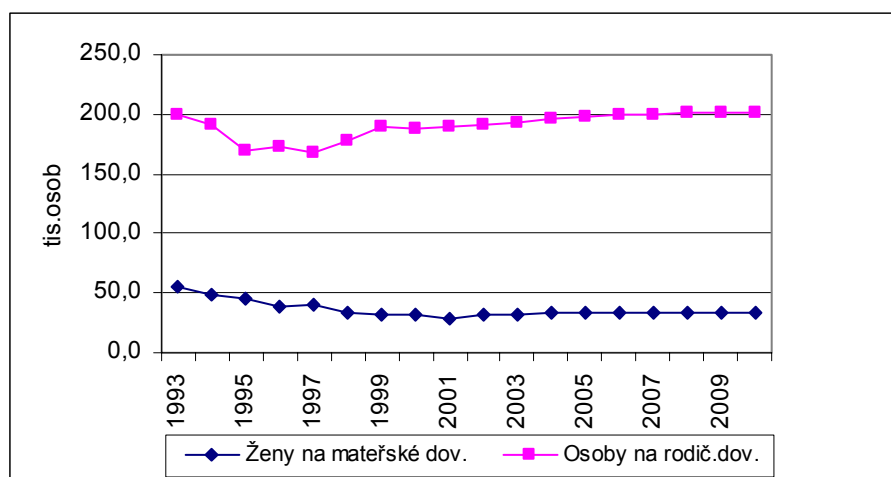
Tabulka č.27: Počet osob na rodičovské dovolené (tis.osob)

Ukazatel		1993	1995	1999	2000	2005	2010
Počet 0-2-letých dětí	a	368,9	321,2	269,5	270,7	282,4	287,3
Poměr počtu RD / počet 0-2 letí (%)	b=c/a	54,11	52,99	70,13	69,71	70,0	70,0
Počet osob na rodič.dovolené (RD)	c	199,6	170,2	189,0	188,7	197,7	201,1

Pramen: Demografická statistika a projekce, VŠPS, propočty vlastní

Pro odhad počtu osob na rodičovské dovolené v dalším období vycházíme z předpokladu, že bude zachován poměr počtu těchto osob k počtu dětí do 3 let věku (tj. že relativní ukazatel $b=c/a$ zůstane do roku 2010 konstantní). Tj. v tomto vztahu (kromě výše uvedených nepřesností statistických dat) je obsažen i předpoklad, že se nezmění relace mezi počtem zaměstnaných a ekonomicky neaktivních žen -matek a že se nezmění míra (délka) využívání nároků na rodičovskou dovolenou. Za uvedených předpokladů by se počet osob, uváděných jako „osoby na rodičovské dovolené“ po roce 2000 zvýšil jen nepodstatně (rok 2000....189,0 tis. osob, rok 2010....201,1 tis.osob).

Počet žen na mateřské a na rodičovské dovolené

Pramen: Demografická statistika a projekce, VŠPS, propočty vlastní

6.2.4. Rodičovská dovolená a ekonomická aktivita.

Současná legislativa umožňuje v omezené míře i souběh pobírání rodičovského příspěvku, a to i v době rodičovské dovolené, se zaměstnáním. Výše tohoto „přivýdělku“ je limitována částkou 3480 Kč měsíčně. Počet ekonomicky aktivních žen na rodičovské dovolené lze zjistit z VŠPS. Např. ve 4. čtvrtletí roku 2000 bylo takových žen 9,5 tisíce. Lze oprávněně předpokládat, že tyto ženy pracovaly na zkrácený pracovní úvazek.

6.3. Porovnání s Evropskou unií.

Pokles porodnosti je charakteristický pro většinu vyspělých zemí, úhrnná plodnost se snížila ve všech evropských tranzitních zemích. Přesto v ČR došlo k mimořádnému poklesu (na úroveň kolem 1,15). Jak konstatuje ČSÚ v Analýze výsledků projekce obyvatelstva ČR do roku 2030, je úhrnná plodnost ve všech zemích EU s výjimkou Španělska, Itálie, Portugalska a části SRN vyšší než v ČR. Za rok 1998 jsou uváděna tato data: Rakousko a SRN...1,34, Nizozemsko...1,62, Francie...1,75, Irsko...1,93, Spojené království...1,72, Švédsko...1,51, Švýcarsko...1,44.

Očekávaný pokles populace spojený i s poklesem počtu pracovních sil předpokládá EU řešit mj. i formou rostoucí, organizované a regulované imigrace ze zahraničí.

Obecně platí, že postoje obyvatelstva v ČR, pokud jde o zakládání rodiny, porodnost, se postupně přibližují demografickému chování v zemích EU.

V 90. letech byly v zemích EU rozdílné podmínky poskytování mateřských dovolených. Např. ve Švédsku byla poskytována rodičovská dovolená v délce 450 dnů, z toho 360 bylo placených dávkou ve výši 90% mzdy, kterou si bylo možno vybrat na každé dítě do 8 let věku. Ve Francii měly rodiče nárok na rodičovskou dovolenou až na dobu 3 let, ale dávky nahrazující příjem byly poskytovány až při druhém a dalším dítěti. Ve Velké Británii nebyl žádný právní nárok na rodičovskou dovolenou. /Zdroj: Sociální politika 12/1996, Kořánová: Zaměstnanost matek-Tři přístupy/.

Obecně je v EU tendence poskytovat peněžité dávky v mateřství, mateřskou dovolenou a rodinné přídavky (tj. přídavky na děti), a to bez ohledu na materiální podmínky rodin, rodičů (viz Fassmann, Sociální dopady, 2002).

7. Ostatní ekonomicky neaktivní

7.1. Úvodem.

V rámci obyvatelstva ve věku 15-59 let, chápaného jako základní zdroj pracovních sil, po vyčlenění osob v přípravě na povolání a žen na další mateřské dovolené (resp. osob na rodičovské dovolené) zůstává ještě početně významný počet obyvatel, kteří nejsou mezi zaměstnanými. Jejich počet se v současné době pohybuje kolem 750 tisíc osob. Je to tedy ještě významná skupina, jejíž chování může podstatně ovlivnit nabídku na trhu práce.

Jsou to osoby, které nejsou ekonomicky aktivní z řady důvodů. Jde například o důvody zdravotní, péče o rodinné příslušníky – děti, nemocné nebo starší osoby, péče o domácnost, dále sem patří lidé, kteří z některých důvodů nechtějí nebo nepotřebují pracovat, nevěří, že by našli práci, nejsou schopni nastoupit do 14 dnů do zaměstnání. Patří sem i osoby, které z různých důvodů odešly do předčasného starobního důchodu, i další osoby mladší 60 let, které získaly nárok na řádný starobní důchod před svým 60. rokem věku (tj. např. mnohé ženy, některé profese – horníci, letci, vojáci z povolání apod.). Počet těchto osob a jejich zájem o pracovní uplatnění závisí na mnoha různorodých faktorech, nejen na demografickém vývoji a na struktuře obyvatel podle pohlaví, ale i na zdravotním stavu, sociální péči, systému důchodového pojištění (jak pokud jde o starobní, tak i invalidní důchody), životním stylu, situaci na trhu práce. Nesporně část těchto osob představuje skrytou nabídku pracovních sil (pozn.: zkušenosti mnoha vyspělých zemí vedou k poznatku, že výkyvy v poptávce po pracovních silách jsou v první řadě vyrovnávány právě z těchto zdrojů, a teprve potom z řad nezaměstnaných). Proto i prognóza dalšího vývoje této skupiny obyvatelstva je obtížná, závisí do značné míry i na celkovém ekonomickém vývoji.

Tuto různorodou skupinu „ostatních ekonomicky neaktivních“ (rozumí se ve věku 15-59 let) pro potřeby této studie rozdělíme na tři složky:

- Ekonomicky neaktivní ze zdravotních důvodů
- Starobní důchodci mladší 60 let
- Ostatní, včetně pečujících o rodinu a včetně osob v domácnosti.

K tomuto rozdělení nás vedou praktické důvody, zejména možnost získání alespoň některých základních statistických dat z VŠPS. I zde ovšem narážíme na metodický problém – do roku 1999 bylo obyvatelstvo ve statistice VŠPS z hlediska ekonomické aktivity členěno na osoby v produktivním a poproduktivním věku, teprve od roku 2000 jsou souhrnné údaje publikovány v členění osob ve věku 15-59 let a 60 let a více.

Dále se budeme zabývat každou z uvedených třech složek zvlášť.

7.2. Ekonomicky neaktivní ze zdravotních důvodů.

7.2.a. Opět z praktických důvodů, zejména z hlediska dostupnosti statistických dat, pojem „ekonomicky neaktivní ze zdravotních důvodů“ v této studii ztotožníme s těmi „občany se změněnou pracovní schopností“³⁴ (dále „se ZPS“) ve věku 15-59 let, kteří jsou ekonomicky neaktivní.

Počet ekonomicky neaktivních občanů se ZPS ovlivňují tyto faktory:

³⁴ Definice občanů se ZPS viz zákon č.1/1991 Sb., o zaměstnanosti, §21. Zde uvedená definice je obecně považována za překonanou, nevyhovující. Očekávaná změna definice samozřejmě může mít dopad i do budoucích vykazovaných počtů osob se zdravotním postižením. K těmto případným změnám zatím nemůžeme v této studii přihlížet.

1. Celkový počet evidovaných občanů se ZPS³⁵. Ten je opět ovlivněn faktory:
 - 1.1. zdravotním stavem populace, který do určité míry souvisí i s věkovou strukturou populace,
 - 1.2. systémem přiznávání statutu „ZPS“, tj. jednak právními normami definujícími z hlediska uplatnění na trhu práce zdravotní postižení, jednak i zájmem samotných občanů o zařazení mezi občany se ZPS, resp. o přihlášení se k této kategorii.
2. Míra ekonomické aktivity občanů se ZPS. Ta je ovlivněna faktory jako:
 - 2.1. celková ekonomická situace, celková poptávka po pracovních silách a se ZPS zvláště (je nepopíratelnou skutečností, že zájem zaměstnavatelů o zaměstnávání osob se zdravotním postižením je minimální),
 - 2.2. systémem stimulů podporujících zájem o práci zdravotně postižených (tj. jednak společenské klima, dále systém kompenzace a hmotné motivace podporující zájem zaměstnavatelů zaměstnávat osoby se zdravotním postižením, a konečně i systém osobní motivace (včetně hmotné) samotných osob se zdravotním postižením.

7.2.b. Dosavadní vývoj charakterizuje následující přehled.

Tabulka č.28: Občané se ZPS (tis.osob)

Ukazatel	1993	1996	2000	2001	2002
Občané se ZPS 15+ celkem	597,8	574,3	445,5	411,9	450,2
Z toho: ekonom. Neaktivní	365,0	392,5	314,0	291,3	317,9
v 15+: podíl ekon.neaktivních	61,1	68,3	70,5	70,7	70,6
Občané se ZPS 15-59 let	-	-	316,2	286,0	313,4
Z toho: ekonom.neaktivní	-	-	187,6	168,3	185,2
v 15-59 let: podíl ekon.neaktiv.	-	-	59,3	58,8	59,1

Pramen: VŠPS

I z uvedené tabulky je zřejmé, že:

- Počet občanů se ZPS po roce 1993 prudce klesl (k prudkému poklesu došlo zejména v období let 1996-2001).
- Míra ekonomické aktivity občanů se ZPS po roce 1993 rovněž prudce klesla, od roku 1997 se drží kolem cca 30% (tj. podíl ekonomicky neaktivních se stabilizoval kolem 70%).

Tak prudký pokles počtu občanů se ZPS, k jakému došlo po roce 1993, nelze vysvětlit výrazným zlepšením zdravotního stavu obyvatelstva. Zdá se, že hlavním důvodem je (kromě zřejmě zprísněných podmínek) snížená motivace občanů o přiznání statutu ZPS. To je dáno zřejmě postupně stále tvrdšími podmínkami tržní ekonomiky, poklesem poptávky po pracovních silách (zejména některých skupin, např. i zdravotně handicapovaných). Zatímco o přiznání invalidního důchodu je mezi osobami se zdravotním postižením zájem, v zájmu jejich pracovního uplatnění není vždy zájem o to, být jako občan se ZPS evidován nebo o této evidenci (o rozhodnutí OSSZ) informovat zaměstnavatele.

Toto konstatování lze doložit i údaji o počtu invalidních důchodů, který se od roku 1993 nijak výrazně neměnil. Změnila se jen vnitřní skladba těchto důchodů – zvýšil se podíl částečných a snížil podíl plných invalidních důchodů (zejména v důsledku uplatňování změn v legislativě, viz zákon č.155/1995 Sb., o důchodovém pojištění).

³⁵ Jediným zdrojem údajů je VŠPS, kde věrohodnost závisí na pravdivosti osobních výpovědí a na reprezentativnosti vzorku vybraných domácností.

Tabulka č.29: Počet invalidních důchodů (tis.)

Ukazatel	1993	1995	2000	2001
Počet invalidních důchodů	518	537	537	542
V tom: částečný	120	117	155	162
Plný	398	420	382	380

Pramen: Základní ukazatele z oblasti práce a soc. věcí, MPSV

Počet občanů se ZPS závisí i na věkové skladbě obyvatelstva. S postupujícím věkem podíl osob se zdravotním postižením stoupá. Podíl občanů se ZPS z celkového počtu obyvatel starších 15 let byl v roce 2002...5,2%, mezi občany ve věku 15-59 let 4,7%. Ve věku 30-44 let bylo 3,6% občanů se ZPS, ve věku 45-59 let již 8,2%.

Kromě toho, že klesal po roce 1993 počet a podíl občanů se ZPS na celkovém počtu obyvatel, klesala i jejich specifická míra ekonomické aktivity a ještě rychleji specifická míra zaměstnanosti (tj. stoupala míra jejich nezaměstnanosti).

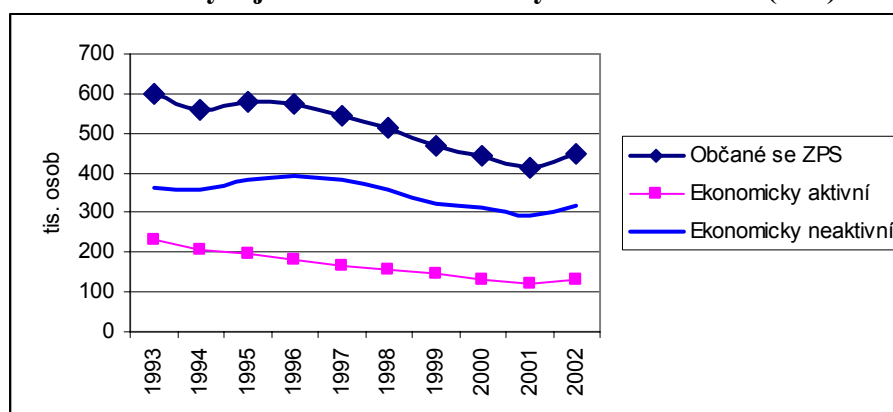
Tabulka č.30: Porovnání vývoje ekonomické aktivity občanů se ZPS starších 15 let (počty v tis. osob)

Ukazatel	1993	2002	2002/1993 v %
Občané se ZPS	597,8	450,2	75,3
V tom: zaměstnaní	204,7	95,1	46,5
Nezaměstnaní	28,1	37,2	132,4
Ekonomicky aktivní	232,8	132,3	56,8
Ekonomicky neaktivní	365,0	317,9	87,1
Míra nezaměstnanosti ZPS	12,1	28,1	232,2
Míra ekonomické aktivity v %	38,9	29,4	75,5
Míra ekonomické „neaktivity“ v %	61,1	70,6	115,5

Pramen: VŠPS

Tj. při souhrnném porovnání roku 2002 s rokem 1993 je zřejmé:

- Počet občanů se ZPS prudce klesl, a to zejména proto, že se jednak zřejmě zpřísnily podmínky pro přiznání statutu ZPS, jednak mnozí se nechtějí mezi zdravotně postižené hlásit.
- Současně rychle klesla ekonomická aktivita těchto osob (tj. stoupl podíl ekonomicky neaktivních). To svědčí o celkově zhoršených podmínkách pro zaměstnávání těchto osob.
- Nejrychleji stoupla míra nezaměstnanosti těchto osob. Osoby se zdravotním postižením trvale patří mezi osoby nejvíce ohrožené nezaměstnaností.

Vývoj ekonomické aktivity občanů se ZPS (15+)

Pramen: VŠPS

Je zřejmé, že ekonomická aktivita občanů se ZPS je silně ovlivněna celkovou situací na trhu práce, v posledních letech celkově vysokou nezaměstnaností. Na druhé straně nelze upřít, že právě v posledních letech je vyvíjeno určité úsilí k podpoře zaměstnanosti osob se zdravotním postižením.³⁶ Jejich zaměstnávání podporuje řada opatření osobní hmotné motivace i některá opatření právní ochrany. Současně existuje řada opatření motivujících zaměstnavatele v oblasti daňových úlev, opatření aktivní politiky zaměstnanosti (podpora účelných pracovních míst, chráněného zaměstnání, rekvalifikace), dotací vůči zaměstnavatelům zaměstnávajícím převážně občany se ZPS. Byla upravena i povinnost zaměstnavatelů s více než 25 zaměstnanci zaměstnávat občany se ZPS ve výši povinného 4% podílu. Přesto v účinnosti přijatých opatření je řada rezerv, rovněž zatím není vytvořeno vhodné společenské klima k podpoře uplatnění těchto osob. Jako pozitivní lze hodnotit skutečnost, že přece jen v několika posledních letech alespoň nedochází k dalšímu zhoršení nepříznivého stavu, nikoliv ale ke zlepšení. To ilustrujeme na údajích za občany se ZPS ve věku 15-59 let v posledních třech letech 2000-2002.

Tabulka č.31: Ekonomická aktivita občanů se ZPS ve věku 15-59 let v letech 2000-2002
(tis.osob)

Ukazatel	2000	2001	2002
Občané se ZPS	316,3	286,0	313,1
Z toho: ekonomicky aktivní	128,7	117,8	127,9
Ekonomicky neaktivní	187,6	168,3	185,2
Míra ekon. aktivity (EA/občané) v %	40,7	41,2	40,9
Podíl ekonomicky neaktivních v %	59,3	58,8	59,1

Pramen: VŠPS

7.2.c. Úvaha o možném dalším vývoji.

Očekávané změny v definici osob se zdravotním postižením (zánik stávající definice „občané se změněnou pracovní schopností“) budou mít zřejmě i dopad do počtu osob vykazovaných jako osoby se zdravotním postižením. Naše úvahy nemohou nyní vycházet než ze stávající metodiky.

Základní úvaha opět vychází z teoretického předpokladu, že pro období do roku 2010 budou zachovány základní relace dosažené v roce 2002. Domníváme se, že tento předpoklad je zcela reálný, chápeme-li výsledky posledních tří let jako důkaz toho, že pokles ekonomické aktivity občanů se ZPS se podařilo zastavit. Vycházíme proto z demografické projekce a z předpokladů, že i v roce 2005 a 2010 bude v jednotlivých věkových skupinách (pozn.: zde jsou k dispozici relace za 15leté skupiny, tj. 15-29, 30-44, 45-59 let) zachován stejný podíl jako v roce 2002³⁷:

- občanů se ZPS k počtu příslušné věkové skupiny obyvatel,
- ekonomicky neaktivních (resp. stejná míra ekonomické aktivity) občanů se ZPS.

V tom případě k výrazným změnám v počtu ekonomicky neaktivních občanů se ZPS ve věku 15-59 let do roku 2010 nedojde. Sice se výrazně mění relace mezi dvěma věkovými skupinami (pokles ve skupině 15-29 let, vzestup ve skupině 30-44 let), pro ekonomickou

³⁶ Bliže viz výzkumné studie: Ekonomická motivace na trhu práce k zaměstnávání osob se zdravotním postižením a návrh opatření na zvýšení jejich zaměstnanosti (VÚPSV, 1997), Analýza systému podpory zaměstnavatelů k zaměstnávání zdravotně postižených občanů (SČMVD a VÚPSV, 2002)

³⁷ Propočty vycházejí z těchto koeficientů, vyjadřujících poměr mezi počtem ekonomicky neaktivních občanů se ZPS k počtu všech občanů příslušné věkové skupiny podle výsledků roku 2002: 15-29 let...0,0130, 30-44 let...0,0161, 45-59 let...0,0529.

„neaktivitu“ je ale rozhodující skupina 45-59 let, kde nedochází k podstatným výkyvům. Podle těchto propočtů by další vývoj „ekonomicky neaktivních ze zdravotních důvodů“ byl tento:

2002185,2 tis. osob
2005183,3 tis. osob
2010175,4 tis. osob.

Poznatky úřadů práce i minulých výzkumných studií opravňují k závěru, že část těchto ekonomicky neaktivních občanů se ZPS může představovat skrytý zdroj, skrytou nabídku pracovních sil. Tento zdroj je ovšem omezen – převažující skupinou (plných 65% v roce 2002) jsou osoby starší 45 let a méně kvalifikované (40% jich má nejvýše základní vzdělání), o něž není na trhu práce zájem. Mnozí také již ztratili sebevědomí, naději a chuť o zaměstnání usilovat. Předpokladem jejich přechodu mezi ekonomicky aktivní je především zvýšení jejich kvalifikace, změna celkového společenského klimatu, ale i dopracování opatření aktivní politiky zaměstnanosti a opatření osobní motivace i motivace zaměstnavatelů do uceleného systému.

Pro celkovou bilanci nabídky pracovních sil uvažujeme i z uvedených důvodů (a za předpokladu pozitivního ekonomického vývoje) s rozpětím počtu osob ve věku 15-59 let ekonomicky neaktivních ze zdravotních důvodů:

pro rok 2005160-185 tis. osob
pro rok 2010155-180 tis. osob.

7.3. Starobní důchodci mladší 60 let.

7.3.a. Do této skupiny patří ty osoby mladší 60 let, které:

- pobírají řádný starobní důchod (jednak ženy, které ještě nedovršily důchodový věk, jednak osoby, které mají nárok na snížení věkové hranice pro vznik nároku na starobní důchod),
- pobírají předčasný starobní důchod (jednak nekrácený, jednak trvale krácený).

Řádný starobní důchod mohou pobírat ženy mladší 60 let, a to v závislosti od počtu vychovaných dětí. Počínaje rokem 1996 se ovšem každým rokem důchodový věk zvyšuje o 4 měsíce. V roce 1995 byl důchodový věk u žen, které nevychovaly žádné dítě, 57 let, u žen, které vychovaly 1 dítě...56 let, 2 děti...57 let atd. Tj. počet žen, mladších 60 let, které mají nárok na starobní důchod, se každým rokem snižuje. V roce 2004 dosáhnou důchodový věk 60 let ženy, které nevychovaly žádné dítě, v roce 2007 potom ženy, které vychovaly 1 dítě. Tj. mezi ženy mladší 60 let a pobírající řádný starobní důchod, budou v roce 2007 patřit pouze ženy, které vychovaly alespoň 2 děti.

Tj. v roce 2007 bude podle dnes platných předpisů věk odchodu žen do řádného starobního důchodu tento:

ženy, které nevychovaly žádné dítě	...61 roků
ženy, které vychovaly 1 dítě	...60 rok.
ženy, které vychovaly 2 děti	...59 roků, atd.

Nárok na snížení věkové hranice pro vznik nároku na řádný starobní důchod mají některé vybrané kategorie (pracovníci na rizikových pracích – např. někteří horníci, letci, pracující na těžkých a zdraví škodlivých pracích v hutích nebo těžkých chemických provozech, někteří vojáci z povolání apod.).

Nezkrácený předčasný starobní důchod mohou mít osoby, kterým do důchodového věku chybí nejvýše 3 roky a byly půl roku registrovány jako nezaměstnané.

Krácený předčasný starobní důchod mohou mít osoby, kterým do důchodového věku chybí rovněž nejvýše 3 roky, nebyly půl roku mezi nezaměstnanými, výměra důchodu se trvale krátí o 0,9% výpočtového základu za každých i započatých 90 dní ode dne přiznání důchodového věku.

7.3.b. K dosavadnímu vývoji.

Údaje o počtu starobních důchodců mladších 60 let z VŠPS jsou publikovány až od roku 2000.

Tabulka č.32: Starobní důchodci mladší 60 let (tis. osob)

Ukazatel	2000	2001	2002
Muži	41,2	37,9	18,0
Ženy	212,4	213,8	152,4
Celkem	253,6	251,7	170,4

Pramen: VŠPS

V tomto krátkém období 2000-2002 se počet starobních důchodců mladších 60 let výrazně snížil, což je dáno:

- zvyšujícím se důchodovým věkem (což vyplývá ze zákona č.155/1995 Sb., o důchodovém pojištění),
- zpřísněním podmínek pro pobírání předčasného starobního důchodu (což vyplývá z novely uvedeného zákona o důchodovém pojištění č.116/2001 Sb., pozn.: k tomu viz již v kapitole „Ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let“).

K uvedenému snížení došlo, přestože v současné době roste počet obyvatel v rozhodující věkové kategorii (z hlediska počtu starobních důchodců mladších 60 let), tj. 55-59letých. Jde o silnou generaci narozených kolem roku 1945, jejíž početní vrchol bude v roce 2005. Toto snížení počtu znamená, že naopak se rozsah využitelných zdrojů pracovních sil zvýšil, tj. zvýšila se nabídka pracovních sil. Tento vývoj je plně v souladu s trendy v EU, kdy jedním z cílů je i již zmíněné zvýšení průměrného věku odchodu do důchodu do roku 2010 o 5 let. Současně nelze nevidět, že pozdější odchod do důchodu, který znamená samozřejmě snížení výdajů na starobní důchody, zvyšuje nabídku pracovních sil. Pokud úměrně se zvýšením této nabídky nebude zvyšována i poptávka, tj. neporoste počet nových pracovních míst, přenáší se konflikt do sféry trhu práce, zvyšuje se napětí v nezaměstnanosti, ztěžují se podmínky pro pracovní uplatnění mladých, zejména absolventů škol.

7.3.c. Úvaha o možném dalším vývoji.

I zde vycházíme ze dvou variant, které obě vycházejí z vývoje počtu obyvatel ve věku 55-59 let podle předpokladu demografické projekce ČSÚ:

- 1. varianta, vycházející z teoretického předpokladu, že podíly počtu starobních důchodců k počtu obyvatel ve věku 55-59 let (zvláště za muže a ženy) se oproti roku 2002 nezmění.
- 2. varianta, vycházející z cíle EU, aby v zemích EU se do roku 2010 zvýšila míra zaměstnanosti osob ve věku 55-64 let na 50%.

K 1. variantě. Na základě daných právních norem (viz zákon o důchodovém pojištění) je ovšem zřejmé, že věk odchodu do důchodu se bude alespoň do roku 2007 zvyšovat a zároveň současné podmínky pro předčasný starobní důchod nebudou příliš motivovat zájem o dřívější odchod do důchodu. Proto tato varianta, zachovávající neměnný stav, je teoretická, spíše vymezující nejvyšší krajní hranici možného počtu starobních důchodců mladších 60 let. Změny v počtech vyvolávají v této variantě pouze změny ve struktuře populace (v počtu mužů a žen ve věku 55-59 let).

Tabulka č.33: Starobní důchodci mladší 60 let (tis.osob)

Skupina obyvatel	Podíl důch./ obyv.2002	Počet obyvatel 55-59 let			Počet důchodců do 60 let		
		2002	2005	2010	2002	2005	2010
Muži	5,3%	338,4	380,7	367,3	18,0	20,2	19,5
Ženy	41,8%	364,7	404,9	388,2	152,4	169,2	162,3
Celkem	24,2%	703,1	785,6	755,5	170,4	189,4	181,8

Pramen: VŠPS, demografická projekce, propočty vlastní

Podle této varianty by se v závislosti na demografickém vývoji počet důchodců ve věku do 60 let nepodstatně zvýšil: ze 170,4 tisíc v roce 2002 na 189,4 tisíc v roce 2005 a 181,8 tisíc v roce 2010.

K 2. variantě. Tato varianta navazuje na úvahy uvedené v již zmíněné kapitole „Ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let“. Tj. vztahuje i na ČR cíl EU, dosáhnout v zemích EU v roce 2010...50% míry zaměstnanosti osob ve věku 55-64 let. Převáděno do logiky této studie, znamená to dosáhnout v ČR v roce 2010 míry ekonomické aktivity v této věkové kategorii 52,1%. Splnění tohoto cíle vyžaduje výrazné zvýšení ekonomické aktivity zejména mužů, zatímco míra ekonomické aktivity žen v ČR je již dnes poměrně vysoká. Bližší rozbor ovšem ukazuje, že rezervy pro toto zvýšení nejsou ani tak ve věkové skupině mužů 55-59 let, spíše ve věkové skupině 60-64 let, tj. mimo skupinu „starobních důchodců mladších 60 let“. Ve skupině mužů ve věku 55-59 let je již nyní míra ekonomické aktivity poměrně vysoká (i zásluhou opatření k omezení předčasných důchodů) - v roce 2002...79,6%. Maximální možnosti (jsou-li vůbec realizovatelné) pro rok 2010 jsou odhadnuty na 88% (pozn.: poznamenáváme, že podle sčítání lidu v roce 1991 bylo v této věkové kategorii 20% mužů neschopných práce údajně ze zdravotních důvodů!). Rovněž počet starobních důchodců-mužů mladších 60 let, tak jak je vykazuje VŠPS za rok 2002 (tj. jen 18 tisíc), již neumožňuje viditelné snížení tohoto počtu do roku 2010, uvědomíme-li si, že přece jen část mužů bude mít i nadále nárok na dřívější odchod do řádného starobního důchodu (a my nemáme pro účely této studie možnost hlubší analýzy struktury těchto důchodců). Proto odhadujeme počet starobních důchodců-mužů v roce 2010 na 10 tisíc osob. U žen dojde k posunu věkové hranice pro odchod do starobního důchodu v podstatě právě v rámci věkového rozmezí 55-59 let. Podle nyní platné legislativy dojde mezi roky 2002-2007 ke zvýšení této hranice o 5x4 měsíce, tj. o 20 měsíců. To představuje 1,67 ročníku žen ve věku 55-59 let, tj. cca 130 tisíc žen, o něž bude podle uvedených předpokladů počet důchodkyň ve věku do 60 let nižší. Tj. s respektováním populačního vývoje by počet těchto žen v roce 2010 byl 32 tisíc. Pro rok 2005 odhadujeme úměrný vývoj, tj. u mužů pokles z 18 tisíc, u žen ze 152 tisíc v roce 2002, na 15 tisíc u mužů a 91 tisíc u žen. Tj. vcelku ve 2. variantě uvažujeme s poklesem z cca 170 tisíc na 106 tisíc starobních důchodců mladších 60 let.

Uvedené kvantitativní úvahy jsou zřejmé z následujícího přehledu.

Tabulka č.34: Úvahy o vývoji počtu starobních důchodců mladších 60 let (tis. osob)

Ukazatel	2002	2010 1.varianta	2010 2.varianta	Rozdíl 2. varianta -	
				-2002	-1.varianta
Počet obyvatel 55-59 let	703,1	755,5	755,5	52,4	0,0
v tom: muži	338,4	367,3	367,3	28,9	0,0
ženy	364,7	388,2	388,2	23,5	0,0
Počet důchodců do 60 let	170,4	181,8	42,0	-128,4	-139,8
v tom: muži	18,0	19,5	10,0	-8,0	-9,5
ženy	152,4	162,3	32,0	-120,4	-130,3
Podíl důchodců k počtu obyvatel 55-59 let v %	24,2	24,1	5,6	-18,6	-18,5
v tom: muži (%)	5,3	5,3	2,7	-2,6	-2,6
ženy (%)	41,8	41,8	8,2	33,5	-33,6

Pramen: VŠPS, demografická projekce, propočty vlastní

Z uvedených údajů lze oprávněně předpokládat, že ve skupině osob mladších 60 let a pobírajících starobní důchod dojde v následujících letech k prudkému úbytku. Protože v této skupině logicky převažují ženy, projeví se tento úbytek především mezi nimi. Méně zřetelné je, kam se tento úbytek přesune. Přirozený by byl přesun mezi ekonomicky aktivní (tj. zaměstnané ženy neodejdou do důchodu, zůstanou déle pracovat, ale míra ekonomické aktivity žen je již poměrně vysoká a pracovní poptávka po ženách ve vyšším věku je trvale nízká).

Pro politiku zaměstnanosti z toho vyplývá nutnost věnovat zvýšenou pozornost zachování zaměstnanosti starších žen. Domníváme se, že v první řadě je nutné usilovat o vhodné kvalifikační předpoklady těchto žen. Významnou roli by mělo sehrát další profesní vzdělávání. Problematiku pracovního uplatnění starších osob nelze řešit bez návaznosti na celou problematiku stáří. K tomu viz již náměty uvedené v kapitole „Ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let“.

7.4. Ostatní, včetně pečujících o rodinu a včetně osob v domácnosti.

Do této skupiny patří všichni ostatní ve věku 15-59 let, nezařazení do předchozích kategorií ekonomicky neaktivních. Přesto, že tato skupina je poměrně rozsáhlá (v rámci logiky této studie sem patří 345,9 tisíc osob v roce 2001), máme jen minimum údajů a podkladů k jakémukoli, natož k hlubší analýze. Ze zřetelných „podskupin“ sem patří ti, co jsou ve VŠPS uváděni jako „pečující o rodinu, osoby v domácnosti“ (v roce 2001...146,0 tisíc osob). Potom ale zbývá dalších cca 200 tisíc osob, o nichž z publikovaných údajů víme jen málo. Jsou to ti, kteří nemohou pracovat ze zdravotních důvodů (a nejsou mezi občany se ZPS), kteří „nejsou schopni nastoupit do práce do 14 dnů“ (v roce 2001...21,1 tis. osob starších 15 let), a zřejmě i další („ostatní mezi ostatními“). Sem se ovšem promítají i statistické rozdíly například mezi námi uváděnými vesměs nižšími údaji o mladých lidech připravujících se na povolání (ze školské statistiky ÚIV) a obdobnými údaji z VŠPS.

Tabulka č.35: Ostatní (tis. osob)³⁸

2000	2001	2002
319,8	345,9	398,2

Pramen: VŠPS

K úvahám o možném vývoji „ostatních“ po roce 2002 nemáme k dispozici takové podklady, které by nás opravňovaly k odhadu budoucího vývoje této velice nesourodé složky obyvatel. Lze jen vyslovit hypotézu, že se zvyšujícím se důchodovým věkem se část úbytku počtu žen -

³⁸ Za období před rokem 2000 nejsou k dispozici publikované údaje za věkovou skupinu 15-59 let, ale za osoby v produktivním věku.

důchodkyň přesune do této skupiny (pokud nezvýší počet nezaměstnaných). Z čistě praktických důvodů, bez bližších podkladů, budeme i po roce 2002 uvažovat v 1. variantě s nezměněným počtem „ostatních mezi ostatními“, tj. cca 400 tisíc osob, v 2. variantě s poklesem na cca 283 tisíc osob. K případnému zpřesnění a konkretizaci této položky ekonomicky neaktivních bude nutné v budoucnu provést hlubší analýzu, podloženou jak detailnějšími statistickými údaji, tak sociologickým šetřením.

x x x

Předchozí hodnocení a úvahy charakterizují zdroje a nabídku pracovních sil v pojetí možného jediného nebo hlavního zaměstnání. Skutečný rozsah nabídky práce je ovlivněn mimo to jednak i rozsahem nabídky druhého (dalšího) zaměstnání, jednak i rozsahem pracovní doby. Této studii nepřísluší hodnotit ještě další možné faktory, tj. kvalitu nabízené práce (kvalifikaci pracovních sil) a výkonnost (produktivitu práce).

8. Druhé (další) zaměstnání

8.1. Celkové hodnocení.

Nabídka pracovních sil může být rozšířena tím, že někteří lidé kromě svého hlavního zaměstnání mají ještě zaměstnání druhé, případně i další. Z hlediska celkového rozsahu se nejedná o mimořádný zdroj pracovních sil, protože pracovní doba v tomto dalším zaměstnání bývá velice omezená. Přesto nelze tuto položku opomenout.

I zde je ovšem problém úplnosti a přesnosti dostupných statistických údajů. VŠPS podchycuje jen druhé zaměstnání, ale skutečný rozsah vedlejších pracovních poměrů je větší, někteří pracují nejen v druhém, ale i v třetím i dalším zaměstnání, což VŠPS nepostihuje. Proto tyto údaje skutečnost poněkud podceňují. Ne vždy jsou publikovány i údaje za osoby ve věku 15-59 let (pozn.: rozsah druhých zaměstnání u osob 60letých a starších je z hlediska této studie zanedbatelný). Na druhé straně z podkladů podnikového výkaznictví zase nezískáme vedlejší činnosti vykonávané ve formě sebezaměstnání.

Celkový počet osob v druhém zaměstnání charakterizují údaje v následujícím přehledu.

Tabulka č.36: Druhé zaměstnání osob starších 15 let (tis. osob)

1993	1995	1997	2000	2001	2002
251,0	208,4	179,0	126,5	118,3	116,0

Pramen: VŠPS

Uváděný rozsah druhých zaměstnání postupně klesá, po roce 1993 se snížil na méně než polovinu. Příčina poklesu je hledána ve větším zájmu o využití volného času, v restrukturalizaci průmyslu, domníváme se, že příčinou je i vyšší míra nezaměstnanosti. Nelze ani vyloučit určitý rozsah vedlejšího zaměstnání „načerno“.

Na základě statistických podkladů a různých šetření lze o vedlejších pracovních poměrech (druhém a dalším zaměstnání) souhrnně konstatovat:

- V této formě zaměstnání převažují – na rozdíl od celku zemí EU - muži (přes 60%)
- Pracují osoby všech věkových kategorií, ale nejvíce muži ve věku 35-39 let
- Souběh druhého (dalšího) zaměstnání s hlavním narůstá s úrovní dosaženého vzdělání. Nejvyšší podíl je u vysokoškolsky vzdělaných osob (ve 4. čtvrtletí 2001...5,2%)
- Největší rozsah i podíl je v Praze (zde je celkově vyšší poptávka po práci, ale i vyšší vzdělanostní úroveň)
- Další zaměstnání vykonávají nejvíce zaměstnanci školství (ve 4. čtvrtletí 2001...5,5%), hlavními skupinami jsou technici, zdravotníci, učitelé, vědci, tedy lidé spíše s vyšším vzděláním, naopak sociálně slabší další zaměstnání obvykle nehledají (nebo nenacházejí)
- Základním motivem je dodatečný výdělek, dále i snaha po sebeuplatnění
- Počet odpracovaných hodin se obvykle pohybuje mezi 1 – 4 hodinami týdně

8.2.porovnání s EU.

Rozsah dalšího zaměstnání je v ČR spíše nižší než v zemích EU (pozn.: k tomu viz následující přehled).

Podíl duplicitních zaměstnání z ekonomicky aktivních osob ve věku 15-64 let (v roce 2001):

EU celkem 3,1%, z toho muži 3,0%, ženy 3,2%

z toho

Německo 2,2%

Rakousko 4,8%

Belgie 3,5%

Velká Británie 4,1%

ČR 2,2%

Předpokládáme, že se v dalších letech celkový rozsah druhého (dalšího) zaměstnání výrazně nezmění a zřejmě ani výrazně neovlivní rozsah celkové nabídky pracovních sil.

9. Pracovní doba

9.1. Celkové hodnocení.

9.1.1. Úvodem.

Celkový rozsah nabídky pracovních sil není dán jen počtem osob zaměstnaných a připravených k nástupu do zaměstnání. Závisí i na časové dimenzi, tj. na rozsahu nabízené délky pracovní doby. Problém celoživotní délky pracovní doby byl již uveden v předchozích kapitolách (o ekonomicky aktivních osobách starších 60 let, o přípravě na povolání apod.). Je ale rozdíl, a pro úvahy o nabídce pracovních sil důležité, pracují-li lidé ročně 2 tisíce nebo 1500 hodin, mají-li týden nebo měsíc dovolené, je-li v zemi 6 nebo 15 svátků, je-li obvyklá týdenní pracovní doba 35 nebo 40 hodin, je-li vysoká absence pro nemoc a úraz, pracují-li lidé i po obvyklé pracovní době. Zde jde o rozsah „roční“ délky pracovní doby. Ten je dán počtem volných dní (nedělí, volných sobot, svátků, ale i délkou dovolené), délkou zákonné, normativní týdenní pracovní doby, podílem osob pracujících na kratší pracovní úvazek a také mírou využití pracovní doby, tj. zejména velikostí absence, ale i přesčasové práce. Jsou i otázky, které nespádají do této studie. To je například problém vnitrosměnového využití pracovní doby, právní forma uspořádání pracovního poměru (status zaměstnance), pracovní režimy (např. uspořádání směn, pružná pracovní doby, sdílení pracovního místa), flexibilní forma organizace práce (např. job rotation).

Z hlediska této studie je potřebné učinit některé poznámky alespoň k těm otázkám, které mohou výrazně celkový rozsah nabídky práce, vyjádřený v počtu hodin, ovlivnit, tj.:

- Obvyklá pracovní doba
- Zkrácené (částečné) pracovní úvazky
- Využití pracovní doby (absence).

9.1.2. K obvyklé pracovní době.

V rozsahu pracovní doby došlo novelou zákoníku práce k 1.1.2001 mj. ke sjednocení základní výměry dovolené ze 3 na 4 týdny a ke stanovení pracovní doby nejvýše na 40 hodin týdně³⁹. Zatímco prodloužení základní výměry dovolené znamená u části (mladších) pracovních sil zkrácení ročního fondu pracovní doby, u druhého opatření jde jen o formální změnu, když do pracovní doby nejsou nyní započítávány přestávky na jídlo a oddech.

Zákonem stanovená pracovní doba u nás je tedy obdobná nebo nepodstatně vyšší než je tomu v řadě zemí EU. Jiná je otázka, že zaměstnavatel může se zaměstnancem sjednat v pracovní smlouvě kratší pracovní dobu (pozn.: k tomu viz dále). A právě v rozsahu práce na kratší pracovní úvazek je zásadní rozdíl mezi ČR a většinou zemí EU. Další výrazný rozdíl je zřejmě ve využití stanovené pracovní doby, tj. u nás je extrémně vysoká absence (pozn.: i k tomu viz dále).

³⁹ Není účelem této studie popisovat odlišnosti od této zákonné pracovní doby, ani rozebírat právní aspekty pracovní doby (včetně „zkrácení pracovní doby“, „stanovené pracovní doby“ atd.).

Tabulka č.37: Obvykle a skutečně odpracované hodiny v týdnu (počet hodin/týden) v roce 2001

Ukazatel	ČR2002	EU	Německo	Nizozemí	Rakousko	Velká Británie
Obvykle odpracováno ⁴⁰	41,8	37,7	36,7	31,6	38,3	37,8
v tom: plná prac.doba	42,7	41,6	41,6	40,9	41,7	44,2
zkrácená pr.doba	23,5	19,7	17,8	18,8	22,0	18,5
Skut.odpracováno ⁴¹	38,1	37,6	37,8	31,5	39,4	36,2
v tom: plná prac.doba	39,0	41,4	42,8	40,3	42,6	42,0
zkrácená pr.doba	20,5	19,6	18,1	18,4	22,9	18,1
Muži: obvykle odprac.	43,6	41,2	40,9	36,9	41,1	43,4
skut.odpracov.	40,7	41,1	42,3	36,8	42,6	41,3
Ženy: obvykle odprac.	39,5	33,0	31,5	24,6	34,8	31,1
skut.odpracov.	34,8	32,7	31,9	24,1	35,1	29,8

Pramen: VŠPS (ČR), Labour Force Survey 2001

I pomíneme-li možné nepřesnosti a národní odlišnosti v pochopení otázek ve výběrovém šetření, zdá se být zřejmé toto:

- Rozdíly v délce „obvykle odpracované plné pracovní době“ mezi ČR a EU nejsou výrazné (ČR...42,7, EU 41,6 hodin týdně). To svědčí o tom, že se ČR přiblížila v „zákonně“ týdenní pracovní době k EU. Skutečná délka pracovní doby je u nás jen nepodstatně vyšší než v EU (ČR...38,1, EU...37,6 hodin). Takže zdánlivě, na první pohled se pracovní doba v ČR nijak podstatně neodlišuje od situace v EU. Ale:
 1. Výrazné rozdíly v celkové „obvykle“ odpracované pracovní době mezi ČR a EU (41,8 – 37,7 hodin) a relativně podstatně menší rozdíly v „obvykle plné“ pracovní době (42,7 – 41,6 hodin) jsou vysvětlitelné právě výrazně nižším podílem kratších pracovních úvazků u nás než je tomu v EU.
 2. Výrazné rozdíly mezi počtem „obvykle“ a „skutečně“ odpracovaných hodin v ČR (41,8 – 38,1) jak vcelku, tak v plné i zkrácené pracovní době, jak u mužů tak u žen jsou vysvětlitelné nízkou mírou využití fondu pracovní doby. Tento rozdíl je nesrovnatelně vyšší než v uvedených zemích EU, tj. míra využití pracovní doby je u nás mimořádně nízká.
- Zcela extrémním případem je Nizozemí, kde v důsledku zcela mimořádného podílu práce na kratší pracovní úvazek (zřejmě u žen při jejich poměrně vysoké míře zaměstnanosti) je jak „obvyklý“, tak „skutečný“ počet odpracovaných hodin v týdnu je velice nízký ((31,6, resp. 31,5 hodin).

Delší stanovená pracovní doba u nás by mohla být komparativní výhodou, ovšem pouze v případě jejího využívání.

Pokud jde o zkrácení zákonné pracovní doby v dalších letech, nezdá se, že jde o aktuální problém. Zatím to nedovoluje ani ekonomická situace, zkrácení pracovní doby není v zájmu zaměstnavatelů a není ani požadováno odbory. Existuje ovšem dlouhodobý záměr postupně dále zkracovat pracovní dobu, což je pojímáno jako opatření ke zlepšení pracovních podmínek, k vytvoření lepších podmínek pro volný čas (a zejména pro další vzdělávání), nikoliv jako cesta k omezení nezaměstnanosti. Poznamenáváme, že ani teoreticky ani v praxi zatím nebyl podán průkaz o vlivu zkrácení pracovní doby na zaměstnanost, resp. na snížení nezaměstnanosti. Pokud by ke zkrácování pracovní doby mělo dojít, je obvykle preferována

⁴⁰ Přesné označení: Průměrný týdenní počet obvykle odpracovaných hodin

⁴¹ Přesné označení: Průměrný počet hodin odpracovaných v referenčním týdnu.

forma kolektivního vyjednávání na základě shody sociálních partnerů před plošnou úpravou formou zákona.

9.1.3. Ke zkráceným (částečným) pracovním úvazkům (resp. ke kratší pracovní době).

Tím rozumíme pracovní úvazky na dobu kratší než je obvykle stanovená pracovní doba.⁴²

Tato forma je v EU chápána jako vhodná z hlediska podpory flexibility na trhu práce. I zde platí, že není jednoznačně prokázán obecný pozitivní vliv na zvýšení zaměstnanosti a snížení nezaměstnanosti. Spíše je poukazováno na to, že zkrácené pracovní úvazky umožňují vstup na trh práce z řad dosud ekonomicky neaktivních.

Nejvíce se uplatňuje ve službách, především ve velkých obchodních domech, dále v telekomunikacích a v poštovní službě, u nás i ve školství. Rozvoj služeb je také jedním z rozhodujících faktorů nárůstu této formy pracovní doby. Zkrácené pracovní úvazky jsou obvyklejší na nižších pozicích, spíše v menších podnicích, spíše ve velkých městech, často v kombinaci se smlouvou na dobu určitou.

Tato forma je vhodná pro zaměstnavatele, pro něž znamená úsporu mzdových nákladů, obvykle i zvýšení produktivity práce, umožňuje lépe reagovat na výkyvy v poptávce.

Z hlediska zaměstnanců není výhodnost tak zřejmá. Je vhodná pro ženy s dětmi, pro osoby se zdravotním postižením, zejména invalidní důchodce, je vyhledávána i starobními důchodci, studenty, lidmi preferujícími volný čas. Obecně je podstatně více rozšířena u žen než u mužů. Někteří kumulují několik částečných úvazků (účetní, správci počítačové sítě apod.).

V našich podmínkách širší uplatnění naráží na nedostatečnou motivaci zaměstnanců, což souvisí zejména se stále nedostatečným rozdílem mezi výší mzdy při kratším pracovním úvazku a výší sociálních dávek. Práce na částečný úvazek se málokomu vyplácí. Zanedbatelný není ani dopad do výše starobního důchodu.

V roce 2002 bylo podle VŠPS uvedeno celkem 231,4 tisíce osob pracujících na zkrácenou pracovní dobu, což je 4,8% zaměstnaných. Je to podstatně méně než v roce 1993 (312,0 tis. osob). Převažují ženy (172,6 tis. osob v 2002, což je 8,3% zaměstnaných žen) oproti mužům (58,8 tis. osob, což je 2,2% zaměstnaných mužů).

Důvody uváděné pro zkrácenou pracovní dobu podle VŠPS:

- 58,0 tis. osob nechce pracovat na plnou pracovní dobu
- 43,8 tis. osob uvádí zdravotní důvody
- 27,2 tis. osob pečuje o děti nebo o postiženou osobu
- 25,3 tis. osob nemůže najít vhodnou práci na plnou pracovní dobu
- 12,1 tis. osob absolvuje profesní či školní vzdělávání.

Mimo to na zkrácenou pracovní dobu pracují i někteří lidé, kteří by chtěli pracovat na plný úvazek, ale takové zaměstnání nenacházejí, tj. „podzaměstnaní“ (těch bylo v roce 2002...31,6 tis. osob, převážně žen).

Srovnání s EU prokazuje, že v ČR je podíl zkrácených pracovních úvazků zatím stále podstatně nižší.

⁴² Pozn.: viz „kratší pracovní doba“ podle §86 odst. 1 zákoníku práce. Neztotožňovat se „zkrácenou pracovní dobou“ např. pro směnové pracovníky, pracovníky v podzemí při těžbě uhlí apod. (viz §83a zákoníku práce).

Tabulka č.38: Zkrácená pracovní doba (kratší pracovní úvazky) (v % k počtu zaměstnaných obyvatel ve věku 15-64 let v roce 2001)

Ukazatel	ČR2002 ⁴³	EU	Německo	Nizozemí	Rakousko	Velká Británie
Podíl celkem	4,9	17,6	19,9	41,9	16,9	24,1
V tom: muži	2,2	5,7	4,7	19,3	3,9	7,9
Ženy	8,4	33,5	39,0	71,3	33,3	43,9

Pramen: VŠPS, demografická statistika, Labour Force Survey 2001, propočty ČR vlastní

Míra „zaostávání“ (Ize-li tak podstatně nižší míru uplatnění kratší pracovní doby u nás než v zemích EU označit) je značná. V EU každá třetí zaměstnaná žena pracuje na zkrácený úvazek, u nás jen každá dvanáctá. Na druhé straně míra ekonomické aktivity žen je u nás tradičně vysoká, uplatnění kratších pracovních úvazků nemá z hlediska jejich pracovního uplatnění tu přitažlivost jako např. v Nizozemí. Zároveň se ukazuje, že prosté srovnávání míry ekonomické aktivity bez přihlídnutí k délce pracovních úvazků (zejména u žen) může být zkreslující. Pokud jde o další vývoj, zdá se být zřejmé, že s dalším nárůstem sektoru služeb a především teprve s řešením příčin nižšího uplatňování kratších pracovních úvazků (zejména relace nízkých mezd k sociálním dávkám, právní ochrana) počet pracujících s kratšími pracovními úvazky poroste a bude moci přispět i k případnému omezení nezaměstnanosti, resp. k zaměstnanosti některých ekonomicky neaktivních. I s těmito výhradami očekáváme již do roku 2010 postupný nárůst. Podpora flexibility pracovní doby a forem organizace práce (pracovních režimů) je v souladu se záměry EU, úkol postupně vytvářet podmínky pro zkracování pracovní doby formou práce na zkrácený pracovní úvazek obsahoval např. i Národní plán zaměstnanosti na rok 2000.

9.1.4. K využívání fondu pracovní doby.

Vyšší rozsah skutečné pracovní doby u nás, vyplývající z malého podílu práce na kratší pracovní úvazek, je zcela znehodnocen nízkou mírou využívání fondu pracovní doby (rozumíme ve dnech, nikoliv v rámci směny - to je jiný problém). K tomu je uvedena poznámka již u tabulky „Obvykle a skutečně odpracované hodiny v týdnu“. Kromě uvedených údajů z VŠPS jsou k dispozici jen neúplné údaje o využití pracovní doby na 1 manuálně pracujícího zaměstnance v průmyslu a údaje ze statistiky nemocenského pojištění. Všechny údaje svědčí o tom, že:

- použitelný fond pracovní doby (ve dnech) po roce 1990 se snížil (v důsledku dalších svátků a prodloužení dovolené, v roce 1990 v průmyslu byl tento fond...238 dnů, v roce 2001...232 dnů)⁴⁴
- míra využití pracovní doby v ČR je mimořádně nízká (viz zmíněná tabulka)
- využití použitelného fondu pracovní doby (ve dnech) se po roce 1990 snížilo (v roce 1990 v průmyslu 90,0%, 23,7 neodpracovaných dnů za rok na 1 manuálně pracujícího zaměstnance, v roce 2001 jen 86,8% a 30,7 dnů)
- základním problémem je absence z důvodu nemoci a úrazu.

K výraznému zvýšení absence z důvodu nemoci a úrazu došlo již v prvních letech po roce 1989 (v průmyslu u manuálních pracujících v 1990...18 dnů, v 1993... 23 zameškaných dnů pro nemoc a úraz). Ale i po roce 1993 dochází k dalšímu zhoršení:

⁴³ Za ČR je uváděn počet všech pracujících na zkrácený pracovní úvazek, tj. 15+, nejen 15-64. Rozdíl je však zřejmě zanedbatelný.

⁴⁴ Blíže viz tabulka „Využití pracovní doby na 1 manuálně pracujícího zaměstnance v průmyslu“ v příloze.

Tabulka č.39: Vybrané ukazatele nemocenského pojištění

Ukazatel	1993	1995	2000	2001
Prům.doba trvání 1 případu pracovní neschopnosti (dny)	23,2	24,4	28,0	28,6
Prům. procento prac. neschopnosti (%)	5,30	6,15	6,46	6,75

Pramen: Základní ukazatele z oblasti práce a soc. zabezpečení v ČR, MPSV 2002

Je-li v ČR průměrná doba pracovní neschopnosti během roku 28,6 dní, je to v Německu 14,8 dnů, v Rakousku 12,5 dnů, ve Velké Británii 7,8 dnů (pramen: OECD). Největší absence je u zaměstnaných se spíše nižšími mzdami, kdy rozdíl mezi mzdou a nemocenskou dávkou je minimální. Protože údaje nesvědčí o zhoršení celkového zdravotního stavu obyvatelstva (spíše naopak, viz prodlužování naděje dožití), příčina je zřejmě jednak opět v nevhodném rozdílu mezi úrovní zejména nižších mezd a sociálními dávkami, a dále i v systému odměňování lékařů a jejich zodpovědností za poskytování neschopenek. V případě účinného řešení lze získat minimálně 3% fondu pracovní doby, což se rovná 3% pracovních sil. Řádově tedy vyřešení nadměrné absence z důvodu nemoci a úrazu znamená rezervu v nabídce pracovních sil ve výši cca 150 tisíc osob.

10. Nabídka pracovních sil – ekonomicky aktivní obyvatelstvo

10.1. Úvodem.

Z hodnocení minulého vývoje a z úvah o možnostech dalšího vývoje do roku 2010 uvedených v předchozích kapitolách vyplývá rozsah nabídky pracovních sil. Znovu zdůrazňujeme, že není smyslem a cílem této studie zpracování statisticky přesné kvantifikace a číselné prognózy dalšího vývoje této nabídky. Tato kvantifikace je ovšem nutná, slouží k vyjevení věcných problémů ve zdrojích pracovních sil a tedy i ke stanovení nebo potvrzení správnosti směrů řešení v oblasti politiky zaměstnanosti. Právě v zájmu pochopení hlavních problémů ve vývoji zdrojů pracovních sil a v nabídce práce jsme nuceni překlénout některé problémy v nepřesnostech statistických dat z různých zdrojů (tj. nepovažujeme za svůj úkol jejich sjednocení a zpřesnění). Obdobně – při vědomém zjednodušení, když své výhrady k takovému zjednodušení jsme uvedli v předchozích kapitolách - budeme v této kapitole ztotožňovat nabídku pracovních sil s ekonomicky aktivním obyvatelstvem (do budoucnosti s „teoreticky možným“ počtem ekonomicky aktivního obyvatelstva). A s ohledem na dostupnost podkladů jsme dále uvedené analytické propočty provedli bez údajů za saldo přeshraniční pracovní migrace. To znamená, že celková nabídka pracovních sil uvedená v této kapitole je, resp. bude vyšší o pozitivní saldo této migrace. Mimo to v celkové kvantifikaci zde vycházíme ze zaměstnaných „s jediným nebo hlavním zaměstnáním“, tj. nepřihlížíme k duplicitním zaměstnáním ani neprovádíme přepočty nabídky práce v hodinách podle délky pracovní doby.

Tj. zde vycházíme z rovnice, kdy:

nabídka pracovních sil se rovná počtu ekonomicky aktivních obyvatel, tj. počtu

- ekonomicky aktivních ve věku 15-59 let
- + ekonomicky aktivních ve věku 60 let a starších.

Přičemž počet ekonomicky aktivních ve věku 15-59 let se rovná počtu obyvatel v této věkové kategorii po odečtení osob ekonomicky neaktivních ve věku 15-59 let, tj. osob v přípravě na povolání + osob na další mateřské (rodičovské) dovolené + „ostatních“ (tj. občané se ZPS ekonomicky neaktivní + starobní důchodci mladší 60 let + zbývající ostatní, zejména osoby v domácnosti apod.).

V této kapitole v podstatě shrnujeme kvantifikace z předchozích částí studie.

10.2. Celková kvantifikace.

Celkovou kvantifikaci nabídky pracovních sil uvádíme zde za vybrané roky (1993 – 2002 – 2005 – 2010).⁴⁵ Za následující období do roku 2010 uvádíme v souladu s předchozím textem dvě varianty. Obě vycházejí ze střední varianty demografické projekce ČSU.

První varianta představuje možný vývoj za předpokladu, že by základní parametry (jako jsou specifické míry ekonomické aktivity pětiletých věkových skupin, podíly žáků a studentů v příslušných věkových skupinách apod.) po roce 2002 zůstaly v podstatě nezměněny.

Druhá varianta vychází z předpokladu, že by i v ČR byly realizovány cíle, stanovené pro celou EU pro rok 2010 jednak v míře zaměstnanosti obyvatel ve věku 15-64 let (70%) a z toho žen (60%) a jednak v míře zaměstnanosti osob ve věku 55-64 let (50%) Míry zaměstnanosti jsou transformovány do měr ekonomické aktivity. Jsme si plně vědomi toho, že uvedené cíle EU nelze šablonovitě aplikovat na každou zemi, tj. ani na ČR. Ale právě tato aplikace pomůže zvýraznit naši „vzdálenost“ oproti cílům zemí EU.

Znovu poznamenáváme, že žádná z obou variant nepředstavuje prognózu, ale obě představují pomůcku pro vyjevení problémů v oblasti zdrojů pracovních sil.

⁴⁵ Blíže viz tabulka v příloze.

Tabulka č. 40: Celková nabídka pracovních sil (tis. osob)

Ukazatel:	Varianta 1.:				Varianta 2.:	
	1993	2002	2005	2010	2005	2010
Počet obyvatel 15-59 let	6436,2	6716,1	6678,9	6441,7	6678,9	6441,7
z toho: Ekonomicky aktivní 15-59	4916,0	5011,3	4981,7	4824,6	5074,7	4975,4
,+ ekonomicky aktivní 60+,	177,6	161,8	185,3	224,3	281,0	413,7
Součet zdrojů (bez zahraniční migrace)	5093,6	5173,1	5167,0	5048,9	5355,7	5389,1
Ekonomicky neaktivní 15-59	1520,2	1704,8	1697,2	1617,1	1604,2	1466,3
z EN 15-59: příprava na povolání	523,4	759,2	725,1	654,2	790,5	785,0
ženy na rodičovské dovol.	199,6	191,8	197,7	201,1	197,7	201,1
ostatní	797,2	753,8	774,4	761,8	616,0	480,2
Rozdělení "ostatních":	.	753,8	774,4	761,8	616,0	480,2
ZPS (ekon. neaktivní 15-59)	.	185,2	185,0	180,0	160,0	155,0
starobní důchodci mladší 60 let	.	170,4	189,4	181,8	106,0	42,0
zbývá: ostatní	.	398,2	400,0	400,0	350,0	283,2

Pramen: VŠPS, úvahy a propočty vlastní

Rozhodující údaj pro naši úvahu je v řádce označené pracovně jako „součet zdrojů“, což je v podstatě „nabídka pracovních sil“. Pod zdánlivě klidným vývojem celkových čísel za období 1993 - 2002 -2010 se skrývá řada i protichůdně působících faktorů a tendencí. O těch jsme se zmínili v předchozích kapitolách.

Jde mj. o:

- velice rozkolísaný vývoj demografické struktury (postup silné generace 70. let všemi stupni školní přípravy až do vstupu mezi ekonomicky aktivní, důsledky nízké populace počínaje 80. léty 20. století na počet žen na další mateřské /rodičovské/ dovolené, po roce 2000 postupný a silící přechod silné generace 40.let minulého století do důchodového věku),
- výrazný vzestup podílu mládeže v přípravě na povolání, limitovaný zmíněnými demografickými výkyvy,
- vlna v počtu ekonomicky aktivních osob starších 60 let (po poklesu do roku 2000 vzestup), naopak v posledních letech tlak na snížení počtu předčasných důchodů,
- prudký pokles ekonomické aktivity občanů se ZPS apod.

Pokud jde o další vývoj zdrojů pracovních sil po roce 2002, uvedené dvě varianty se výrazně rozcházejí:

Celkový součet možných zdrojů, charakterizující nabídku pracovních sil v roce 2010 je:

- v 1. variantě cca 5050 tisíc osob (v tabulce viz 5048,9)
- v 2. variantě cca 5390 tisíc osob (v tabulce viz 5389,1).

Rozdíl 340 tisíc osob, tj. 6,7%, je značný. Je rozložen do obou složek, tj. jak do počtu ekonomicky aktivních ve věku 15-59 let (cca 150 tis. osob), tak do počtu ekonomicky aktivních ve věku starších 60 let (cca 190 tis. osob).

Protože 2. varianta váže na cíle EU, mělo by úsilí politiky zaměstnanosti směřovat k jejímu naplnění. Protože zaměstnanost žen v ČR je poměrně vysoká, a protože i v míře ekonomické aktivity mužů ve věku do 54 let již nejsou velké rezervy, naše **úvahy znovu potvrzují hypotézu o nutnosti a možnosti prodloužit nabídku pracovních sil do vyššího věku!** Jak bylo již uvedeno v kapitole o ekonomické aktivitě starších občanů, je zřejmé, že splnění uvedených předpokladů vyžaduje zvýšit možnosti zaměstnanosti především u mužů, a především ve věkové kategorii 55-64 let (a zde právě v kategorii 60-64 let!). Uvedené úvahy jsou v souladu s úvahami o zvýšení důchodového věku. Nic ovšem neříkají o možnostech realizace, tj. o vytvoření pracovních příležitostí pro starší občany, o celkovém zvýšení poptávky po práci. To jsou problémy, které jdou nad rámec této studie. Zde pouze

kvantifikujeme a specifikujeme kategorie občanů, které představují potřebné a možné zvýšení zdrojů pracovních sil, možné zvýšení nabídky práce.

Byl proveden rozklad vývoje počtu ekonomicky aktivních osob. Tento počet je dán součinem počtu obyvatel starších 15 let a jejich míry ekonomické aktivity. V dalším kroku byl proveden rozklad této míry ekonomické aktivity. Zde uvádíme údaje za 3 roky: 1993 – 2002 – 2010, kdy údaje za rok 2010 jsou uvedeny za obě zmíněné varianty.

Tabulka č.41: Rozklad počtu ekonomicky aktivních osob (tis. osob)

Ukazatel:	1993	2002	2010-		Indexy v %		
			1.var.	2.var.	2002/1993	2010/02-1.	2010/02-2.
a Počet obyvatel	10329,9	10248,9	10243,5	10243,5	99,2	99,9	99,9
b Z toho: 15+	8292,7	8643,1	8843,4	8843,4	104,2	102,3	102,3
c Z ř.a: 15-59	6436,2	6716,1	6441,7	6441,7	104,3	95,9	95,9
d 60+	1856,5	1927,0	2401,7	2401,7	103,8	124,6	124,6
e Počet ekonomicky aktivních	5093,6	5173,1	5048,9	5389,1	101,6	97,6	104,2
f Z toho: 15-59	4916,0	5011,3	4824,6	4975,4	101,9	96,3	99,3
g 60+	177,6	161,8	224,3	413,7	91,1	138,6	255,7
Relativní údaje:							
MEA 15+ (e/b)	0,614	0,599	0,571	0,609	97,4	95,4	101,8
Podíl obyv. 15-59 z 15+ (c/b)	0,776	0,777	0,728	0,728	100,1	93,7	93,7
MEA obyv. 15-59 (f/c)	0,764	0,746	0,749	0,772	97,7	100,4	103,5
c/b*f/c=f/b	0,593	0,580	0,546	0,563	97,8	94,1	97,0
Podíl obyv. 60+ z 15+ (d/b)	0,224	0,223	0,272	0,272	99,6	121,8	121,8
MEA obyv. 60+ (g/d)	0,096	0,084	0,093	0,172	87,8	111,2	205,1
d/b*g/d=g/b	0,021	0,019	0,025	0,047	87,4	135,5	249,9

Pramen: VŠPS, demografická statistika a projekce, propočty vlastní

Vývoj počtu ekonomicky aktivních osob vyjádřený indexem za dané období je potom dán součinem indexu počtu obyvatel starších 15 let (15+) a indexu míry ekonomické aktivity těchto obyvatel (např. za období 2002/1993..1,016 = 1,042 * 0,974).

	2002/1993	2010/2002-1.var.	2010/2002-2.var.
Počet ekonomicky aktivních	1,016	0,976	1,042
Počet obyvatel starších 15 let	1,042	1,023	1,023
Míra ekonomické aktivity 15+	0,974	0,954	1,018

Z celkového porovnání dvou období (2000/1993 a 2010/2002) je zřejmý rozdíl v dynamice počtu obyvatel starších 15 let, kdy vývoj po roce 2002 je pro českou ekonomiku méně příznivý. A právě navíc i nepříznivá vnitřní věková struktura obyvatel starších 15 let (což není zřejmé z uvedených globálních údajů) by vedla - při nezměněných specifických mírách ekonomické aktivity pětiletých skupin - k poklesu celkové míry ekonomické aktivity (viz pokles v 1. variantě na 95,4% oproti roku 2002).

Dále je zřejmé, že mezi oběma variantami do roku 2010 je velký prostor. Ten opět **svědčí o mimořádné náročnosti realizace 2. varianty (navazující na cíle EU), ale i o nutnosti urychleně reagovat v politice zaměstnanosti na další nepříznivý demografický vývoj.**

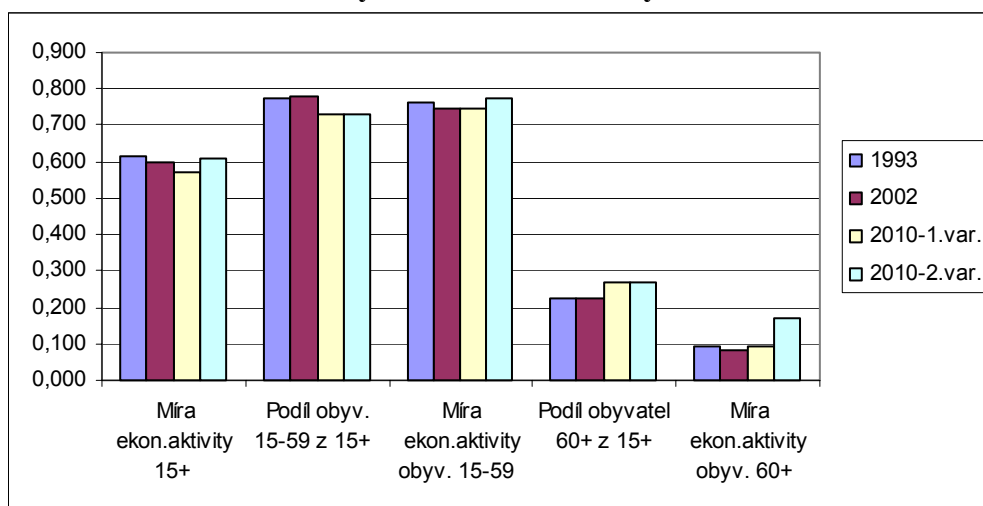
Z uvedeného rozkladu počtu ekonomicky aktivních osob je zřejmý i rozklad míry ekonomické aktivity osob starších 15 let, zde alespoň na dvě skupiny (15-59 let a starší 60 let), vždy po dvou faktorech (1. podíl skupiny na počtu obyvatel starších 15 let, 2. specifická míra ekonomické aktivity té které skupiny). Tj. Míra ekonomické aktivity starších 15 let se rovná součtu dvou součinů:

$(MEA15+) = (\%O15-59) * (MEA15-59) + (\%O60+) * (MEA60+)$, kdy
 MEA 15+..... míra ekonomické aktivity obyvatel starších 15 let
 %O15-59.....podíl obyvatel ve věku 15-59 let z obyvatel starších 15 let
 MEA15-59.....míra ekonomické aktivity obyvatel ve věku 15-59 let
 %O15-59.....podíl obyvatel starších 60 let z obyvatel starších 15 let
 MEA60+.....míra ekonomické aktivity obyvatel starších 60 let

Potom míry ekonomické aktivity za jednotlivé roky lze rozložit takto:

Rok	MEA15+	%O15-59	MEA15-59	%O60+	MEA60+
1993	0,614	=	(0,776 * 0,764)	+	(0,224 * 0,096)
2002	0,599	=	(0,777 * 0,746)	+	(0,223 * 0,084)
2010-1.var.	0,571	=	(0,728 * 0,749)	+	(0,272 * 0,093)
2010-2.var.	0,609	=	(0,728 * 0,772)	+	(0,272 * 0,172)

Rozklad míry ekonomické aktivity

Pramen: VŠPS, demografická statistika a projekce, úvahy a propočty vlastní

Uvedený rozklad alespoň trochu konkretizuje složky ekonomické aktivity. Již z tohoto relativně stále hrubého rozkladu je zřejmá náročnost dalšího jejího růstu, když podíl základní „produktivní“ věkové skupiny do 59 let se snižuje a naopak výrazně roste podíl starších 60 let. Při nezměněných specifických mírách ekonomické aktivity (viz 1. varianta) by sice došlo k mírnému vzestupu míry ekonomické aktivity jak u skupiny osob 15-59 let, tak u skupiny osob starších 60 let, ale výrazný růst podílu těchto „starších“ a pokles „mladších“ by nakonec, a to dokonce výrazně, snížil tuto celkovou míru (na 95,4% v 2010 oproti 2002). Druhá varianta vyžaduje zvýšení míry ekonomické aktivity obou věkových skupin, ale zejména skupiny starších 60 let (z 9,3% na 17,2% !).

Rozklad počtu ekonomicky aktivních osob byl proveden i zvlášť za muže a zvlášť za ženy.⁴⁶ Celkově platné tendence se vztahují v zásadě i za obě tyto skupiny. Avšak – s ohledem na relativně vysokou skutečnou míru ekonomické aktivity žen v ČR – **mají-li být dosaženy cíle, stanovené EU pro rok 2010, bylo by třeba zvýšit v následujících letech především míru ekonomické aktivity mužů, a to** (při omezených možnostech tohoto zvýšení ve věku do 54

⁴⁶ Blíže viz tabulka v příloze.

let) **především mužů ve vyšším věku**, včetně mužů starších 60 let (pozn.: viz již výše, i v kapitole „Ekonomicky aktivní obyvatelé starší 60 let“). V období před rokem 2002 celková míra ekonomické aktivity mužů i žen mírně klesala. Při zachování specifických měr této aktivity by klesala – opět v důsledku nepříznivého demografického vývoje – i po roce 2002 (i když „přesun“ nejstarší skupiny mezi 15-59letými do nejmladší skupiny osob 60letých a starších vede zdánlivě absurdně ke zvýšení měr v obou skupinách, tj. 15-59letých i 60letých a starších). Zde uvedeme pouze „výsledek“ propočtů, alespoň pro ilustraci možného vývoje nabídky „mužské“ a „ženské“ pracovní síly. Pravděpodobně i v následujících letech bude míra ekonomické aktivity i starších žen nižší než u mužů.

Tabulka č. 42: Počet ekonomicky aktivních mužů a žen (tis. osob)

Ukazatel (ekonomicky aktivní)	1993	2002	2010-1.var.	2010-2.var.
Muži celkem	2832,4	2890,4	2872,5	3102,8
v tom: 15-59 let	2722,1	2783,8	2722,3	2817,6
60 let a starší	110,3	106,6	150,3	285,2
Ženy celkem	2261,2	2282,6	2234,1	2286,3
v tom: 15-59 let	2193,9	2227,4	2160,1	2157,8
60 let a starší	67,3	55,2	74,0	128,5

Pramen: VŠPS, propočty vlastní

Tabulka č.43: Míra ekonomické aktivity mužů a žen (v %)

Ukazatel (míra ekon.aktivity)	1993	2002	2010-1.var.	2010-2.var.
Muži celkem	71,3	69,4	67,2	72,6
v tom: 15-59 let	84,2	82,3	83,6	86,5
60 let a starší	14,9	13,6	14,8	28,1
Ženy celkem	52,3	51,0	48,9	50,0
v tom: 15-59 let	68,5	66,8	67,8	67,8
60 let a starší	6,0	4,8	5,3	9,3

Pramen: VŠPS, propočty vlastní

Na závěr jen znovu opakujeme, že v této kapitole uvedené úvahy nezahrnují celou nabídku pracovních sil, tj. nezahrnují saldo přeshraniční pracovní migrace a nejsou ani korigovány počtem duplicitních či dalších zaměstnání ani nejsou redukovány podle rozsahu pracovní doby.⁴⁷

Zde ani neuvádíme směry řešení, protože ty jsou uvedeny již v předchozích kapitolách.

10.3. Porovnání s EU.

Porovnání celkové ekonomické aktivity ČR se zeměmi EU nevyznívá pro nás nijak nepříznivě. Míra ekonomické aktivity je v ČR stále poměrně vysoká, navíc - vezmeme-li v úvahu podstatně nižší podíl pracujících na kratší pracovní úvazky – nejsou údaje o této míře zcela srovnatelné. (Na druhé straně tuto vysokou aktivitu „kazí“ ale nízké využití pracovní doby, viz v předchozí kapitole).

Z porovnání vyplývá, že současná míra ekonomické aktivity u nás je vyšší oproti celku zemí EU jak vcelku, tak u mužů a ještě více u žen, ve všech věkových kategoriích s výjimkou kategorie osob 15-24letých. Přes vyšší věk pro nárok na starobní důchod ve většině zemí EU je u nás dokonce ekonomická aktivita starších osob výrazně vyšší než v EU.

⁴⁷ Není úkolem této studie sjednotit a kompletovat statistická data o nabídce pracovních sil. Statistická data zde slouží k hodnocení věcných problémů ve zdrojích a v nabídce pracovních sil. Ovšem množství problémů v různé vypovídací schopnosti různých zdrojů, v neúplnosti nebo rozpornosti informací vede v poznání o nutnosti pokračovat v harmonizaci statistických dat o pracovních silách i v práci na účtech práce.

Tabulka č.44: Míry ekonomické aktivity (v %)

Věková skupina:	EU 2001	ČR 2002
15-24	47,0	40,1
25-49	83,6	88,4
50-64	53,9	60,4
65+	3,3	4,0
15-64	69,0	70,9
všichni obyvatelé	46,7	50,5
muži 15-64	78,0	78,9
ženy 15-64	60,0	62,8

Pramen: Labour Force Survey 2001), VŠPS 2002

V řadě zemí je míra ekonomické aktivity dokonce výrazně nižší než u nás (Řecko, Itálie). To neznamená, že řada problémů není skryta v rámci těchto globálních čísel (viz nepříznivá demografická skladba ekonomicky aktivních, rezervy v podílu přípravy mládeže na povolání, nízký podíl kratších pracovních úvazků, nevyužívání fondu pracovní doby apod.).

Z projekce OECD vyjímáme srovnání úrovně a vývoje míry ekonomické aktivity alespoň za vybrané země.⁴⁸

Tabulka č.45: Míra ekonomické aktivity zemí EU a ČR (v % počtu ekonomicky aktivních k obyvatelstvu celkem)

Stát	1993	2002	2005
Belgie	42,1	43,8	44,1
Německo	50,4	52,0	51,7
Rakousko	52,0	51,8	51,9
Velká Británie	49,1	50,0	50,5
EU celkem	45,1	47,3	47,7
ČR podle podkladů OECD	51,1	50,8	51,1
ČR podle našich podkladů (1.varianta)	49,3	50,5	50,4
ČR podle našich podkladů (2.varianta)	-	-	52,3

Pramen: Projekce EU do r. 2007, za ČR i VŠPS a vlastní propočty

O cíli EU zvýšit ekonomickou aktivitu (resp. v cílech EU míru zaměstnanosti) viz v předchozím textu. Vztaženo na podmínky ČR jde především o zvýšení ekonomické aktivity osob (a zejména mužů) ve věku 55-64 let.

Projekce ILO předpokládá do roku 2010 pro ČR mírný pokles celkové míry ekonomické aktivity obyvatelstva jak vcelku, tak i u mužů i žen (celkem cca o 1,6% oproti roku 2000). Tj. úvahy ILO se pohybují na úrovni naší 1. varianty, která ovšem neplní cíle EU.

⁴⁸ Blíže viz tabulka v příloze. Poznáváme, že uvádíme za ČR jak údaje srovnatelné podle metodiky OECD, tak i podle domácích podkladů, uplatněných v této studii.

11. Stručné shrnutí

- Tato studie charakterizuje základní současné i očekávané problémy ve zdrojích a nabídce pracovních sil v ČR. Za tím účelem analyzuje jak minulý vývoj, tak současný stav i možný další vývoj nabídkové strany trhu práce. Je zřejmá úzká souvislost mezi zdroji a nabídkou pracovních sil na jedné straně a zejména počtem, strukturou a vzdělanostní úrovní obyvatelstva, ekonomickou a sociální situací jednotlivých sociálních skupin na druhé straně. Je tedy zřejmá i úzká souvislost mezi politikou zaměstnanosti a dalšími politikami (např. populační, důchodovou, vzdělávací, sociální).
Nabídka pracovních sil představuje počet osob, se kterými může disponovat trh práce. Rovná se skutečnému nebo možnému (chápáno v budoucnosti) počtu ekonomicky aktivních osob (tj. zaměstnaných a nezaměstnaných). Závisí na počtu obyvatel v aktivním věku a na míře (skutečné nebo možné) ekonomické aktivity obyvatelstva. Celkový počet ekonomicky aktivních osob je dán celkovými zdroji pracovních sil (v této studii rozumíme obyvatelé ve věku 15-59 let + ekonomicky aktivní osoby starší 60 let + saldo přeshraniční pracovní migrace) po odečtení ekonomicky neaktivních (tj. osob na rodičovské dovolené + osob starších 15 let v přípravě na povolání + ostatních ekonomicky neaktivních).
Úvahy o dalším vývoji nejsou prognózou toho, jak se budou pracovní síly vyvíjet, ale mají být podkladem a podnětem pro potvrzení správnosti či pro korekci směrů opatření politiky zaměstnanosti nebo pro formulaci nových opatření..
- Rozsah zdrojů a nabídky pracovních sil do značné míry závisí na rozsahu a struktuře obyvatel. Demografický vývoj v ČR se stále více blíží obdobnému vývoji v EU s tím, že naše „výkyvy“ jsou velice výrazné, že stále ještě nedosahujeme délky věku jako je tomu ve většině zemí EU. Demografický vývoj v ČR je v současné době charakterizován mimořádnou nepravidelností, prudkým poklesem porodnosti a postupným stárnutím obyvatelstva. Změny v politickém a ekonomickém systému po roce 1989 vedly k prodloužení střední délky života, snížení potratovosti, ale i k posunutí věku uzavírání sňatků a narození prvního dítěte, ke snížení porodnosti. To vše se promítá do dramatických změn i v rozsahu a struktuře nabídky pracovních sil. Např. prudký pokles počtu narozených dětí zejména v 90. letech se zvláště po roce 2010 promítne do výrazného poklesu počtu osob vstupujících poprvé na trh práce, naopak značný počet osob ve věkové skupině 60-64 let ukončí svou ekonomickou aktivitu; počet těchto osob s relativně nízkou mírou ekonomické aktivity vzroste po roce 2002 do konce desetiletí o 44%.
- Rozhodujícím zdrojem pracovních sil jsou osoby ve věku 15-59 let. Počet a vnitřní struktura této věkové skupiny jsou výrazně poznamenány výkyvy charakteristickými pro český demografický vývoj. Jak bylo již uvedeno, početně bohatá generace narozených koncem 40. let minulého století postupně přechází do důchodového věku a snižuje potenciál ekonomicky aktivních. Naopak další početně bohatá generace narozených v 70. letech, která postupně zatížila kapacitu základních, poté středních případně vysokých škol, v podstatě již vstoupila (nebo vstupuje) mezi ekonomicky aktivní. Celkový pokles rozhodujícího zdroje 15-59letých v prvním desetiletí 21. století je potom důsledkem toho, že generace narozených v 80. letech a nyní nastupujících na trh práce je početně velice slabá. Nižší počet mladých lidí vstupujících na trh práce může mít pozitivní dopad na nezaměstnanost, ale negativní vliv v omezení „přísunu“ mladých odborníků do ekonomiky. Posuzováno z hlediska zdrojů pracovních sil jsou „bohatá“ 90. léta minulého století pozvolna vystřídána léty „chudými“. (V období 2000 až 2010 se počet osob ve věku 15-59 let sníží téměř o 270 tis.). Důsledky se promítnou do rostoucího

ekonomického zatížení generace 15-59letých, i např. do obtížnosti vyrovnávat kapacity jednotlivých stupňů škol, zdravotnických zařízení, péče o staré občany apod.

- Po prudkém úbytku ekonomicky aktivních osob starších 60 let v roce 1991 se jejich počet víceméně stabilizoval. V posledních letech minulého století ovšem došlo k poklesu jejich ekonomické aktivity. K tomu přispěl i poměrně výhodný systém předčasných starobních důchodů, který ale zřejmě nepřinesl očekávaný efekt v poklesu dlouhodobé nezaměstnanosti starších osob a znamenal i zatížení státního rozpočtu. Obrat nastal až v roce 2002 po zpřísnění podmínek pro přiznání předčasných starobních důchodů.
- Po roce 2002 dojde k výraznému zvýšení počtu obyvatel starších 60 let, zejména potom ve věkové skupině 60-64 let, v níž je ekonomická aktivita mezi „staršími 60 let“ nejvyšší. V důsledku tohoto demografického vývoje lze oprávněně očekávat vzrůst počtu zdrojů těchto „starších“ pracovních sil. Má-li ovšem i ČR splnit cíl, který vytyčila Evropská rada, tj. zvýšit míru zaměstnanosti starších občanů (ve věku 55-64 let) do roku 2010 na 50%, bylo by třeba zcela extrémně zvýšit míru ekonomické aktivity především starších mužů (pozn.: míra ekonomické aktivity žen je u nás v relaci s EU již poměrně vysoká). Má-li být požadovaná zvýšená nabídka pracovních sil realizována, znamená to – podle našich propočtů – podpořit vytvoření nových pracovních příležitostí pro dalších zhruba 270 tisíc osob ve věku 55-64 let, především pro muže ve věku 60-64 let. Prosté zvýšení důchodového věku bez přípravy vhodných pracovních příležitostí (a bez dalších změn, zejména v kvalifikaci osob, ve vyřešení systému celoživotního vzdělávání), ale i bez vyřešení řady problémů v oblasti sociální péče, zdravotnictví apod., by přineslo jen zvýšení neuplatněné nabídky pracovních sil, tj. nezaměstnanosti. Jako aktuální se jeví nutnost výrazně zvýšit pracovní aktivitu starších osob, ovšem v rámci řešení stáří jako komplexního (nejen ekonomického) problému.
- Nedostatečná nabídka domácích pracovních sil, způsobená nepříznivým demografickým vývojem (ale i nezájmem českých občanů o některé práce), může být (ovšem jen zčásti) řešena přeshraniční pracovní migrací. Již nyní se české země staly místo dřívější vystěhovalecké oblasti oblastí přistěhovaleckou. I po vstupu do EU lze očekávat, že ČR zůstane převážně imigrační zemí. Očekává se pokles podílu dočasné pracovní migrace a vzestup podpory procesu integrace, a to i celých rodin, při posílení podílu kvalifikovaných pracovníků. Problém „stárnutí“ českých pracovních sil nelze ovšem plně řešit imigrací, ale především řešením vlastních zdrojů.
- Neuvážené reformy školského systému z 80. let znamenaly dokonce zkrácení doby přípravy mládeže na povolání a dále prohloubily některé disproporce ve struktuře vzdělanosti (relativní nadbytek středoškolsky a nedostatek vysokoškolsky vzdělaných). Po roce 1990 byl počet mladých osob starších 15 let v přípravě na povolání výrazně ovlivněn výkyvy v různé síle populačních ročníků. Početně silná generace narozených kolem roku 1974 přeplnila nejdříve střední školy a koncem 90. let zvýšila počty vysokoškoláků. Zavedení devítileté povinné školní docházky na základních školách, případně víceletých gymnáziích od školního roku 1995/96 přišlo pozdě, zastihlo již slabé ročníky. Přesto po roce 1990 dochází k postupnému vyrovnání vzdělanostního „manka“ nárůstem počtu žáků a studentů v celé věkové kategorii 15-24letých, při výrazném nárůstu podílu připravujících se na povolání z příslušných věkových skupin. Podle našich propočtů vzrostla průměrná délka školní přípravy po 15. roku věku o více než 2,5 roku (v období 1990 až 2002). Výrazně vzrostl počet studentů terciárního studia, včetně vysokých škol. Posuzováno z hlediska nabídky pracovních sil je stále vyšší podíl mladých lidí

„zadržován“ ve školní přípravě na povolání, což snižuje tuto nabídku, oddaluje první vstup na trh práce, snižuje celkové riziko nezaměstnanosti a přispívá k zvýšení vzdělanosti pracovních sil. Z hlediska zdrojů pracovních sil je významným poznatkem to, že počínaje rokem 1999 skupina starších osob, která z trhu práce odchází z věkových důvodů, převažuje nad skupinou počtem absolventů škol, přicházejících poprvé na trh práce, tj. nedochází ani k prosté obměně.

Počty 15leté a starší mládeže připravující se na povolání po roce 2002 budou výrazně ovlivněny poklesem počtu osob ve věku 15-24 let (o více než 200 tisíc do roku 2010). Přesto – podle cílů Národního programu rozvoje vzdělání – by celkové počty žáků a studentů neměly klesnout, naopak by ve věkové skupině 20-24 let měly výrazně, při vyšším podílu mládeže v terciárním vzdělávání, stoupnout. Přesto se ani potom nepodaří zcela dosáhnout ani současného podílu v zemích EU připravujících se na povolání ve věkové skupině 20-29letých.

Dále trvá disproporce mezi poptávkou a nabídkou pracovních sil v profesně-kvalifikační struktuře.

Celé školství prochází obdobím zásadních změn, a to i v obsahu přípravy. Jedním ze základních požadavků na změny ve školství a v celé vzdělávací politice je daleko užší sepětí s požadavky trhu práce. Výrazný růst vzdělanosti, včetně posílení a zkvalitnění vysokoškolského studia a včetně konečného řešení systému celoživotního vzdělávání, by měl být prioritou státní politiky. Na jedné straně je zřejmá současná a zejména budoucí poptávka po vysoce kvalifikované pracovní síle, na druhé straně vysoká vzdělanost přitahuje zájem investorů s vyšším know-how a dále zvyšuje zejména dlouhodobou poptávku. Realizace principů obsažených v tzv. Bílé knize ovšem naráží na nutnost úsporných opatření ve státním rozpočtu.

- Zásadní změny v životním stylu, bytové problémy a starost o osobní kariéru, to vše – spolu s liberální politikou, neuznávající potřebu státních populačních opatření - vedlo v 90. letech k prohloubení populační krize, k omezení počtu narozených dětí, k odkladu prvních porodů. A to v situaci, kdy z hlediska počtu mladých žen v optimálním fertlním věku byla situace ke zvýšení porodnosti téměř ideální. V důsledku odkladu „zadržované“ porodnosti se naopak po roce 2002 přes mírný pokles počtu žen ve věku 20-29 let očekává aspoň mírný nárůst počtu narozených dětí. Nízký počet žen na „další“ mateřské dovolené (nyní osob na rodičovské dovolené) jen nepodstatně zvyšoval rozsah této nabídky. I při optimistických předpokladech očekávaný budoucí mírný nárůst počtu narozených dětí se opět jen nepodstatně promítne do změn v počtu osob na rodičovské dovolené, tj. v rozsahu této složky ekonomicky neaktivních.
- Trvajících pokles porodnosti i realistické projekce budoucího demografického vývoje vyvolávají spíše pesimismus pokud jde o budoucí vývoj české populace. Ukazuje se, že je v zájmu zabezpečení nejen budoucí rovnováhy na trhu práce, ale budoucnosti celé naší společnosti přistoupit velice aktivně v rámci sociální politiky k prorodinné politice. Neřešení nebo polovičaté řešení může mít negativní důsledky ekonomické, sociální i politické. Problém není jen nebo převážně v sociálních dávkách, ale v celém komplexu dalších opatření, zejména ve službách, v jejich rozsahu, dostupnosti, kvalitě (včetně přehodnocení instituce jeslí, viz např. cíl EU poskytnout dětem do 3 let institucionální péči) i v dalších opatřeních (jako je např. vyřešení bytového problému pro mladá manželství, podpora částečných pracovních úvazků). Jde o prosazení rozumné vyváženosti mezi prací a rodinou, a to zejména u žen.

- Početně významnou skupinou ekonomicky neaktivních, tj. těch, kteří snižují počet využitelných zdrojů pracovních sil, jsou tzv. „ostatní ekonomicky neaktivní“ ve věku 15-59 let. Těmi v této studii rozumíme ekonomicky neaktivní občany se ZPS, starobní důchodce mladší 60 let a zbývající ostatní (pečující o rodinu, osoby v domácnosti, osoby z jiných důvodů nepracující a nezajímající se o zaměstnání, další skupiny osob nepracujících ze zdravotních důvodů).
- Počet osob hlásících se jako občané se ZPS z řady důvodů v posledních 10 letech klesl, klesla i jejich míry ekonomické aktivity. Zdá se, snad i pod vlivem řady opatření k podpoře zaměstnávání těchto občanů, že se tento pokles zbrzdil nebo i zastavil, proto do budoucna neočekáváme (pojímáno ovšem za platnosti stávající definice těchto občanů) výrazné změny. Jen část těchto osob ale představuje za mimořádně příznivých okolností možný skrytý zdroj pracovních sil. Přes řadu již přijatých opatření k podpoře zaměstnávání osob se zdravotním postižením, a to jak v osobní stimulaci, tak v hmotné podpoře zájmu zaměstnavatelů, patří tato sociální skupina mezi nejohroženější na trhu práce. Přijatá opatření stále nepůsobí jako ucelený komplex, trvá malý zájem jak zaměstnavatelů, tak i samotných osob se zdravotním postižením, není dosud vhodné společenské klima. Tj. trvá úkol (zřejmě na základě hlubší analýzy současného stavu) dořešit opatření k podpoře ekonomické aktivity osob se zdravotním postižením do uceleného komplexu. Zdá se, že jde stále o jeden z nejzávažnějších úkolů politiky zaměstnanosti.
- Počet starobních důchodců mladších 60 let (tj. nejen osob s předčasným důchodem) se teprve v roce 2002 snížil, zřejmě v důsledku zvyšujícího se důchodového věku a také v důsledku již zmíněných přísnějších pravidel pro přiznání předčasného důchodu. Do roku 2005 se bude počet osob v rozhodující věkové skupině 55-59letých této kategorie zvyšovat, potom bude klesat. Snahou EU (i ČR) je nyní zvyšovat věk pro odchod do starobního důchodu (podle EU do roku 2010 o 5 let), což znamená snížení výdajů na starobní důchody, ale zvýšení nabídky pracovních sil i s rizikem zvýšení nezaměstnanosti. Pro období do roku 2010 lze očekávat snížení počtu osob pobírajících předčasný starobní důchod. Otázkou je, zda se tento úbytek „přesune“ mezi ekonomicky aktivní, a to nikoliv mezi nezaměstnané, nebo mezi ekonomicky neaktivní (např. v domácnosti při péči o jiné členy rodiny).
- Zbývající skupina „ostatních“ mezi „ostatními“ je nejméně zdokumentována a její zpřesnění by vyžadovalo nejen konkrétnější statistické údaje, ale i odpovídající sociologická šetření. Při tom část osob v této skupině může pravděpodobně v období konjunktury představovat skrytý zdroj pracovních sil a skrytou nabídku práce.
- Rozsah nabídky pracovních sil závisí nejen na míře ekonomické aktivity, ale i na rozsahu délky pracovní doby. Zatímco v délce zákonem stanovené pracovní doby se ČR výrazně neliší od zemí EU, výrazně zaostáváme v rozsahu práce na kratší pracovní úvazek a zejména extrémně nízká je u nás míra využití fondu pracovní doby, tj. je vysoká absence, především pro nemoc a úraz.
- Celková míra ekonomické aktivity obyvatel ČR, a to i ve věku 15-64 let, je nyní plně srovnatelná s úrovní v celku zemí EU. Vezmeme-li v úvahu to, že v řadě zemí EU i v EU jako celku je podstatně vyšší podíl kratších pracovních úvazků než u nás, je vlastně míra naší ekonomické aktivity, vyjádřená „použitelným fondem pracovní doby“ jednoho občana ještě vyšší. Na druhé straně tuto „výhodu“ značně znehodnocuje nízká míra

využití fondu pracovní doby, vysoká absence, zejména evidovaná absence pro nemoc a úraz. Proto ani cíle stanovené Evropskou radou v růstu míry zaměstnanosti pro rok 2010 pro země EU nejsou pro ČR tak nedosažitelné. Pouze ve věkové kategorii 55-64 let by dosažení tohoto cíle v našich podmínkách vyžadovalo výrazné řešení zaměstnanosti starších osob, zejména mužů a zejména ve věkové kategorii 60-64 let. Současně řešení vyžaduje i vysoká absence pro nemoc a úraz.

- Hodnocení problémů spojených se zdroji a s nabídkou pracovních sil prokazuje potřebu zpracování ucelené, komplexní koncepce zaměstnanosti a z ní vyplývající politiky zaměstnanosti, vycházející z analýzy i prognózy nejen nabídky, ale především i poptávky po pracovních silách. Taková ucelená koncepce je záležitostí více resortů, nejen MPSV, které je ale rozhodujícím a zodpovědným představitelem problematiky zaměstnanosti mezi státními orgány. Je zřejmá potřeba aktivnější politiky zaměstnanosti, jejíž účinnost je mj. podmíněna větší aktivitou celé sociální politiky. Bez účinných opatření v sociální oblasti (péče o děti, matky s dětmi, starší občany, zdravotně postižené apod.) není možné očekávat vyšší ekonomickou aktivitu těchto skupin obyvatelstva. Východiskem pro řešení nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce je aktivní ekonomická politika, především na makroúrovni, včetně politiky zaměstnanosti, doplňovaná účinnější aktivní politikou trhu práce, vykonávanou mj. i veřejnými službami zaměstnanosti.

12. Směry řešení

K počtu a struktuře obyvatel jako základnímu zdroji pracovních sil:

- Rozsah nabídky pracovních sil závisí do značné míry na demografickém vývoji, na vývoji a struktuře obyvatelstva. Demografické projekce prokazují řadu závažných problémů (zejména nízká porodnost, stárnutí obyvatelstva apod.), které – bez vhodných, citlivých opatření – mohou vyvolat řadu problémů ekonomických, sociálních i politických, a které se mohou negativně promítnout i do rozsahu a struktury zdrojů pracovních sil. I z hlediska nabídky pracovních sil by směry řešení měly být orientovány zejména na⁴⁹:
 - formulaci a realizaci komplexní prorodinné politiky,
 - vyjasnění možnosti zmírnění dopadů deformací v demografickém vývoji v dalších letech přiměřenou, řízenou státní imigrační politikou,
 - prosazení komplexu opatření k prodloužení ekonomické aktivity starších osob (pozn.: nejde jen o prodloužení věku pro odchod do důchodu),
 - koncepční opatření v oblasti školství, zdravotnictví, sociálních služeb.

K ekonomicky aktivním obyvatelům starším 60 let:

- Tato studie řeší problematiku nabídky pracovních sil. Tj. i pohled na starší občany je zde jednostranný - z hlediska zdrojů pracovních sil. V tomto směru je zcela zřetelné, že z hlediska budoucí situace na trhu práce, při očekávaném nevýhodném vývoji demografické struktury, při poměrně rychlém stárnutí obyvatelstva, budoucím úbytku počtu mladých, „nejproduktivnějších“, je nezbytné řešit i problém podstatného nárůstu ekonomické aktivity starších osob. Není úkolem této studie navrhnout reformu důchodového systému apod. Snad z textu vyplývá zřejmá nutnost rozpracovat a realizovat soubor opatření k podpoře pracovní aktivity starších osob. V souladu s cíli EU byl již zpracován a vládou přijat „Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003-2007“ (usnesení vlády ČR č. 485/2002). Program podpory aktivního stárnutí by měl být dále konkretizován a hlavně realizován, včetně tvorby vhodných pracovních míst, podpory odborného vzdělávání i ve vyšším věku a vůbec rozvoje dalšího profesního vzdělávání. Problém vyžaduje mj.:
 - řešení růstu pracovních příležitostí pro starší pracovníky,
 - zásadní řešení důchodového systému, motivujícího k pracovní aktivitě i ve vyšším věku,
 - přehodnocení účinnosti předčasných starobních důchodů, které by mělo vést k jejich omezení především na dlouhodobě nezaměstnané v předdůchodovém věku,
 - řešení systému sociálních dávek,
 - prosazování principu postupného snižování osobní pracovní aktivity spojeného i se změnami v postavení v zaměstnání (směrem k nižší odpovědnosti, nižší fyzické námaze, kratší pracovní době, flexibilním formám organizace práce, k využívání a předávání zkušeností, apod.) s postupujícím věkem, a to bez neúnosných negativních dopadů na výši starobního důchodu,
 - řešení - v zájmu posílení legální ekonomické aktivity starších osob – nelegální zaměstnanosti (např. důslednějšími kontrolami),
 - rozvoj péče o staré občany, apod.
- Zaměření této studie na hledisko nabídky pracovních sil neznamená jednostrannou preferenci úzce ekonomického přístupu, není v rozporu s požadavkem řešit stáří jako komplexní problém. Proti úzce makroekonomickým hlediskům zdůrazňovat lidský rozvoj, „princip spravedlnosti“ (viz MUDr. Kalvach) ve smyslu rozvoje schopností a příležitostí,

⁴⁹ V tomto bodu uvádíme jen souhrnná hesla, která rozvádíme v bodech dalších.

vytvářet předpoklady pro hodnotný aktivní život ve stáří, tj. nejen řešení důchodového systému, ale i podpora vzdělávání, řešení bydlení, pohybových aktivit, společenského zapojení, podpora soběstačnosti, apod..

K pracovní migraci:

- Ve srovnání s minulým desetiletím bude zřejmě větší zájem o zaměstnávání kvalifikovaných pracovníků. Obdobně zřejmě místo dočasné pracovní migrace bude preferována podpora procesu integrace, a to celých rodin.
- Nová situace bude vyžadovat přijetí a realizaci systémových opatření v integraci cizinců nejen na český trh, ale do české společnosti. Nutností bude formulace a vytváření moderní migrační (včetně imigrační) politiky v rámci společné integrační politiky EU. To vyžaduje mj. i harmonizaci české legislativy s legislativou EU. Vláda ČR přijala (usnesením č.975/2001) koncepci nového, aktivního přístupu k řízení migrace, vymezila základní koncepční principy aktivního výběru kvalifikovaných zahraničních pracovníků. Podle této koncepce budou preferováni cizinci pracující v určitých profesích, kteří budou uspokojovat konkrétní potřeby českého trhu práce.

K přípravě na povolání:

- Je v zájmu celé společnosti realizace významné nejen kvantitativní, ale především kvalitativní změny ve vzdělávacím systému. Z hlediska nabídky pracovních sil jde o výrazně užší sepětí vzdělávacího systému s požadavky trhu práce. Základem může být Národní program rozvoje vzdělávání v ČR (2001).
- Po kvantitativní stránce jde mj. o:
 - zvýšení podílu středoškolské mládeže, dosahující maturitu, na 75%,
 - umožnění přístupu k terciárnímu vzdělávání 50% populačního ročníku, při čemž se předpokládá, že asi polovina studentů bude končit na úrovni bakalářského stupně, resp. absolvováním VOŠ.Tj. je v zájmu i rozvoje trhu práce zabezpečit kvalifikované pracovní síly, tj. zkvalitnit nabídku pracovních sil. V tomto směru považujeme za žádoucí podporovat realizaci záměrů obsažených v uvedené 2. variantě počtu žáků a studentů.
- Je plně v zájmu státních orgánů práce a politiky zaměstnanosti podpora celkového vzestupu vzdělanosti a úsilí o soulad odborného vzdělávání s budoucími potřebami trhu práce. To vyžaduje pokračovat v nastoupené cestě zkvalitnění vzdělávacího systému, tj. mj.⁵⁰:
 - úprava počtu a struktury škol (včetně důsledné optimalizace škol),
 - průchodnost vzdělávacího systému, modularizace vzdělávacích cest, zavádění vzdělávacích programů stupňovitě nebo větvených s možností vstupovat do vyšších ročníků delších programů a vystupovat z nich před ukončením s uznáním absolvované části,
 - zlepšení přechodu mezi sekundárním a terciárním stupněm vzdělávání,
 - rozšíření a větší diverzifikaci terciárního vzdělávání,
 - sjednocení kritérií pro jednotlivé typy a stupně certifikátů,
 - důraznější zaměření obsahu vzdělávání na klíčové dovednosti (obecné schopnosti komunikovat, řešit problémy a syntetizovat, zpracovávat informace, aplikovat získané poznatky, schopnost dále se učit),
 - větší propojení školského systému se systémem trhu práce, zejména prohloubení vzájemné spolupráce nejen mezi orgány školství a práce, ale i s ostatními sociálními

⁵⁰ Zde v podstatě opakujeme některé závěry ze studie VÚPSV Úloha politiky zaměstnanosti a služeb zaměstnanosti ve státní vzdělávací politice“.

partnery, prohloubení spolupráce škol a zaměstnavatelů, řešení zainteresovanosti škol na uplatnitelnosti jejich absolventů na trhu práce apod.

- realizace úkolu „postupně provést reformu řízení a financování školského systému, především středního a vysokého odborného školství, s cílem vytvářet prostřednictvím systému vzdělávání podmínky pro dosahování optimální rovnováhy mezi strukturou kvalifikace absolventů škol a potřebami trhu práce“.

K ženám na mateřské dovolené:

- Zdá se, že problematika mateřské a rodičovské dovolené je v ČR v zásadě vyřešena vhodně, že nevyžaduje radikální změny, že je v podstatě i v souladu s přístupy EU. Otázkou je výše finančních podpor v době obou dovolených, diskutována jistě bude i otázka možného souběhu i omezené pracovní aktivity a dále i pobírání rodičovského příspěvku.
- Zásadním problémem, který ovšem přesahuje rámec této studie, je otázka existence státní prorodinné politiky, oprávněnost a možný rozsah a forma případných propopulačních opatření. Jsou vyslovovány pochybnosti o účelnosti takových opatření s tím, že i dříve přijatá opatření mívala pouze krátkodobý efekt.

Zde pouze konstatujeme, že názory na potřebu takové politiky se různí. Střetávají se v zásadě dvě rozdílné koncepce (viz Fassmann, Sociální dopady, 2002), a to:

- podpora populačního vývoje
- ochrana a vytváření podmínek pro rozvoj dítěte.

Obecně se spíše prosazuje tendence podpory sociálně slabších domácností a opatření k podpoře zaměstnanosti žen.

Na druhé straně vývoj české populace je varovný, hrozí postupným a zrychlujícím se úbytkem domácího obyvatelstva se všemi negativními dopady ekonomickými, sociálními, politickými. Chápeme-li prorodinnou politiku v širším pojetí, zdá se nesporné, že je v zájmu společnosti řešit zásadně např. bytovou otázku, dostupnost bytů pro mladá manželství, dále rozvíjet dětské zdravotnictví, institucionální péči pro děti do 3 let věku, v souladu s ekonomickým rozvojem realizovat opatření k ulehčení finanční situace mladých manželství, rodičů. Podporou zdravého populačního vývoje je jistě i výraznější řešení otázek pružných forem pracovní doby a organizace práce.

V povědomí občanů ČR doposud přetrvává očekávání rozsáhlých státních propopulačních opatření. Jak vyplývá z výsledků „Šetření reprodukce a rodiny“ (1997, ČSÚ), v dotazníkové akci bylo více než 90% kladných odpovědí („plně pro“ nebo „pro“) k těmto opatřením:

Lepší podmínky mateřské dovolené, porodné při narození každého dítěte, nižší daně z příjmu pro lidi s nezaopatřenými dětmi, podstatné zvýšení přídatků na děti, zvýhodněné novomanželské půjčky, podstatné snížení nákladů na vzdělání, lepší bydlení pro rodiny s dětmi, pružná pracovní doba pro rodiče s malými dětmi. Silnou podporu měla i opatření jako: přídatky rodinám s dětmi odstupňované podle příjmu rodiny, rodičovské příspěvky matkám a otcům, kteří nechodí do práce, protože se chtějí starat o malé děti, více a lepší příležitosti pro rodiče pracovat na částečný pracovní úvazek, školní družiny, mateřské školy pro děti od 3 do 5 let. Jen jesle pro děti do tří let požadovalo méně než 80% dotázaných.

K ostatním ekonomicky neaktivním:

- Přes řadu přijatých opatření k podpoře zaměstnanosti osob se zdravotním postižením patří tyto osoby stále mezi nejohroženější skupiny na trhu práce. Zdá se být proto účelným zhodnotit příčiny nízké účinnosti již přijatých opatření (včetně zavedení povinné kvóty zaměstnávání občanů se ZPS a opatření hmotné osobní stimulace i stimulace zaměstnavatelů k podpoře ekonomické aktivity těchto osob, řešení ucelené rehabilitace těchto občanů apod.) a nejen navrhnout, ale důsledně realizovat příslušná opatření.
- Nemá-li očekávané snížení počtu starobních důchodců mladších 60 let v důsledku zvyšování věku pro odchod do důchodu a zpřísněných podmínek pro požívání

předčasného starobního důchodu vést ke zvýšení jejich nezaměstnanosti nebo zvýšení počtu ekonomicky neaktivních, je účelné v rámci již zmíněného programu podpory aktivního stárnutí přípravit a realizovat celý komplex opatření k podpoře ekonomické aktivity starších osob, včetně komplexu opatření v oblasti sociální, zdravotnické apod. V oblasti trhu práce je prvořadým úkolem kvalifikační příprava těchto osob v rámci systému celoživotního vzdělávání.

- Kategorie „ostatních, včetně pečujících o rodinu a včetně osob v domácnosti“ je početná, zřejmě různorodá, avšak nedostatečně „zmapovaná“. Zde je prostor pro výzkum této skupiny osob, její postoj, příčiny ekonomické neaktivity hlouběji analyzovat formou statistické i sociologické analýzy.

K druhému a dalšímu zaměstnání:

- Z hlediska celkové nabídky pracovních sil nepatří rozsah druhého nebo dalšího zaměstnání mezi její hlavní zdroje. Přesto je účelné i tento zdroj nadále sledovat a hodnotit. Zdá se, že v druhém a dalším zaměstnání hraje významnou roli šedá ekonomika, k jejímuž omezení chystá vláda komplex opatření. Ukazuje se, že tento problém (přesahující ovšem problematiku druhých zaměstnání) vyžaduje provedení hlubší analýzy.

K pracovní době:

- Ukazuje se, že pro nejbližší období není aktuální obecné zkrácení zákonné pracovní doby, ani obecné prodlužování dovolené. Směry řešení v ČR (nejen v zájmu přiblížení se zemím EU, ale především v zájmu české ekonomiky a úsilí o rovnováhu na trhu práce) by měly být zaměřeny ke zvýšení podílu kratších pracovních úvazků a k vyššímu využití fondu pracovní doby, zejména k omezení extrémně vysoké vykazované absenci pro nemoc a úraz. Dosažení vyššího podílu kratších pracovních úvazků ale není myslitelné bez vyřešení problému motivace (zejména existujícího nedostatečného rozdílu mezi výší odměny za práci při kratším pracovním úvazku a výší sociálních dávek).

K metodickým otázkám:

- Nebylo cílem a nebylo ani v možnostech této studie zkonstruovat statisticky přesnou „bilanci pracovních sil“. Práce na této studii narážely na množství problémů ve statistice – viz neúplnost VŠPS, odlišnost údajů mezi podnikovou statistikou a VŠPS, mezi školskou statistikou a statistikou zaměstnanosti apod. Domníváme se, že by měly pokračovat práce na harmonizaci dat a na účtech práce.

Souhrnně:

- Studie o nabídce pracovních sil v ČR by měla být podnětem k vypracování koncepce zaměstnanosti, podchycující nejen nabídku, ale i poptávku po pracovních silách. Taková koncepce, založená na alespoň střednědobých prognózách, je nezbytná pro formulaci politiky zaměstnanosti a východiskem i pro formulaci politiky trhu práce. Zpracování koncepce zaměstnanosti je ovšem náročný úkol, vyžadující věcnou spolupráci několika resortů a resortních pracovišť.

13. Literatura, prameny.⁵¹

Publikace:

Cizinci v České republice. ČSÚ, 2002.
Lidské zdroje v České republice 1999, NVF a ÚIV, 1999.
Macmillanův slovník moderní ekonomie.
Národní program rozvoje vzdělávání v ČR („Bílá kniha“). MŠMT.
Populační vývoj České republiky 2001, DemoArt, 2002.
Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2030 (analýza výsledků), ČSÚ, 2000
Příb J., Voříšek V.: Zaměstnávání důchodců, C.H.Beck, 1998.

Periodika:

Děti a my, 6/1995, Jouza L.: Prodloužila se mateřská dovolená?
Ekonom 41/1995, Drabeš Z.: Rozumná politika pro starší pracovníky.
Finance a úvěr, 4/2002, Česká ekonomika v makroekonomických modelech.
Informace z Evropy, 60/2000, Předpokládaný vzestup počtu Evropanů v produktivním věku.
Hospodářské noviny, 14.9.1995, Téměř polovina důchodců pracuje.
Hospodářské noviny, 13.8.2001, Vývoj na trhu práce v prvním desetiletí třetího tisíciletí.
Hospodářství, 11-12/1998, Sociálně-ekonomické souvislosti integrace ČR do EU. Vybrané
problémové okruhy v oblasti zaměstnanosti, pracovních a sociálních vztahů. VÚPSV.
Lidové noviny, 22.11.1994, Plesl J.: Cizinci české novorozence nenahradí.
Lidové noviny, 22.3.2001, Zavadilová T.: Čechům stačí jedno zaměstnání.
Lidové noviny, 18.9.2002, Slívová H.: Do práce po třech letech.
MF Dnes, 18.6.2001, Baroch P.: Podpořit porodnost? Názory se liší.
MF Dnes, 9.7.2002, Plavecký R.: Tisíce lidí mají dvě zaměstnání.
Moderní obec, 4/1998, Andrlé A.: Prognózy obyvatelstva a společnost v roce 2010.
Národní hospodářství, 6/1990, Páchl L.: Demografické procesy a zaměstnanost v ČR.
Práce, 4.7.1995, Od roku 2007 půjdou muži do důchodu v 62 letech.
Právo, 9.1.2002, České ženy rodí stále později. Je to dobře?
Sociální politika, 12/1991, Haberlová V., Ekonomická aktivita v postproduktivním věku.
Sociální politika, 11/1992, Evropské společenství: K problematice pracovníků v pokročilém
věku.
Sociální politika, 12/1996, Kořánová M.: Zaměstnanost matek: tři přístupy.
Sociální politika, 6/1998, Odhady a projekce ekonomicky aktivního obyvatelstva.
Sociální politika, 7-8/2000, Kokta J.: Prognóza vývoje obyvatelstva ČR do roku 2010.
Sociální politika, 9/2000, Výzkum problematiky předčasných odchodů do starobního
důchodu.
Sociální politika, 11/2000, Kalvach Z.: K potřebě nového pojetí seniorské problematiky v ČR.
Sondy, 26/2002, Fassmann M.: Sociální dopady vstupu ČR do EU.
Statistika, 4/1999, Kux J.: Harmonizace dat o zaměstnanosti v České republice.
Statistika, 4/2001, Kux J.: Projekt harmonizace dat o pracovních silách.
Veřejná správa, 50/1999, Andrlé A., Srb V.: Nové rysy vývoje obyvatelstva ČR 1991-1998.
Veřejná správa, 22/2001, Andrlé A., Srb V.: Současný a perspektivní populační vývoj České
republiky.

Výzkumné práce:

Analýza systému podpory zaměstnavatelů k zaměstnávání zdravotně postižených občanů.
SČMVD a VÚPSV, 2002.

⁵¹ Zde neuvádíme statistické podklady. K tomu viz příloha Tabulky.

- Mišovič J.: Představy ekonomicky aktivní populace starší 45 let o práci v důchodu. IVVM, 1995
- Šandera J.: Problém předčasných odchodů do starobního důchodu a pracovní aktivity v důchodovém věku, STEM, VÚPSV, 2000
- VÚPSV, výzkumné zprávy:
- Horáková M.: Vývoj mezinárodních pracovních migrací v České republice.
 - Karpíšek a kol.: Úloha politiky zaměstnanosti a služeb zaměstnanosti ve státní vzdělávací politice
 - Karpíšek a kol.: Ekonomická motivace na trhu práce k zaměstnávání osob se zdravotním postižením.
 - Kotýnková M., Červenková A.: Začlenění seniorů v sociální struktuře soudobé společnosti.
 - Polívka M.: Vytváření odpovídajících podmínek pro uplatňování pružných forem organizace práce a pracovní doby.
 - Rabušic L.: Imigrace jako řešení demografického vývoje.
 - Rabušic L.: Populační klima a populační politika.
 - Rabušic L.: Stárnutí a sociální politika.
 - Vyhnalík K.: Úvaha o pravděpodobném kvantitativním vývoji pracovních zdrojů v ČR v období let 1996-2000.